

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- BODOR ÁDÁM: A börtön szaga (*Balla Zsófia interjúja*) 113
BALLA ZSÓFIA verse 138
MÁRTON LÁSZLÓ: Wolfgang fordulatai (*novella*) 140
FORGÁCH ANDRÁS: Sör, villany, halál (*Pár könnyű darab*) 145
TÓTH KRISZTINA verse 153
JÁSZ ATTILA versei 154
MAKAY IDA versei 156
PETŐCZ ANDRÁS versei 158
HAKLIK NORBERT: A bukott színész beszélye (*elbeszélés*) 161

*

JAK Tanulmányi Napok 2000: Pályakezdekések és fordulatok.
Új jelenségek az utóbbi öt év magyar irodalmában

- CSUHAI ISTVÁN: Fordulat és egyneműség (*tanulmány*) 184
BALÁZS IMRE JÓZSEF: Egyidejű korszakok az erdélyi magyar irodalomban (*tanulmány*) 191
NAGY GABRIELLA: A múzsa testvérnéjei (*Erdős Virág, Halász Margit, Forgács Zsuzsa, Karafiáth Orsolya*) 199
BEDECS LÁSZLÓ: The Games of the New Millennium (*Pályakezdekések és fordulatok a kilencvenes évek magyar lírájában*) 207

*

- KÁLMÁN C. GYÖRGY: Fogyasztás előtt felrázandó (*Kötelezők. Tanulmányok világirodalmi klasszikusokról*) 214
MIKOLA GYÖNGYI: A mester árnyékában (*Orbán János Dénes: Vajda Albert csütörtököt mond*) 219
BAZSÁNYI SÁNDOR: A sulykolt hamis eredete (*Térey János: Drezda februárban*) 223
KROMMER BALÁZS – SERES VIKTÓRIA: Aki ír és akinek akaródzik, avagy: hogy készül a vers, a konty, a gyermek? (*Greccsó Krisztián: Angyalkacsinálás*) 228

2001

FEBRUÁR

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
a Soros Alapítvány, Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat, valamint a József Attila Alapítvány
támogatásával jelenik meg.

A Jelenkor az újságospavilonoknál kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencsek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Licium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26. – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u. 54. – **Mosonma-**

gyaróvárott: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Iskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávézó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttösy u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metrálóuljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://jelenkor.c3.hu/>

JELENKOR

200,- Ft

JELENKOR

XLIV. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Korrektor
KÖVI ANITA

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.

e-mail: jelenkor@mail.matav.hu

web-oldal: <http://jelenkor.c3.hu/>

Szerkesztőségi fogadóórak minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig a
Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata

és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál

és a Levél- és Hírlapüzletági Igazgatóságnál (LHI) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 1200,- Ft, a II. félévre 1000,- Ft,

egy évre belföldre: 2200,- Ft, külföldre: 6600,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.

Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécsset.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

ENERGHEIA EUROPE

Irodalmi díj

Az olaszországi Matera városában működő
Energheia Kulturális Egyesület
a Materai Megyei Közigazgatás és a Magyar Nemzeti Örökség
Minisztériuma védnöksége alatt,
a firenzei «*Il Fiore*» Alapítvány,
a párizsi *Olasz Nyelv és Kultúra Intézete* és
a budapesti *József Attila Kör*, valamint
a budapesti *Holmi* és a pécsi *Jelenkor* című irodalmi lapok
közreműködésével meghirdeti
az ENERGHEIA EUROPE IRODALMI DÍJAT.

1. A pályázaton 18 és 35 év közötti írók vehetnek részt egy kiadatlan elbeszéléssel. Témája kötetlen, nyelve francia vagy magyar, terjedelme ne haladja meg az öt-nyolc gépelt oldalt.
2. A pályázat beérkezési határideje 2001. március 15. Az elbeszélést Microsoft Word-MS elektronikus formában, floppy lemezen vagy két, nem szignált, géppel írt példányban, az író nevét, életkorát és lakcímét tartalmazó levél kíséretében az illetékes ország megfelelő postacímére kell eljuttatni:

Centro di Lingua e Cultura Italiana
75005 Paris (France) 4 rue des Pretres St-Severin
József Attila Kör
1062 Budapest, Bajza utca 18. Tel: 00361-3527103
Email: jak@matavnet.hu

3. Az illetékes ország pályázatszervezői által meghívott Olvasóbizottság értékeli a beérkezett pályamunkákat, s kiválaszt közülük öt elbeszélést, melyeket a Nemzetközi Zsűri végső döntése elé terjeszt. A pályázatot szervező három ország képviselőjében megalakuló Nemzetközi Zsűri az „*Il Fiore*” Alapítvány székházában, Firenzében ül össze.
4. A Nemzetközi Zsűri kiválasztja a döntőbe jutott öt franciaországi és öt magyarországi elbeszélés közül a díjnyertes pályaművet. A szerzőt Matera meghívja a díjkiosztás ünnepségére s egy egyhetes materai tartózkodásra (a repülőjegy, s a tartózkodás költségeit a Város viseli). A díjkiosztó ünnepség vendégei lesznek a Nemzetközi Zsűri tagjai is.
5. A döntőbe jutott elbeszélések mindhárom nyelven (franciául, olaszul és magyarul) megjelennek.
6. A szervezők fenntartják a pályázatra beküldött elbeszélések kiadására, illetve kiadásuk javasolására vonatkozó kizárólagos jogukat. A szerzőket nem illeti «szerzői jog». A Díj szervezői garantálják a szerzőknek elbeszélésük szövegének maximális tiszteletben tartására és integritására vonatkozó jogukat.
7. Minden más, a jelen Szabályzatban nem szereplő kérdésre vonatkozó döntés meghozatala kizárólag a Díj szervezőinek hatáskörébe tartozik.
8. A pályázat másolata a következő címen kérhető:

Centro di Lingua e Cultura Italiana – 75005 PARIS (France)
4 rue des Pretres St-Severin
Tel.: 33(0)1-46-342700; Fax 33(0)1-43-542085; E-mail: clci@centrital.com
József Attila Kör – 1062 Budapest, Bajza utca 18. – Tel.: 00361-3527103
E-mail: jak@matavnet.hu

A BÖRTÖN SZAGA

Bodor Ádám válaszol Balla Zsófia kérdéseire*

I. rész

– A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején, amikor megismertelek Kolozsváron, furcsa mendemondák keringtek rólad. Mi volt például a sepsiszentgyörgyi véres éjszaka?

– Sepsiszentgyörgy a maga fénykorában még egy sok bohémsággal megáldott, edzett fiatalember számára is életveszélyes hely volt. Amikor az ember kietlen szelektől látogatott vasútállomásán leszállt a vonatról, a lét különleges szférájába lépett, a zabolátlan provincia világába, és ezzel hihetetlen kockázatoknak tette ki magát. Nem ellenszenves környezet volt ez, csak telve ezernyi veszedelemmel. Egy buta kaland lehetősége minden utcasarkon kísértett. Rettenetesen kellett ott inni – az alkohol talán a levegőből, a pórusokon át is behatolt a gyöngge szervezetbe –, ezért aztán az emberrel bármi megtörténhetett. Olyasmi, például, hogy délután beült gyanútlanul egy kávéra a Sugás vendéglőbe, és másnap kora hajnalban dideregve a fogarasi halpiacon ébredt. A közben történeteket örök homály fedi. Én többször megfordultam Szentgyörgyön, és megvallom, sosem unatkoztam. Az a bizonyos véres éjszaka nem a hírhedt Sugás vendéglőhöz kapcsolódik, akkor már inkább egy hasonlóan legendás helyhez, a Kolcza-kerthez, mert ezzel szemben laktak a vendégszerető Strömpel lányok, otthonuk számtalan multság színhelye volt. Szentgyörgyön magyar hetilap is működött, egy-egy ilyen összejövétel fényét olyan ismert fiatal író-szerkesztők emelték, mint Csiki László, Vári Attila, Bogdán László vagy Farkas Árpád, és akkor még nem beszéltem azokról a mindkét nembeli rátermett cimborákról, akik a színházi berkekből kerültek ki. Azon a bizonyos véres éjszakán telt ház volt. Éjfél tájt Strömpel Migdál – a két lány közül akkor csak ő volt otthon – bizalmasan érdeklődött, nem vagyok-e éhes, mert ha igen, levághatnánk egy tyúkot, biztos megfő reggelig. Egy tyúk, amely reggelig illatos zöldségek között fő –, kissé kaptatosan ennél pompásabbat el sem lehetett képzelni. Kivonultunk a baromfiak éjszakai szálláshelyére, a kertbe, Strömpel Migdál kezében egy hatalmas konyhakéssel válogatott a rossz előérzetektől gyötört szárnyasok között, én egy elemlopával világítottam neki. A tyúkot rövid úton előállítottuk, Strömpel Migdál annak rendje-módja szerint elnyisszantotta a nyakát, és amíg lábánál fogva hagyta kivérezni, elkértem tőle a kést. Várj

* Az itt közölt szöveg jelentősen átdolgozott változata Bodor Ádám és Balla Zsófia 1996-ban folytatott és a Bartók Rádióban elhangzott beszélgetésének.

meg itt, mondtam neki, mindjárt jövök. Kezemben a vértől csöpögő konyhakéssel betámo-lyogtam a házba, kikapcsoltam a magnót, és megálltam a terem közepén. „Gyerekek”, szó-laltam meg halkán, rekedten a döbbsent társaság előtt, „megöltem Migdált.” A bűnbeesés balladai pillanata volt ez: a helyiség fülledt párájában az alkoholmolekulák között még úsz-káltak a magnóba fojtott rockzene utolsó foszlányai, a késről a vér, amelyről mindenki azt hitte, a Strömpel Migdálé, a végzet könyörtelen egyhangúságával csöpögött a padlóra. El-csukló sóhajok emelkedtek a női keblekből, a férfiak fogukat csikorgatták. A jelenet forga-tókönyvét nem dolgoztam ki, pedig a helyzetből sürgősen ki kellett volna mászni, rögtö-nöznöm kellett volna valamit, valami fürgetegesen jópofa feloldozást, még mielőtt meglin-cselnek. Valamitől épp nem forgott az agyam, ám többé nem is juthattam szóhoz, mert a ház egyik büszkesége, a hatalmas üvegcsillár kiszakadt a mennyezetből, és rettenetes robajjal a szoba közepére zuhant. Jutott belőle a zongorába is, a húrok közé, gyászos akkordok züm-mögtek a falak között. Kataklizma volt ez, végpusztulás: csak a szomszédos helyiségekből szűrődött be kísérteties pászmákban némi fény, a levegőben kiömlött pálinka illata és a föl-kavart por keveredett, a hölgyek jajveszékelték, a férfiak ordibáltak. A robajra, kezében az elemlámpával és a még vergődő, véres tyúkkal berontott Strömpel Migdál, ettől aztán a se-reg ocsúdni kezdett. Bár az elemlámpa alsó megvilágításában inkább kísértetnek hatott, a társaságon a rosszállás moraja hullámozott végig: ejnye, mégiscsak él. Jóllehet a csillár az éj-szaka dramaturgiájában döntő szerephez jutott, az esemény mégis az én nevemhez kapcso-lódott. Erdély-szerte többféle változatban is keringett, ellegendásodott a történet. Volt aki meglepetten állított meg az utcán, hogy szabadlábban vagyok.

– *Érdekes név, valóban Strömpel Migdálnak hívták? Mert olyan, mintha te találtad volna ki.*

– Igen, ez az ő rendes neve, tényleg így hívták.

– *És akkor hogyan kerül a Sinistrába a családneved? Még hozzá abban a formában, ahogy az egy romániai személyi igazolványban szerepelhetett?*

– Andrej Bodor neve egészen spontánul született. Amikor írni kezdtem a történetet, egészen szokatlan módon a főhősnek nem volt neve, ezért hirtelen ötlettől vezérelve be-helyettesítettem a magaméval. Ettől életre kelt, föltalálta magát a környezetében, annyira megerősödött, hogy később már nem mindig tűrte az „én”-alak alanyiségét, néha el kel-lett őt küldeni harmadik személybe.

– *Úgy tűnik, hogy életedet és írásműveidet ritka nevek népesítik be. Honnan származik példá-ul a Sinistra körzet nevezetes Mukkermanja?*

– A világirodalom tele van emlékezetes nevekkal, bizonyoságul, hogy semmilyen körül-mények között nem mindegy, hogyan hívnak valakit. Olykor a hősi szerep is fölmagaszto-sít egy-egy köznapi nevet, én mégis azt hiszem, egy történetnek már eleve része az a han-gulat, ami a névből árad, és ami megmozgatja a képzeletet. Egy jól kitalált név a maga klí-májával befolyásolja az eseményeket, könnyebb vele dolgozni, mert rendszerint magával hozza a képzeletbeli alak személyiségét is. A közömbös nevű hős rendszerint közömbös, je-lentéktelen alak, és ihlető erejének ez a tompaság határt szab. Mert minden névnek egyéni-sége van, rejtett előjele, bűvköre, és az ilyesmi a hétköznapi életben is előbb-utóbb beleszól az ember sorsába. Én például nem szeretném, ha Mukkermannak hívnának, és ez valószí-nűleg arról árulkodik, hogy egy ilyen név viselőjét merőben másként képzelem el, mint ma-gamat. Mindez fokozottan érvényes az irodalom stilizált világában, ahol minden árnyalat-nak jelentősége van. Az mindenestre elég rettenetes dolog lehet, amikor az író valamilyen kényszernek engedve átkereszteli hőseit. Annak idején, amikor a *Sinistra* német kiadása ké-szült, a szöveg egyik ismerője, gondozója kritikusan megjegyezte, álljunk csak meg, jó lesz vigyázni: Mukkerman, ilyen német név nincsen. Annál jobb, feleltem, mert akkor mostan-tól van. Semmi pénzért le nem mondtam volna róla, hiszen ez az alak a nevével egyszerre bukkant fel a képzeletemben. Sarkalatos dolgok ezek, ilyenekben az író nem engedhet. Egyébként a jóindulatú közreműködőnek nem volt igaza, nemrég találtam egy Mucker-

mann-t a berlini telefonkönyvben. Kíváncsi is lettem hirtelen, vajon hogyan nézhet ki, valamilyen ürüggyel becsengethettem volna hozzá – címe ott szerepelt a telefonszáma mellett, de én nem vagyok ilyen tolakodó alkat. Aztán meg talán jobb is így, hogy én csak a magamét ismerem. Mi tagadás, Mustafa Mukkermant magam is kedvelem, bizarr nevével valamelyest tágítja az elbeszélés térségeit.

– *A Fülesbagolyban is és a Sinistrában is fontos dolgok kapcsolódnak hozzá. Különben az alakjaid többnyire keverékek, többnemzetiségűek. Azt gondolom, hogy ez az otthoni, erdélyi viszonyokból adódik. Ez a hatszázkilós figurád engem a gyermekkoromban látott, a vándorcirkusz sátorában mutogatott, kitömött óriásbábnára emlékeztet – és Fellini filmvilágát idézi. Az is érdekes, hogy alakjaid mindig valamilyen határvidéken bukkannak föl.*

– Én most nem tudom pontosan megítélni, valójában mennyire emlékeztet mindez Fellinire, mivelhogy ezt a Mukkermant a nevével, a hatszáz kilójával és a kamionjával együtt én találtam ki. És amint ez a lény megszületett a képzeletemben, máris ott láttam őt megfordulni időről időre Kelet-Európa valamelyik eldugott zugában. Mint idegent egy idegengyűlölő környezetben. Mondjuk egy határátkelőhelyen, ahol aztán mindjárt történni fog veled valami. Például levetkőztetik és megmotezzák, a hús, a háj labirintusában keresnek valamit. Mindez pedig azért történik így, mert ennek a helynek, amelyről én írok, ilyen a természete. Ennek pedig nem a cirkuszok, mutatóványosok világához van köze, hanem Kelet-Európához.

Ami a határvidéket illeti, természetesen nem véletlenségből oly gyakori helyszín az írásaiban. A határ és vidéke – lássuk be –, mindig sokkal izgalmasabb hely, mint az ország belseje. A kockázat, kaland titokzatos helye, ahol a táj és annak minden-minden rezdülése feszültséggel van tele. Ez Európa keletibb tájain általában szögesdróttal, sorompóval lezárt területet jelentett, fenyegető őrtornyokkal a vizesárkok fölött. A határ nem volt könnyűszerrel átjárható, jámbor halandó ilyen helyeknek még a közelébe sem igen merészkedhetett. Aki pedig lakóhelye szerint a határ közelében élt vagy éppen egy határvézetben, annak a gondolkodását, azt hiszem, valami egészen abszurd tudat határozhatta meg. Mert előfordul, hogy egy önkényesen átrajzolt határvonal éppen lakott települést oszt ketté, ilyenkor belelátsz egy másik országba. Olykor a határt egy aránylag keskeny folyóvíz képezi, mint például a Tisza Máramarosban, ahol a két parton élő rokonok akár át is kiabálhatnának egymásnak, ha nem tartanának attól, hogy beléjük lőnek.

Ugyanakkor, ha a határ el is választ egymástól embereket, rokonokat, ismerősöket, megoszt történelmileg egységes területeket, egyben a kisülések helye vagy éppen az özmózis, ahol megütköznek, illetve átszivárognak egymásba két kultúra, kétféle mentalitás elemei. Hogy közeledjünk a lényeghez: az nem véletlen, hogy írásaim helyszíne gyakran egy képzeletbeli határ közelébe tevődik, mert tágabb értelemben határvidék volt az én fiatalságom idején maga Erdély is, ahol volt szerencsém felnőni, és életem nagyobbik részét leélni, és ahonnan meghatározó élményeim is származnak.

– *Miféle határvidék volt ifjúkorod Erdélye ?*

– Az én fiatalkoromban Erdély három jelentősebb kultúrája, a magyar, a román és a német érezhetően elkülönült egymástól – más viselet, más konyha, más háztáj és más még kényesebb egyebek – egyazon földrajzi koordináták mellékén szembeötlő eltérések mutatkoztak az életvitel majd minden területén. A három, egymással semmilyen rokonságban nem lévő nép léte egyazon térségben – hogy a többi, lélekszámban kisebb nemzetiségről, és a felekezetekről most ne is beszéljünk – ezt a helyet hallatlanul színessé, változatossá tette. Bármilyen irányba mozdult ki az ember Kolozsvárról, tüstént meglegyintette a változatosság, olykor éppen a másság levegője. Ott volt mindjárt az örmény Szamosújvár, aztán a Kalotaszeg, szomszédságában a tömény Mócvidékkel. És ha földrajzilag, történelmileg nem is volt az, de erdélyivé vált Nagyvárad, a magyar polgári települések egyik legszebbike. Kicsivel odébb a mondén, kozmopolita Temesvár, visszaka-

nyarodva, a Kárpátok déli karéjában Nagyszzebennel, a maga zárt, patrícius világával egy nagy európai kultúra volt tapintható közelségünkben. Északon Nagybánya jószerevével a szepességi bányavárosok hangulatát árasztotta, Máramarossziget pedig galíciai kapcsolataival, titokzatos fényével már egy kicsit Chagall világát idézte. Erdély közepén, a hatalmas sziget, a Szigethegység, a Mócvidék mesevilága. Akár önálló tömbökben laktak e tájon a különböző nemzetiségek, akár vegyesen, egymás közvetlen szomszédságában, a hétköznapiakban alig volt érzékelhető jele a felszín alatt rejlő feszültségeknek. Emellett az is tény, hogy az Erdélyt benépesítő három nagyobb nemzetiség nem igen keveredett egymással. Erdélyt keresztül-kasul falak vagy láthatatlan gyepek szabdalják, mégis ennek a történelmi adottságnak néhány évtizeddel ezelőtt, leszámítva a kommunizmus intézményét, némi derűlátással még volt egy igen pozitív perspektívája. Hogy talán megmarad a türelem, a békesség földjének. Kolozsváron a hátsvas években a fiatalság este megtöltötte a korzót, a Mátyás király tér négy oldala társadalmi rétegek szerint oszlott meg, a nyugati és a déli oldal volt a diákoké, végig a Deák Ferenc utcán, le egészen a Román Operáig. Itt magyar, román és német szót egyaránt lehetett hallani – akárcsak a hangversenytermek előcsarnokában. A hovatartozásnak megfelelően a fiatalok másként beszéltek, másként öltözködtek, más volt a hajuk színe és még az illatuk is, és ez a tarkaság amellet, hogy hallatlanul izgalmas volt és gazdagító, mint a világ legtermészetesebb dolga, látszólag senkit sem bántott. Az igaz, ezek a társaságok meglehetősen lazán kapcsolódtak egymáshoz, sőt alig-alig volt közöttük átjárás, de érzékelhető feszültség sem. Az én eszmélésem egy ilyen többnemzetiségű környezetben történt, ahol a válaszfalak és mezsgyék nem ellenfelek vagy potenciális ellenségek, hanem partnerek között húzódtak. Ez a másság nyilvánossága volt, a különbözőség nyílt vállalása. Mintha az öröklött történelmi ellentétek dacára élt volna bennünk valami közös transzszilván öntudat, a közös örökség féltése: azok a nemzedékek még kölcsönösen tisztelni tudták egymást. Pedig hát akkoriban az introvertált nemzetállam gondolata már rég kiérlelődött, és észrevehetően a napi politika és kultúrpolitika részévé, majd vezérmotívumává vált. Ebben pedig benne foglaltatott az is, hogy Erdélyben a közös sorssal, közös jövővel kapcsolatos valamennyi elképzelést, a szolidaritás bármely gondolatát, az Erdélyben való gondolkodás és egy esetleges közös identitás eszméjét megmérgezze. Akkoriban még nemigen vettünk tudomást arról, hogy valamikor a harmincas években román gondolkodók megtervezték a románság-képet, meghatározták a néplelék mitológiai dimenzióit, amelyek révén markánsan megkülönböztetendő más nemzetekétől.

A szülőföld élménye számomra ez a kultúrájában sokszínű és geográfiai megjelenésében is impozáns, kissé letargikus táj volt, gondolkodásomban, emlékezetemben ez vált meghatározóvá, és az most már a legtermészetesebb dolog, hogy ettől a modelltől sem elszakadni, de még eltávolodni sem bírok, ezért az elbeszélés színteréül is csak olyan térseget tudok elképzelni, ahol különböző származású emberek élnek, és nem is a magyarok vannak többségben. Még ha orrolnak is ezért rám itt-ott, hogy úgymond benépesítem Erdélyt mindenféle nációval. Én csak megválni próbáltam attól az idillikus képtől, amelynek már semmi köze nem volt az én nemzedékem igazi szülőföld-élményéhez.

– *Írásaidban nagy szerepe van a határvidéknek, az elzártságoknak. Annak, hogy azt a területet mindig őrzik, annak, hogy a Sztalker-filmből ismert rezervátumra vagy egy Gulag-szerű elkerített helyre emlékeztet. Régebben nemcsak Románia, hanem minden szocialista ország határvézetében többször igazoltatták az embert, ha odatévedt. Egy ilyen környezetben a szituációk eleve élesebbek.*

– *Úgy vélem, ahhoz, hogy az ember alkotni tudjon, kettős látással kell bírnia a világról. Kell egy inspiráló környezet testközelen, és valahol a messziségben annak elvonatkoztatott mása. A két kép között foglal helyet a novella. Az elbeszélés helyszíne akkor szerencsés, ha egyben alkalmas terep az írói tapasztalatok lecsapódására, vagyis ahol az írói látomás a leghitelesebb. Az én esetemben életrajzi és alkati adottságoknál fogva a ke-*

let-európai történelmi táj, a sorompók, a szögesdrótok szövevényes világa, az ebből eredő közérzet és életszemlélet ez a terület. Egyszersmind olyan hely, amelynek az alkotás, a képzelődés során megnyílnak a rejtekei, feltárulnak a mélységei, amely újabb és újabb meglepetéseket tartogat, és ezek a történetet fordulatról fordulatra tovább vezetik. Azért fontos ez, mert még ha vannak is sejtéseim afelől, hogy miről szándékozom írni, a novella belső tája számomra a munka folyamatában bontakozik ki. Nem is nagyon jó dolog, amikor egy-egy írás indításakor előre tudható, hogy a továbbiakban pontosan mi fog történni, sokkal szerencsésebb, ha a cselekmény fordulatait és az egész belső hangulatot, a kitalált környezet természete alakítja és szabja meg. Képzelete az író ezt ösztönösen is mindig olyan területek felé tereli, ahol otthonosabban mozog, és ahol nagyobb készséggel fogadja a rá váró meglepetéseket.

– *Miben áll a meglepetés a saját írásodban?*

– Semmi nincs előre készen, számomra is majdnem minden az írás folyamatában bontakozik ki. Kiindulópontnak olykor elég egy helyszín, egy érzés, egy illat, egy hely, ahol történni kezd valami. Vagy egyszerűen csak egy hangulat. Valami, amit nem lehet előre kicédulázni, rögzíteni. Ez a megfoghatatlan valami, titkos fuvallat a novella lelke. Ha ez nem lebeg valahol ott a közelünkben, jobb a dolgot nem erőltetni...

– *Úgy érzed, ha ez a sejtetem nem elég erős, akkor nem érdemes megírnod a novellát?*

– Úgy van, tényleg nem mindig érdemes. De ettől az ember néha mégis megírja. Mert ez a foglalkozása. Így aztán, még a legelhivatottabbak munkássága sem áll kizárólag remekművekből. Mindenki előbb-utóbb kienged a keze alól közepes vagy annál is gyengébb darabokat, és ez így is van rendjén, ezek a többivel együttesen képezik az alkotói pálya vonulatait. Mégis, amikor nekifogok valaminek, nem egy fércmű képe lebeg a szemem előtt, ennél nemesebbek a szándékaim. És a magamfajta szerző már akkor is elégedett lehet, ha munkájából sikerül a hamis hangot kiiktatni. A rutin nagy kísértése az, amikor az író gyakorlatára hagyatkozva csak „nyomja a sódert”: nyelvével a szája csücskében írja tetszetős mondatait, később aztán már nem bír tőlük megválni, s azok maguk körül idegen levegőt gerjesztve benne maradnak egy olyan műben, ahova nem valók. Sok éven át kiadói lektorként működtem, és beszélhetnék róla, milyen kínos érzés amúgy tehetséges pályatárstól rutinos vagy éppen saját modorától már kissé steril, nem kellően hiteles sorokat, olykor egész bekezdéseket olvasni. Néha az író – nem is sejtí – már saját paródiáit írja. Gyakran kész művekből is bizvást ki lehetne hagyni egy-egy bekezdést vagy sok műgonddal megalkotott fejezetet. Az idegen test fertőzi a környezetét, megmérgezi a szomszédos szövegeket is. Úgy vettem észre, ha sikerül néha idejében megszabadulnom tulajdon kakukkfiókaimtól: hirtelen visszamenőleg is megtisztul a mű egész teste. Nem kizárt, ezt csak én érzem ennyire kényes kérdésnek. Engem hihetetlenül tud bosszantani, amikor valami silányságot találok megjelent dolgaimban – márpedig találok. Hogy csak a magam eljárásainál maradjunk, elmondhatom, az alkotás folyamatának boldog pillanata az, amikor a széttépett papírral teli kosárral elballagok a kuka felé. Ilyenkor mindig megkönnyebbülök, az elégedettség bizsergése hullámozik végig a bőröm alatt: érzem, hogy dolgoztam. Főlemelő érzés fölösleges és terhes dolgoktól megszabadulni.

– *Nem úgy történik ez, hogy az ember leírja a szöveget egy lendületből, aztán javíthatja, kihúzza azt, amit fölöslegesnek érez? Mit nevezel hamisnak? Mi a hamis hang?*

– Nagyjából az, amiről az előbb beszéltem. Az, ami nem illeszkedik a történet, illetve a szöveg természetes környezetébe, mesterkéltné, öncélú, ennél fogva nincs is kellő művészi hitele. Az író csak azt képes elhitetni, amiben éppen akkor valamelyest maga is hisz, márpedig a rutinnak kevés köze van az ihlethez. De azt hiszem, nem bölcs dolog, ha én most megpróbálok mások számára is érvényes szentenciákat összetakolni. Bizonyára akad olyasvalaki, aki az általam hamisnak vélt szövegekben majdan örömet lel, és azok korábbi meggyőződéseiben erősítik. Én csak arról beszélhetek nyugodt lelkiismerettel,

amiben otthonosan mozgok, ez pedig a saját szövegem. Ez nem jelenti azt, hogy kiadói lektor koromban nem volt velem pechje néhány szerzőnek.

Egyébként, hogy a kérdést érdemben is érintsem, tényleg a legkényelmesebb egy svungból megírni a történetet, aztán már csak kószálni benne, korrigálni, törölni. Ha ez így történik, az írónak kivételesen szerencsés napja van. Mert arra a bizonyos svungra legtöbbször hosszasan várákozni kell, törölni pedig korántsem olyan egyszerű. Akkor érdemes kéziratot újra kézbe venni, amikor már valamelyest kiléptél az írás bűvöletéből, ugyanis sokszor szándékaink, elveink ellenére rengeteg fölösleges adat képes belekerülni a szövegeinkbe. Ezek inkább homályosítják, mintsem gazdagítják a képet, de az alkotás hevében még azonosíthatatlanok. Igazából úgy sikerül szerencsés módon eltávolítani a kéziratból azt, amit éppen mellőzni kívánunk, ha azért egy kicsit mégis benne marad. És láthatatlanul tovább kísért, mint egy távoli, föl nem fedezett bolygó, amelynek a léte csak gravitációs teréből és az általa okozott perturbációkból lehet következtetni. A prózai szövegben egy kicsivel több van, mint amennyit az egyes szavak hordoznak, és ha ezekből a tudósításokból még el is veszünk, talán még több lesz. A keletkezett üres teret kitölti valami más az olvasó képzeletéből. Azzal, hogy valamit elhallgatok, éppen hogy elárulok valami mást, titokzatosat. Emlékeztet ez némileg a művészi filmek avatott vágásmódjára, de még inkább az álom természetére, „kihagyásos” szerkezetére. Gondoljunk csak arra, egy-egy emlékezetes, elmesélhetetlen álom attól felkavaró, és még éber állapotunkban is nyugtalanító, hogy szokványosan fontos strukturális elemi hiányoznak. Mégis az álombeli táj, jelenség, esemény a maga világán belül megfellebbezhetetlen és hiteles. A művész hitele is jórészt abbéli szuggesztivitásán múlik: mennyiben képes látomásait elfogadtatni. Semmi esetre sem azáltal, hogy megmagyarázza, mi miért történik, adatokkal mindent alaposan alátámaszt, sokkal inkább azzal, hogy azokból egyeseiket elhallgat. Mindez persze lehet, megint csak rám vonatkozik. Az biztos, amíg elérkezem a végső formához, megtelik a papírkosár. Ha jól megy a munka, akár több oldalt is eldobok örökre.

– *Kár. Egy fiatal prózaíró sokat tanulhatna ebből. A hasonló makulatúrák fölbecsülhetetlen értékűek. Deák Tamás mesélte, hogy amikor Németországban járt, egy irodalmi múzeumban látott egy Hölderlin-kéziratot, ott voltak a vázlatok is: milyen megrendítő élmény volt látnia, mi van az író fejében, hogyan írja meg a vázlatot, milyen kihagyások találhatók a kéziratban, hogyan alakul a mű. Hölderlin végigírta a verset, de kihagyott helyeket, üres sorokat, amelyeket később szándékozott kidolgozni. Az túnt érdekesnek, hogy inkább üres sorokat hagyott, nem tömte ki a versvázlatot töltelék szöveggel. Tanulságos.*

– Én nem hiszek ebben. A művészi alkotás egyik titka éppen az, hogy keletkezésének mechanizmusa mások számára hozzáférhetetlen, mivelhogy meghitt módon kötődik az alkotó személyiségéhez. Ez azt jelenti többek között, hogy ahogy én „húzok”, úgy nem húz például Parti Nagy, mivelhogy ő nem én vagyok. A húzás mikéntje nem elsajátítható, annak igazi indítékai hálístennek még számomra is jobbára ismeretlenek, esetleg érzelmi hátterűek, ezért manipulálhatatlanok. Egy szöveg karcsúsításának elve, egyáltalán a művészi gondolkodás ökonómiája mint teória, talán bárki számára elfogadható, de annak iránya már nem, az a személyiségben rejlik, ösztönös indíttatásaink között. Az megint más kérdés, hogy egy-egy ilyen törölt szövegrész a véglegeshez való viszonyában filológiai szempontból kétségtelenül hordoz kitapintható tanulságokat. Mindig izgalmas lehet – annak számára persze, akit az ilyesmi érdekel – egy közismert, kanonizált szöveg összevetése az ősváltozattal, követni a mű metamorfózisát. De mindenki számára érvényes tanulsága egy ilyen filológiai kitérőnek egyetlenegy van. Az, hogy a végeredmény, a kristálytisza opusz, amit én a kezemben tartok, és amiről eddig azt képzeltem, hogy szikra módjára csak úgy előpatant az alkotó fejéből mindannyiunk bámulatára, az rengeteg töprengés, gyütrelem, vívódás gyümölcse. Gondoljunk csak József Attilára. Negyvenhatban vagy negyvenhétben a

kolozsvári Józsa Béla Atheneum kiadásában, talán a Révai kiadás utánnomásaként, silány kötésben, korán barnuló papíron megjelent egy teljes József Attila, benne a kezdeményekkel, töredékekkel, zsengekkel és néhány nagy költemény korai változatával. Végig lehetett követni az *Eszmélet*, az *Óda*, a *Külvárosi éj* keletkezésének szakaszait. Kiderül, a költő többször is visszatért darabjaihoz, át- meg átírta őket.

– *Láttam valahol egy fotót vagy facsimilét egy József Attila-kéziratról. Az a két szó, amelyet kihúzott, elhagyott és behelyettesített, megváltoztatta a vers jelentését – és miért? A nem-író ember furcsállhatja, miért volt szükség erre a változtatásra. Nemcsak metrikai vagy rím-okokból cserélt a szerző, hanem más miatt is...*

Azt gondolom, az újkori próza nyelve erősen hatott az újabbkori költészetre, és viszont. Azt azonban nem gondoltam, hogy kifejezetten költői előzményei is vannak az írásmódnak. Hatott rád József Attila költészete?

– Ez nem vershatás. Nincs honnan. Nagyon kevés verset olvastam, merőben prózai alkat vagyok. Ettől persze József Attilát még nagyon szerettem.

– *És kit még?*

– Nem fontos, nem is jellemző. Mondom, verset keveset olvastam, rendszerint csak esetlegesen, majdhogy véletlenségből. Tulajdonképpen ifjúkoromban magyar irodalmat is keveset. Miután Nagy Gézát, kedvenc magyartanáromat letartóztatták, aki előtt röstelltem volna gyengén szerepelni, helyébe olyan ember lépett, akit zsíros, kajla kalapja miatt már nem vettem túlságosan komolyan, és elég közömbössé vált számomra a tanítárgy is. Az én meghittebb kapcsolatam az irodalommal nem a *Micimackó*val, az *Egri csillagokkal* vagy más hasonló alapművekkel kezdődött, hanem az *Így írtok ti* paródiáival. Végigolvastam őket vagy százszor. Rendszerint, mire kezembe került egy-egy jeles szerző műve, én már ismertem Karinthy szeretetreméltó értelmezésében. Amikor később írásra adtam a fejem, az irodalmi előtanulmányokat ezek a pompás paródiák jelentették. Diákkoromban legjobb barátaim verselgettek, irodalmi önképzőkörre jártak, de én oda már nem követtem őket. Az ilyen önképzőköri foglalkozásokat halálosan untam, máig azt tartom, a versolvasás az ember magánügyei közé tartozik. Akkoriban a franciák voltak divatban, az angolok is, barátaim ezek mellett vadul falták Kosztolányit, Babitsot, Tóth Árpádot, na persze, tartotta magát Ady is. Én inkább zenét hallgattam, érdekelt a földrajz, a történelem, a természetjárás, egyébként sem igen érttem barátaim lelkesedését, távol állt tőlem minden ömlengés, kitarukozás és pátosz.

Kebelbarátaim olvasgatták, gyakran idézgették Adyt, akit én akkoriban, ki tudja, miért, nevetségesen korszerűtlennek éreztem, az a jelenség, illetve a poéta, akit ő megszemélyesített, engem kifejezetten taszított. Mostanság döbbsentem rá, és milyen félelmetes: mindaz, ami őt annak idején bosszantotta, azzal mostanság is nap mint nap, újra szembeesülünk. A diktatúra a maga nehezekeivel egyszerűen elnyomta, elfedte a nemzetképünket, másfajta bajainkat, ezért az egyszerűség kedvéért mindent a kommunizmus számlájára írtunk. Most aztán feudális örökségünk – úgy látszik, nem bírtuk kinőni – újra itt nyomaszt körülvettünk. Mintha száz év nyomtalanul elsuhant volna fölöttünk. Eltelt száz esztendő, és a gondolkodás és cselekvés dimenziói itt alig változtak, az alapvető nagy bajok ugyanazok. Mintha valami válság kísértene, folyamatos válság, amiből nem bírunk kilábalni. A költőnek ezen a tájon mindig van mi fölött keseregnie.

– *Milyen válságra gondolsz? Erkölcsire?*

– Többek között, hogy mindjárt a legrosszabbal kezdjem, az identitás válságára. Magyarság-képünk meglehetősen homályos, töredezett és kusza, az utóbbi ezer év történései, de az utóbbi százötvenéi bizonyosan, többször is megzavarták. A folyamatosság hiánya ez, az emlékezés bizonytalansága, úgy látom, a társadalmat a demokrácia intézménye, valamint napjaink fürgeteges újdonságai is készületlenül érték. Az idő rettenetesen fölgyorsult, európai környezetünk megváltozott, ebben a helyzetben nagyon kellene tudni *másként* vi-

selkedni. Az ember azt képzelte, ötvenhatban összekovácsolódott, nagykorúsodott a nemzet, és ha váratlanul kínálkoznék rá történelmi esély, készen áll a ragyogó kibontakozásra. Az álombeli esély nem egészen meglepetésszerűen valósággá vált, ám ezzel egyidőben felszínre került valamennyi gyöngeségünk, egész patópáli örökségünk. Tetézve valami elidegenítő homállyal, ami a lelkekből árad. A lehetséges okok, magyarázatok között elsősorban Trianon jut az ember eszébe. De az akkori döntés, mint ennek a tétovaságnak az oka csak részben elfogadható, arra csak részzigazságok vezethetők vissza. Az viszont igaz, hogy amikor a nagyhatalmak – nem is biztos, hogy legmélyebb meggyőződésük szerint – igazságot akartak szolgáltatni néhány jogfosztott nemzetnek, egy másik nemzetet taszítottak hasonló sorba Európa kellős közepén. Kiszolgáltatták türelmetlen és gyűlölködő szomszédoknak, ezáltal szándékolatlan vagy nem, megtörték évszázados intézményei kontinuitását, zavarba hozták történelmi öntudatát, megrendítették önbizalmát. Magyarország társadalmi fejlődése számára a monarchia részeként a század elején reális távlatok nyíltak éppen akkor, amikor oly szerencsétlen módon háborúba keveredett, s az azt követő cinikus és részleteiben igazságtalan, barbár döntés fizikai értelemben is megosztotta a nemzetet. Számomra Trianon igazi átka nem az országnyi területek elvesztésében érzékelhető – lássuk be, elég régtől fogva szomszédaink éltek ott többségben, gondjaikra nem figyeltünk kellőképpen –, inkább abban, hogy a provinciák elcsatolásával maga az anyaország vált a szó igazi rossz értelmében provinciává. Az anyaországi gondolkodás beszűkült egy olyan ördögi körbe, amelynek mozgásából nem bírt kiszakadni, ráadásul mindmáig teljesen oktanalan valami ostoba, diszkriminatív gőg hatja át, amelynek köszönhetően az erdélyi magyart most már nemcsak szülőföldjén tekintik másodrendű állampolgárnak, ahol kisebbségi sorban maradt, hanem másodrangú magyarnak az anyaországban is. Van ebben valami fojtogató sivárság, bizony.

– *Pedig az Erdélyből bevándoroltak gondolkodása és életmódbeli különbözősége még nem jelent igazi próbatételt a toleranciára nézve... Előfordult-e, hogy Magyarországon másodrendű magyarnak kellett érezned magad?*

– Ó nem. Én Erdélyben is elsőrendű polgárnak éreztem magam. Ez mindig független attól, hogy mások minek tekintenek. Ettől még azonban ez a probléma sokak számára létezik. Ez a baromság biztosan Trianon műve.

Ráadásul, és sajnos, ebben a Trianon-komplexusban, nem is vagyunk egészen vételemek. Aki érzéketlen mások gondjával szemben, előbb-utóbb közönyössé válik övéi iránt is. Lássuk be, a magyar politikai érzék a kiegyezést követően – amikor utolsó esély kínálkozott! – nem tudott kezelni sorsdöntő kérdéseket: a nemzetiségek gondja iránt közönyösen, ha nem éppen gőggel és ignoranciával viseltetett, elmondható, hogy negyvennyolctól fogva ez a magatartás egyenesen vezetett a nagy trianoni transzírozás felé. Emellett persze feledni, megbékélni sem könnyű. Ott van például Nagyvárad, utolsó téglájáig magyar város, évszázadokon át magyarok is lakták, akkor pedig hogy a fészkes fenébe került nyolc kilométerrel odébb, a határ túloldalára? De négyszáz kilométerrel odébb, Kézdivásárhelyet is magyarok építették és lakják a mai napig, közben túl esik egy másik ország geográfiai középpontján. És mégis, mivelhogy nem létezik erő, amelyik a történéseket megfordítaná, már csak méltóságunk érdekében olyan fölemelő volna túl lenni végre minden szinten ezen a traumán. Úgy érzem, egy nemzet nagykorúságát az mutatja, ha túl bír lépni veszteségein, kudarcain, a panaszkodó embernél pedig alig van szánalmasabb látvány. Ady háborgásaiból indultunk ki, pedig ő még csak a Trianon előtti állapotokat ismerte. De hát Kelet-Európa nemhogy a veszteségeit, de még diadalait sem bírja megemészteni. Zsákmányával is ugyanolyan szegény marad, frusztrált tudattal rabja ősi területei eszményeknek, egy rendszerint hamis, megalomániás, ábrándos nemzet-képnek. A térség kisugárzásától mi sem maradunk közömbösek. Szívesen élcelődünk egyik vagy másik szomszédunk földhözragadt, anakronisztikus nacionalizmusa

fölött, miközben az a szellem olykor-olykor közelünkben is fölgerjed, és alig emelkedettebb azokénál. Nemrég bedobtak a postaládámba egy kiadványt, átböngésztem, találtam is benne mindjárt egy strófákba szedett kelet-európai ömlengést, *Millenniumi óda*, ez volt a címe. El is szorult tüstént a torkom. Mintha Romániában keletkezett volna tizenöt évvel korábban, amikor udvari költők stadionok éhező népével szavaltatták bombasztikus baromságoktól komikus hazafias költeményeiket. Úgy látszik, csak a más hülyesége nevetséges és visszataszító.

Azt kérdeed, erkölcsi válságra gondolok-e. Mire is gondolhatnék? Tíz évvel a történelmi fordulat után, megszabadulva a hazai és idegen elnyomás rettenetes terheitől, nálunk a köznapi élet infrastruktúrája még mindig egészen kezdetleges. Valami elképesztő komolytalanság homálya lebeg az egész közélet fölött. Képzeld el egy országot, ahol a pénzszállító páncélautó sofőrje évek óta körözött személy, a repülőtér biztonsági személyzete rendszeresen fosztogatja a rábizott értékeket – nem egyetlen megtévedt ember, hanem mind a tizenkettő –, és alig múlik el hét, hogy a rendőrök le ne tartóztatnák saját közbűntényes kollégáikat. Vagy itt van a pénzügyi ágazat szűnni nem akaró, szemérmetlen önjutalmazása, ünnepi maszturbációja, a bankárok mérhetetlen önkielégítési vágyával, amihez tehetetlenül asszisztál egy jobbára szegény populáció. Amíg az elherdált köztulajdonért jutalom jár, joggal feltételezhető, hogy mifelénk a bűn megítélése is más. Mindennapos botrányaink a válság érzetét keltik, nem a biztonságét, végzetesen aláássák hitünket, önbizalmunkat, végső soron az identitásunkat. Mi vagyunk ezek? Tényleg, mi csináljuk mindezt? És megőrültünk, hogy túrjuk? Az a közjogi méltóság, akire a dolog hatáskörileg tartozik, ezt a röstellnivaló állapotot már évekkorábban megideologizálta, miszerint meg kell tanulnunk együtt élni a bűnözéssel. Egy ilyen felülről érkező ajánlat maga a blaszfémia, ha arra gondolunk, hogy a polgári társadalmak történelme éppen arról szól, hogy nem kívántak együtt élni a törvénytelenességgel, és vívmányaikat folyamatos jogalkotással következetesen megvédték. Erre nézve több ezer évvel ezelőtt már komoly kezdeményezések történtek (ha a tízparancsolatot nem is számítjuk ide, de Hammurabi törvényeit már bizvást, hogy a római jogot külön már ne is említsem). Demokrácia általában ott honol, ahol a törvények igazságosak, azokat betartják, nem is kijátszhatók, és a vétségeket következetesen megtorolják. Ha ezt elfogadjuk, úgy látszik, Magyarországon nem tisztázódott alapfokon a demokrácia fogalma, én pedig emiatt mérhetetlenül szégyellem magam, függetlenül attól, hogy ilyen-e ennek a térségnek a természete vagy sem.

A térségről esvén szó, az a sejtésem, hogy itt a földrajzi koordináták sem kedveznek a bölcsességnek, a jókedvnek. Gyanítom, a domborzati viszonyok is determinálják az erkölcsöt, vérmérsékletet. És akkor, megvallom őszintén, bár egyesek agyba-főbe dicsérik, nekem valami nem stimmel ezzel a Kárpát-medencével, annak is a laposabbik felével. Majd minden héten akad egy háborodott elme, aki hazánkat esélyeiben Svájcíhoz méri. Sajátos szemlélet, kétségkívül. Ami készségeinket, adottságainkat illeti, nekem kis hazámról, kellős közepén ezzel a hol belvízzel, hol aszályal sújtott, kilátástalan, apatikus lapálllyal és a kiapadhatatlan bazmegezéssel Svájc a legeslegutolsó hely, amely eszembe jut. Inkább azon tűnődöm egyre gyakrabban, hogyan lehetett itt ezer évig kibírni. Úgy látszik, így: testi, lelki állapotunk mutatói a legrosszabbak a földrészen. Sajnos a kiesebb tájak ezer évvel korábban már jobbára foglaltak voltak. És mi területeink szebbik felét sem bírtuk megtartani. Most már azért jó volna, ha legalább ez a kevés megmaradna. És persze olyan belső viszonyokkal, amelyek arra készítetnek, hogy Svájtól való távolságunk világos tudatában is tudjuk ezt a helyet nagyon szeretni. Ahhoz pedig már régen le kellett volna fogni néhány lelketlen fanyűvőnek a kezét, azokét, akik unos-untalan okokat keresnek, hogy kivághassanak egy-egy vagy ezernyi fát, mindazokét, akik gyöngeségeinket lelketlenül kihasználják. Mert ha nem, a kifakult tájról, kifakult érzelmekkel és

megrendült identitással lassacskán el fogunk innen szivárogni. Mindez most Ady kapcsán ötlött fel bennem, mert véletlenségből költőkről kezdtünk beszélgetni.

– *Talán mégsem véletlenségből. Tehát József Attilát kedvelted – de az hogy derült ki, hogy írni akarsz? Ez mikori fordulat?*

– Ó, nagyon kései. Legtöbbször zsenge ifjúkorukban versfaragással kezdik, mielőtt megérnének a prózára, de mint már említettem, nálam ez a korszak teljesen kimaradt. Közelebbi jó barátaim verselgettek, folyosók homályos zugaiban fel is olvastak egymásnak, de én úgy éreztem, hogy az ilyesmi nem nekem való. Azért, hogy el ne távolodjam köreiktől, néha homályos célzásokat tettem arra, hogy én prózában gondolkozom, és nem kizárt, egy későbbi, általam megválasztott időpontban majd hosszabb lélegzetű művek alkotójaként teszem ismertté a nevemet, addig is, vázlataim titkosak. De nekem vázlataim sem voltak. Az előfordult, hogy leültem egy kitépelt füzetlap elé, mintegy ünnepélyes várakozásban, hátha megszáll az ihlet, de soha nem történt semmi, ilyenkor még egy veréb sem repült el az ablakom előtt. Ugyanakkor, mivel akkoriban egyetlen tisztességes polgári foglalkozás sem jutott eszembe, már-már magam is kezdtem képzelegni, hogy ha megnövök, író leszek. Nagyfokú optimizmus kellett hozzá, az biztos.

Aztán a sorsom úgy alakult, hogy egyik pillanatról a másikra, mintegy varázsütésre, felnőtté váltam, olyan körülmények közé kerültem, amelyekkel érett korban is nehéz megbirkózni. Ez a fordulat, mármint az, hogy letartóztattak, fantasztikusan felpörgetett, elmélkedésre készítetett, arra, hogy átértékeljem egész addigi életemet, távlati terveimet, mivelhogy az „élet” másként viselkedett velem szemben, amint az elvárható volt. Nos, ezzel egy időben, mintegy kompenzálásaként a valóságosan megélt eseményeknek, kezdett kialakulni bennem egy virtuális világ képe, a létezőnek egy képzeletbeli mása, képzelt magatartásformákkal, és én egyszerre csak kezdtem benne otthon érezni magam. Ennek a fantáziálásnak semmi köze nem volt irodalmi szövegekhez, olvasmányélményekhez, ez még eszményeiben is a nyers élet parafrázisaként jelentkezett. Valami csodaféleség történt: amire serdülő koromban üres papírlapok előtt merengve hasztalan várakoztam, egyszerre csak ott volt, mocomogni kezdett bennem. Akkoriban nekem nagyon kellett valami, ami túlélési ösztöneimet igazolja és táplálja, ennek eredményeként jelentkezett a fikció, mintegy párhuzamosan valós élményeimmel. Mert azért a becsvágy, az íráshoz nélkülözhetetlen művészi látásmód mellett nem árt, ha az emberrel történik is valami. Velem pedig történt.

Ezért is én most már úgy látom, ha a háború után nem kerül sor gyökeres fordulatra, ha édesapám megőrzi magas beosztását, tisztségeit és még a vagyonát is, és én nem egy politikai börtönben kezdem el felnőttkori pályafutásomat, hanem szülői kívánságra, mondjuk, Oxfordban tanulok, például jogot, akkor igen valószínű, hogy rám a polgári jólét kényelme, esetleg üressége vár, nem ismerem meg a nélkülözést és hanyattatást, jóval kevesebbet tudok meg a világról és nem utolsó sorban önmagamról is. Így viszont váratlanul szélsőséges helyzetben, a társadalmi lét peremén találtam magam, ahol egy másféle eszmélés várt rám, csöppet sem biztató távlatokkal. Nem egy szalon hűvös sterilitásában, hanem az élet égetésében talákoztam az egzisztencia és erkölcs elementáris kérdéseivel. Felismeréseim végtelen nyugtalansággal töltöttek el, ugyanakkor ki is józanítottak. Mivel én alkatilag inkább világfinak születtem, mint szorgalmas, igyekvő iparosnak, nekem ez a megrázkódtatás nagyon kellett. Mert én főleg lazítani szeretek. Most is szívesebben ülnek egy teraszon, mondjuk, Rivában a Garda-tónál egy pohár narancsos Campari mellett, mint itt veled, abban a reményben, hogy olyasmiről beszélgetünk, ami másokat is érdekel. Gondtalan, laza életvitel mellett aligha kezdem el körmölgetni rövid kis történeteimet, annál én sokkal lustább vagyok.

– *Nem biztos.*

– Jó, ezt most már kellő bizonyossággal nem lehet eldönteni. De én úgy érzem, nem va-

gyok igazi írói alkat. Nem szövegekben gondolkodom, inkább képekben, helyzetekben, erre az én esetemben történetesen a papír és a ceruza volt a leghozzáférhetőbb eszköz. Kétség-telenül írásművész ez is, de merő véletlenség, hogy mindaz, amit művelek, végül is az irodalomhoz áll a legközelebb. Az biztos, semmi köze ahhoz a szenvedélyhez, amely a legnagyobbakban oly csodálatosan munkálkodik, nevezetesen a grafomániához.

– *Nem nevezném minden esetben grafomániának a beszédvágyat, a létrehozás, a kitalálás szenvedélyét. Te attól lettél író, hogy drámaian kettétört a családodok története?*

– Én abban az életkorban kerültem rács mögé, amikor az embernek egy életre szólóan kialakul, megszilárdul a morális szemlélete, értékrendje. Bármilyen furcsán is hangzik, az állandó fenyegetettség, bizonytalanság, a testi és lelki megaláztatás a világról szóló ismereteimet mérhetetlenül gazdagította, épp onnan, a zárka falai közül nyílt kilátás egy új, tágasabb horizontra. Azt nem merem állítani, hogy odabenn zuhatagban áradnak az elítélte a világról való leghasznosabb ismeretek, és valóságos intellektuális kéjmámor lenne a börtönélet, de elviselésében sokat számított, hogy mindvégig éreztem, valami nagyon fontos dolog történik velem. Ez most persze megint csak magánvélekedés, ezért nem is merem mások lelki épülésére melegen ajánlani. De a zárt intézet igen fontos hely, még a világirodalomban is – elég ha Dosztojevszkijre, Musilra, Llosára vagy Ottlikra gondolunk –, remekművek színtere. Az a hely, ahol színt kell vallani, ahol szembesül az ember saját esendőségével és az önbecsüléssel. Ha még valaki egyáltalán komolyan veszi az ilyesmit.

– *Az ember úgy tapasztalja meg magáról, kicsoda, hogy valamilyen szélsőséges helyzetbe kerül, börtönbe, munkatáborba, többedmagával, egy barlangba vagy hegytetőre, amikor az életben maradás, a tisztesség, a szolidaritás egy csapásra mást jelent, másképpen esik latba, s ebben a fel-fokozott helyzetben minden eldőlt és kiderül.*

– Igen, nagyjából erről van szó. Egy fiatalember életében sorsdöntő lehet az a pillanat, amikor elodázhatatlanul szembe kell néznie saját tulajdonságaival, szándékaival, korlátaival, esendőségével. Mert odabentről egészen másként fest a világ. Család, haza, hit, szeretet, szabadság, hűség, ragaszkodás, becsület, önfeláldozás – mind kiürült fogalmak, komolyabb ember ki sem ejti őket, itt nincs helye patetikus megnyilvánulásoknak. Amellett kimondatlanul is tétje van minden mozdulatnak, viselkedni kell. Munkálkodik az emberben valami gyermekes hősiesség, amikor szorongatottságában szeretne minden áron tisztességes maradni, nem is igen maradt egyebe. Azokban az időkben a börtön nem egyszerűen a drasztikus kirekesztettséget jelentette, a hatalom a személyiség teljes megsemmisítését tűzte ki célul, azáltal, hogy az elítéltet nap mint nap olyan aljasságokra vagy legalábbis cinkosságokra próbálta kényszeríteni, amelynek terhei egy morális lényt életre szólóan megviselnek. Mégis, ha nem is éppen minden helyzetben, de az ember megőrizhette a tartását. Most persze az érintkezés konvencionális formáira gondolok. Mert a fegyőr és az elítélt érintkezése is konvencionálisnak mondható addig a pillanatig, amíg az árnyékszék padlóját föl nem nyalattják veled. Ilyenkor nem marad kellő figyelmed az önbecsüléssel foglalkozni. A fizikai bántalmazásból, a fakírokat kivéve, csakis vesztesen lehet kikerülni, a testi szenvedés deheroizálja az embert, tanulsága az ég világán semmi, erre találták ki. Nincs ez másként a legendában sem, a keresztfán végül Krisztusnak is elborult az agya, és kifakadt. De még innen a fizikai szenvedésen az embernek megadatik az esély méltóságának, integritásának megőrzésére. Aki ad magára valamit, él ezzel.

– *Szeretném, ha elmondaná, hogyan kerültél börtönbe. Induljunk el Kolozsvárról: ezerkilencszázötvenkettő. Vagy korábban kezdődött? Ezerkilencszázharminchatban születted.*

– Ebből kiszámítható, hogy tizenhetedik életévemben jártam, amikor letartóztattak. Nemrég került a kezembe a szabaduló-cédulám, és döbbenetesen vettem észre személyi adataim között, hogy testmagasságom a letartóztatáskor 168 centiméter volt. Azért döbbenetes ez számomra is, mert szabadulásomkor 179 centiméter volt a magasságom, ugyanannyi ma is. Én a börtönben még 11 centit nőttem. Abban a korban voltam tehát,

amikor tettvagytól ég az ember, minden áron bizonyítani szeretne, vérért is hullatná szívesen a nemzetért, mert nem fél semmitől, a hatalomtól sem, mivelhogy nem ismeri igazi természetét. De ebben a korban alakulnak a természetjáró társaságok, mozgolódnak a majdani lepkegyűjtők, galambtenyésztők, ilyenkor szerveződnek a zenekarok, rablóbandák, irodalmi önképzőkörök. A korabeli körülmények úgy hozták, hogy én az IKESZ-nek, azaz az Illegális Kommunistaellenes Szervezetnek lettem alapító tagja. Meg akartuk dönteni a rendszert. Majdnem valamennyien az egykori kolozsvári Református Kollégium diákjai voltunk. A történelmi háttér ismeretes: pár évvel korábban történt meg a kommunista hatalomátvétel, és javában folyt a leszámolás. A hatalom erejét, erőszakosságát, szigorát minden lehető eszközzel demonstrálta, főleg azzal, hogy tömegesen hurcolt el minden bírói ítélet nélkül jobbára teljesen vértlen embereket különböző börtönökbe, bányákba, kényszermunkatáborokba, például követ törni a Duna-csatornához. De ha szükségesnek mutatkozott, egy-egy politikai per megrendezése sem állította különösebb gond elé a hatóságot. Édesapámat például a híres Márton Áron-féle hazaárulási per vádlottjaként egy olyan törvénycikk alapján ítélték el, amely a kiöltött bűncselekmény képzeletbeli idején nem is volt hatályban. Ebből most már az is kiderül, hogy az én esetemben megvolt a családi és társadalmi háttér, a morális indíték a rendszerellenes szervezkedésre. Nálunk otthon a szocialista berendezkedés ígéretei iránt a legkisebb lelkesedés, de még rokonszenv sem volt tapasztalható, inkább méla undorral és növekvő szorongással figyeltük, mi történik körülöttünk. Barátaim, iskolatársaim is jobbára középosztálybeli családokból kerültek ki, és bár minden eszközzel folyt a megfélemlítés, mi a napi politikai történésekről meglehetősen nyíltan beszélgettünk. Ösztönösen megéreztek, ki előtt nem tanácsos. Hamarosan egyetértettünk abban, hogy a dolgok a legrosszabb irányba tartanak, valamilyen formában gátat kell vetni a folyamatnak, sürgősen tenni kell valamit. Két osztálytársammal, Palocsay Zsigmonddal és Veress Zoltánnal – a majdani költőkről van szó – hárman voltunk az alapító tagok, amikor aztán a szervezet további tagokkal gyarapodott, mi alkottuk a későbbi, kibővült vezetőség magvát is. Bizalmas beszélgetések során újabb és újabb tagokat avattunk a nagy titokba, szépen gyarapodtunk. Természetesen előzőleg alaposan lekádereztek őket. Azért eljárógattunk az iskolába is.

– *Hogyan káderezte le a gyerekeket...?*

– El lehetett ezt tanulni az igazi személyzetisektől. Megnéztük, ki, honnan, milyen családból érkezik. Sorainkba nem furakodhatott be akárki.

Amikor visszagondolok ezekre a sok kalanddal, kockázattal és bohósággal teli évekre, mindig kissé zavarba jövök. Mert bárhogy is tekintem, az akkori vérzivataros idők függönyén át, vagy józanul, az érett férfikor magaslatáról, a történéseknek kettős aspektusa van. Ha esélyeinket, tetteink valóságos társadalmi hasznát, magunk és családunk kilátásait, jövőjét tekintjük, kétségtelen, elképesztő gyerekség, meggondolatlanság és naivitás volt az, amibe olyan nagy lelkesedéssel és elszántsággal belefogtunk. Másrészt viszont az is tagadhatatlan, hogy diáksorban lévő fiatalok részéről nem bírok elképzelni tiszteletreméltóbb kezdeményezést, mint azt, hogy ösztönös hívásaiknak engedve szembefordulnak az elnyomással. Nem váltunk hősöké, mindössze jelentéktelen részeseivé egy nagy történelmi szembenállásnak – az erőviszonyok akkorra már jobbára tisztázódtak –, de mi, mintegy a meccs lefújása után, ezzel is jeleztük hovatartozásunkat, és nem is akárhol, hanem a megvert csapat szurkolótáborában. Annak fényében kap mindez mégis némi jelentőséget, ha figyelembe vesszük, hogy ugyanebben az időszakban, amíg mi nem kis kockázatot vállalva elköteleztük magunkat egy veszélyeztetett értékrend mellett, kortársaink egy másik csoportja, nemzedékünk élelmesebbje, beleértve szép számban írókat is, a kommunista mozgalomban lelte meg eszményei letéteményesét, vagy ami ennél is taszítóbb, színlelt érzelmekkel melléje szegődött. Volt köztük, aki meg

sem állt a központi bizottságig. Nos, lehet, hogy én nagyot tévedtem, amikor engedve az ifjonti hívásoknak megfontolatlanul veszélybe sodortam magamat, családomat, és követve még az egész erdélyi magyarsággal szemben is kivívtam a hatalom haragját, szőljön mentségemre, hogy azért mégiscsak vásárra vittem a bőröm, és nem az ellenséggel cimboráltam, hanem ellenében. Ha nem egyéb, egy álláspont nyílt deklarációja volt ez, olyan időkben, amikor ezt igen rossz néven vették. Iszom is, mind a mai napig a levét. A dolog évtizedek távlatából sem fest másként: miközben nemzedékem egyik csoportja faldődre illő szövegekbe foglalta a szocialista jövő ragyogó távlatait, én társaimmal rendszerellenes röpcédulákat fogalmaztam.

– *Milyen más utat választhatnál volna?*

– Mindez aligha történéhetett volna másként. Az én lehetséges életutam nem sokkal a kommunista hatalomátvétel után, ahogy ma mondják, kényszerpályára terelődött. Apám valamikor országos tekintélyű közgazdász, bankigazgató, laikus egyházi tisztségviselő, akinek volt némi köze a háború utáni Magyar Népi Szövetséghez is, egyszóval prominens személyisége az erdélyi közéletnek, a történelmi fordulatot nyilván nem úszhatta meg ép bőrrel. Akkor sem, ha az előző rendszerhez érzelmileg, politikailag semmi nem fűzte, sőt például a zsidókérdésben vagy szociális téren való kiállása miatt inkább elismerésre, legalábbis rokonszenvre számíthatott volna. Ezerkilencszázötvenben letartóztatták, és mint már említettem, a Márton Áron-féle hazaárulási perben elítélték – a vádlottak memorandumot juttattak el a párizsi béketárgyalásokra –, engem emiatt még az érettségi előtt kitiltottak az ország valamennyi iskolájából. Így aztán nekem tényleg nem volt szükségem politikai éleslátásra, mély lelki válságra és meghasonlásra ahhoz, hogy nézeteim ekként alakuljanak. Tény, ilyen pozícióból akkoriban nem volt kitörési lehetőség. Én ezt a helyzetet el is fogadtam mint a sors rám vonatkozó intézkedését, annak indokait is magamévá tettem, hiszen magamat valóban osztályidegennek és a rendszer ellenségének tekintettem.

– *Az igazságérzet egy fiatal gyerekben sokkal erősebb és a bátorság is, legalábbis a vakmerőség. A hősi és kegyetlen forradalmakat többnyire fiatalok csinálták a történelemben.*

– Ez tényleg így van, kétségtelenül. De csak nagy általánosságban. Ebben a korban az igazságérzet nemcsak hogy erősebb, hanem túlságosan kategorikus, intranzigens és aligalig árnyalt. Legalábbis, normális gondolkozású gyerekek esetében. De hát nem mindig. És most megint csak oda lyukadunk ki, ahol az imént már megfordultunk, és ha lelkiismeretesen vizsgálgatni kezdjük a kommunizmus évtizedei alatt az emberi sorsok alakulását, újra meg újra beleütközünk ebbe a problematikába. Mert ismétlem, jelen volt ugyanabban a korszakban egy másféle magatartás. Nem azokról a baloldali meggyőződésű tisztességes személyiségekről beszélek, akik korábban a szociáldemokráciában, illetve a kommunizmusban a tökéletes társadalmi viszonyok alternatíváját keresték, és akik a hatalomátvétel után a közélet szerény szereplői maradtak, és maguk is növekvő aggodalommal szemlélték a helyzet alakulását. Azokról a fiatalokról inkább, akik ugyanebben a történelmi pillanatban legyőzve gyermeki igazságérzetüket, úrrá bírtak lenni bátorságukon is, engedve másféle hívásoknak, egyszerre csak ott találták magukat kipirultan lihegve a kommunista ifjúsági mozgalomban. Mellékesen egyúttal az érvényesülés téréfén. Évtizedeken át elfogadták a hatalom kegyeit, kiváltságait, bírtak élni annak göggyével is, ha kellett, az elesettekkel szemben is, együtt mulattak a zsarnokokkal, abban a hazug hitben tetszelegve, hogy ezzel a cimborálással a nemzet érdekeit szolgálják. Van Székely Jánosnak egy idevonatkozó költeménye, ha jól emlékszem, a hetvenes évek közepéről. Ha még kedvünk lesz erről beszélgetni, előkereshetem.

– *Azt Székely János később, a nemzeti diktatúra idején írta, és egy olyan neves író társának címezte, aki a hatalomhoz törleszkedett. Föltétlenül keresd elő...*

– Szóval, nemzedékem e két szembenálló csoportja között hosszú időn keresztül

alig volt bármiféle átjárás. Nem is igen lehetett, működött az ellenszenv, az óvatosság és a dac egyaránt. Később, amikor az említettek pozícióba kerülve, már kezdtek röstelli-ni hovatarozásukat, és még később, amikor lassacskán kezdtek kihullani a hatalom kegyeiből, némi leereszkedéssel közeledtek az addig mellőzött félhez, de ez felszínes érintkezés maradt, emberi, baráti kapcsolatokról itt már aligha lehetett szó. Mostanában legtöbbször már váltig azt hangoztatja, hogy ő éppen az erdélyi magyarság érdekében és értünk való aggodásában vállalt áldozatot, értsd ezalatt: valójában gyászos közszereplését küldetésként fogta fel. A veszély elmúltával kiderült – a legenda legalábbis erről szól –, mindig is egyazon táborban voltunk. E szoros lelki hasonlóságok ellenére azóta sem barátkozunk...

Én mindenesetre egyetlenegy ismertem előljáróink közül, aki nem volt hiú és gyáva, és aki viszonylagos befolyását valóban szellemi fennmaradásunkért vetette latba, és miközben a hatalomból egyre több ellenséget szerzett magának, rengeteget tett a magyar kultúráért. Nehogy most véletlenségből is valamelyik köztisztviselőben álló íróra gondoljunk. Akire én gondolok, könyvek kiadásával foglalkozott.

– Domokos Géza.

– Ő.

– Ő az, aki évtizedeken át bámulatos politikai bűvészműtárgyakkal és bátorsággal tartotta életben a *Kriterion* Könyvkiadót. Domokos, akárcsak Majtényi Erik, Szász János vagy Méliusz József, a romániai magyarok „kijáró emberei” voltak: néhány embert még a börtöntől is megmentettek.

– Ezt magam is megtapasztaltam. Ellenben volt olyan valóságos írói fantáziával megáldott személyiség, aki eljárva királyi vadászatokra is, később azzal mentegetőzött, hogy a golyók csak úgy süvítettek a füle mellett, mintha egy főúri vadászok állandóan őt célozták... Mi is oldhatná fel e kép mérhetetlen cinizmusát? Megvallom, rám a legsötétebb időkben sem lövöldöztek a cimboráim, úgy látszik nem kerültem megbízhatatlan emberek társaságába. Ma is összeszorul a gyomrom, amikor hallok őket nyilatkozni, kommunista elnyomásról beszélni, mintha soha semmi közük nem lett volna hozzá. Ezért a fordulat után illett volna őszintén elmakogni néhány keresetlen szót a fiatalkori eltéveldéséről, amely azért túl a férfikoron is eltartott. Azért térek ki erre, mert igenis létezett az elnyomás minden szakaszában mód arra, hogy egy morális lény a hatalom valamennyi csábításának ellenálljon. Anélkül, hogy ezzel halálos fenyegetésnek tette volna ki magát. Furcsamód a tisztességesebb magatartásnak néha megvolt a jutalma. Engem a politikai ítélet egy életre szólóan megkímélt mindenféle szerepjátszástól, nem kellett hűséget, lojalitást színlelnem, mert politikai meggyőződésemet köztudomású volt, és ez a tudat egyszersmind mérhetetlenül fel is szabadított. Még a szekusok részéről is mintha éreztem volna néha a tisztelet halvány megnyilvánulásait, hiszen ők cinkosaikat mélységesen megvetették. Nekem legalább soha nem kellett titkolni, hová tartozom. Egész pályafutásom azzal kezdődött, hogy néhány barátommal összebeszéltem, hogy az első kínálkozó alkalommal megdöntjük a rendszert.

– *Hogyan szándékoztatok megdönteni a rendszert, és átvenni a hatalmat?*

– Azt már kezdetben sejtettük, hogy békés úton nem fog menni. Induláskor egy bo-rotnaélesre kifent katonai szurony és egy kiskaliberű forgópisztoly a hozzávaló hat töl-ténnel, ez volt a hadfelszerelésünk. Ez már akkor is aggasztóan kevésnek tűnt, de úgy képzeltük, előbb-utóbb megerősödünk, talán még anyagilag is, és akkor valahonnan – csempészekről? részeg rendőröktől? – kiegészítjük az arzenált. Arra komolyan nem szá-míthattunk, hogy a román néphadsereg és valamennyi fegyveres testület az oldalunkra áll, bár ez nagyban megkönnyítette volna a dolgunkat. A hatalomátvétel módja még ko-molly előkészítésre várt. Mert az az igazság, hogy bár a szervezetnek románellenes jelle-gem volt, mi azért, lévén magyarok, a térség jövőjét mégiscsak egy önálló Erdélyben képzeltük el. Természetesen a mi vezetésünk alatt. Nekem ebben a felállásban külügymi-

niszteri álmaim voltak. Azt ifjú fejjel is sejtettem, a külügyesek sokat utaznak, izgalmas, színes tájak, fogadások, gáláns kalandok. És ugyebár, a haza sorsa. Az is igaz, hogy mivel szervezetünk egy elnyomó önkénnyel szemben jött létre, valamelyest átvette annak stratégiáját, végső célja megvalósítását is kezdetben – a forradalmak már ilyenek – diktatórikus eszközökkel képzelte el. Ha jól emlékszem, eszünk ágában sem volt az autonómia kérdésében a lakosságot megszavaztatni. Akadt tehát már eleinte néhány tisztázatlan kérdés, átgondolatlan terv, amely még eszmei előkészítésre várt. Mielőtt konkrét stratégiai elképzeléseinket fölvezolhattuk volna, letartóztattak, így az autonómia kérdésében a továbbiakban nem gyűlt meg a bajunk a többségi román ajkú lakossággal.

– *A Révai Nagy Lexikona közlése szerint Erdély lakosságának nagyobbik része már 1911-ben román nemzetiségű volt.*

– Már 1700-ban. Levéltárnok koromban találkoztam kincstári adatokkal, amelyek szerint Erdély népességén belül – természetesen a Bánság és a Partium nélkül – a románok számaránya már valamelyest meghaladta a magyarokét és németekét együttesen. Ezen kellett volna az idők folyamán komolyan eltöprengeni, ekkor még több mint kétszáz év volt Trianonig. Szóval, lehet, hogy a kormányzást, a tisztségek elosztását illetően adódott volna némi súrlódás a román elittel, de úgy vélem, a számaránynak megfelelően részesültünk volna a tárcákból, közjogi méltóságokból, nem lettünk volna türelmetlenek. Egyébként voltak elérhetőbb céljaink is. Például föl szerettük volna robbantani a Kolozsvár közelében, a Bükk-erdőn áthaladó villamos távvezetékét. Ha jól belegondolok, ez azért nem volt merő ábránd. Siker esetén mi valószínűleg soha nem találkoztunk, de még a sírom helye is ismeretlen volna mindenki számára. Végül is csak a röpcédulázásig jutottunk. Leszámítva persze néhány konspirációs gyakorlatot, rutinműveletet. Ilyen volt az, amikor éppen az említett robbantásos akció előkészítéseként egy koromsötét éjszakán behatoltunk szeretett iskolánk, az egykori Református Kollégium kémiai szertárába. Egy kis nitroglicerintre lett volna szükségünk, amelyet kellő arányban majd kovafölddel keverünk. Sajnos egy grammnyi nem találtunk, de azért így sem távoztunk üres kézzel, kevés kénsavat vettünk magunkhoz, és hazatérőben leöntöttük Leninnek a főbejáratnál álló mellszobrát. Ki sem aludhattuk magunkat, reggel rohantunk vissza az iskolába. Tanításra.

– *És a rendőrség nem jött rá?*

– A politikai rendőrség természetesen kiszállt, és lázas vizsgálódásba kezdett, mondhatom, roppant nagy volt a sürgés-forgás. De mi különösebben nem izgultunk, mivel a behatolást körültekintően hajtottuk végre, nagyjából összhangban a konspirációs előírásokkal. Így például ujjlenyomatot nem hagyunk, tekintve, hogy kesztyűben dolgoztunk, de még használható lábnyom sem maradt utánunk, mivel Dávid bácsi, a pedellus, mint minden hajnalban, aznap is a tyúkokkal kelt, és petróleumos fűrészporral feltörölte a folyosókat. Úgyhogy a rendőrségi nyomozókutyák lesütött szemmel és lekonyult farkokkal kullogtak el a helyszínről. Ha nitroglicerint nem is találtunk, a bevetést amolyan sikeres ujjgyakorlatnak könyvelhettük el.

A szép tervek között szerepeltek személy szerinti leszámolások is. Feketelistát már a kezdetektől fogva vezettünk, állandóan bővítettük, jó lett volna idejében megszabadulni néhány potenciális ellenféltől. Először is, a kommunista ifjúsági szervezet aktivistáinak működését néztük igen rossz szemmel, így még a hatalomátvétel előtt ki akartuk végezni például Nagy és Barkas elvtársakat. Méghozzá kígyóméreggel. Nem tudom, mondd neked valamit, mint kifinomult irodalmárnak Edgar Wallace neve, netán olvastad bűnügyi regényeit? Kiváló szerző, az ötlet is tőle származik. Ha emlékezetem nem csal, *Három igaz ember*, ez volt a regény címe, amelyből inspirálódtunk. Nemrég a Brüsszel–Köln útvonalon utazva csinos fiatal lány ült mellettem a vonaton, és megelégedésemre – nagyot is dobbant a szívem – ezt a kiváló munkát olvasta, úgy látszik, a szerző arrafele még nem ment ki a divatból. Nos, az eljárás a következő volt: a kígyómérget tú alakúra mélyfagyasztott állapotban egy

rugós szipkába operálták, majd kellő időpontban kioldották az áldozat felé. Olyan testrészt célozva meg, ahol az emberi bőr a legvékonyabb, nyaki tájak, szemhéj, nyitott száj, ilyes-
mik. A bűnjel, azaz az elkövetés eszköze elolvadt, nem maradt, csak az áldozat bőrén két
parányi, észrevehetetlen tűszúrás. Egy ilyen halálos fegyver előállítására, mint ezé a rugós
szipkáé, elég bonyolult technológiát feltételezett, mélyfagyasztó sem volt akkor még a ház-
tartásokban, Kolozsvárt mifelénk például még a jegesember járt, de mi bízunk tulajdon le-
leményességünkben, abban, hogy egy kis szorgalommal, esetleg mérnöki segítséggel a ha-
lálos fegyver kivitelezhető. Kígyó-ügyben javaslatomra ki is sétáltunk egy verőfényes dél-
után a város közelébe, a Szent János kúthoz terepszemlére. Azzal áltattam a fiúkat, hogy a
hely hemzseg a viperától.

– *A mi családunk is oda járt vasárnaponként kirándulni.*

– Kedves szokás. Akkor hát te is tudod, a Szent János kút völgye kies havasalji táj, gyö-
nyörű erdőkkel, szűk bejáratánál egy meredek, kopár oldallal. Természetrájzból tanultuk,
hogy a vipera imádja az ilyen déli fekvésű köves, omladékos, sziklaidőlejtőket. És valóban
rengeteg olyan lyukra leltünk, amelyről feltételezni lehetett, hogy ottthonál szolgál a mér-
ges viperának, csak éppen kígyót nem találtunk egyetlenegy sem, bár alkonyatig bóklász-
tunk a meredeken, kezünkben egy villa alakú ággal – ilyennel fogják a kígyót úgy, hogy fe-
jét a földhöz szorítják. De erre nem került sor, így Barkas elvtárs is megúsza. Mégsem vitte
el szárazon. Egyszer megjelent egy elvtársi összejövetelem – így nevezték a leánygimnazi-
umban félévenként megrendezett málnaszörpös, süteményes, páratelt táncdélutánokat –,
és akkor, miközben ő úttörőlánykák koszorújában jovialisan mosolyogva további jó előme-
netelre buzdította őket, én a fogason lógó télikabátja zsebébe, abba, amelyekben a kapukul-
csát tartotta, beleürítettem egy egész üveg mustárt. Ő talán már rég elfelejtette, hiszen ilyen
megalázó eseményekre nem szívesen tekinget vissza pozícióban lévő ember, de én az azóta
eltelt évtizedek alatt ezerszer is elképzelttem a pillanatot, amikor kapukulcsáért a zsebébe
nyúl. A hatalom minden áron való gyengítése természetesen módon illeszkedett célkitűzése-
ink közé. Demoralizálni úton-útfélen, félelmet kelteni az ellenség soraiban, mindez persze
része volt terveinknek. A mustár színe, állaga alapján pedig igen alkalmasnak tűnt egy
nagyravágyó, karrierista, magabiztos aktivista elbizonytalanítására. Ez egyébként – bár
utólag minden oldalról helyesléssel és elismeréssel találkozott – merőben spontán akció
volt, nem osztotta ki rám senki, nem előzte meg semmiféle vezetőségi egyeztetés. A tettnek
ha nem is közvetlenül, inkább véletlenségből szubjektív, magánéleti indítékai voltak. Ak-
koriban tetszett nekem a Pancratiusz lány, akinek viszont Capitan Egon, egy nagy melák ara-
di fiú udvarolgatott. A mustárt eredetileg neki szántam. A Pancratiusz lány messze künn la-
kott a Kányafő alatt egy villában, én pedig néha végigbaktattam az egész Rákóczi úton,
majd a végtelen Dónát úton, hátha véletlenül éppen szembe jön velem. Néha tényleg szem-
be is jött, de mindig a puhaképzű, lajhártermetű gyerek társaságában. Egymással lévén el-
foglalva, felém hűvösen biccentve, alig méltattak figyelemre, és engem ez rettenetesen
bosszantott. A mustár akkoriban röhejesen olcsó volt, és bár mi nélkülözések közepette él-
tünk, egy teljes üveggel megengedhettem magamnak. Igen ám, de amint a táncdélután for-
gatagában megláttam a Pancratiusz lányt, oldalán Capitan Egonnal, azonnal átértékelődött
bennem a helyzet. Én ezt most tényleg komolyan gondolom? Mert bármily fájdalmas is, a
Pancratiusz lánynak minden jel szerint mégiscsak ez a tohonya lajhár kell, erre pedig kétszer
ennyi mustár sem hoz megoldást, ráadásul a büntetésből nem is fogja levonni a szükséges
következtetéseket. Az ilyen gyáva, alantas bosszú méltatlan hozzám, nem is terhelem meg
vele a lelkeket. Felismerésem súlya alatt zavartan, kissé megszegyenülten álltam ott, ekkor
pillantottam meg Barkas elvtársat, aki akkor érkezett. Keresett egy helyet a fogason télika-
bátja számára, és máris ott forgolódott az úttörőlányok koszorújában. Egy pillanat alatt
megérett bennem az elhatározás: „akkor ezt te kapod”. Talán kicsit túl sokat is időztünk en-
nél a kis epizódnál, de el kellett mesélnem, mert nagyon jólesett földidézni – tartalmas ifjúsá-

gom volt, ezernyi mókával, csínytevással – aztán meg azért is, hogy szemléltessem, miként elegyedett a szervezeti tevékenység az ilyen kamaszos huncutságokkal. Ami mégis a lényeg: ezerkilencszázötvenkettő május elsejére virradólag teleszórtuk Kolozsvárt felforgató tartalmú röpcédulával.

– *Milyen szöveggel?*

– A szöveg ahhoz képest, hogy fogalmazásában több olyan személy is részt vett, aki ma címszóként szerepel irodalmi lexikonokban, elég gyatrára sikeredett. Tartalmilag közhelyes, nyelvileg kínosan pontatlan, ideológiailag üres, nem is túl mozgósító. Ha elgondolom, nem igen lehetett elvárni, hogy elolvasása után a nép tüstént fegyvert ragad. Így szólt: „Emberek, harcoljatok a vörös kutyák rémuralma ellen, akik elhurcolják apáitokat, fiaitokat, romba döntve családi életeteket. A Vezetőség.” Hogy minek a vezetősége, ezt a röpcédula szerencsés megtalálójának a képzeletére bíztuk. Később a börtönben egyszerűen csak vörös-kutyásoknak hívtak minket. Szóljon mentségünkre, hogy magunk is korán rájöttünk, mennyire buta kis szöveg, odabenn a börtönben gyakran idéztük is egymásnak a fiak elhurcolására vonatkozó megállapítást, mint a kollektív alkotás látnoki pillanatát. Nem volt igazunk? Ugye, hogy elhurcolták! Néha jókat röhögtünk odabenn. De nem mindig volt min.

– *Hol nyomtattátok ki?*

– Nem nyomdában. Ezerkilencszázötvenkettő május másodikáig a kereskedelemben kapható volt egy amolyan kis játéknymoda, nagy, otromba gumibetűkkel, festékpárnával. Két ilyen nyomdácska volt a titkos szervezet birtokában, ezen készültek a röpcédulák is. Egy A/4-es ívet négybe vágunk, így éppen hogy ráfér a négy-öt soros szöveg. Miután az ívpapírunk elfogyott, egészségügyi tekercesek kerültek felhasználásra. Becsületes, polgári nevén vécpapír. Ez az újítás munkánkban technológiai változást is hozott, némileg meggyorsította a folyamatot: egyikünk húzta a papír végét, egy másik rányomtatta a szöveget, a harmadik egy seprűnyélen a rollnit tartotta. Május másodikán aztán ennek a gyermeknyomdának a kereskedelmi forgalmazását betiltották, gondolom nem csak az országban, de talán az egész béketáborban, Rábafüzestől Kamsatkáig és Jerevántól Murmanszkig. Egy kicsit későn, mert mi addigra már teleszórtuk Kolozsvárt röpcédulával. Főleg postaládákba dobtuk, ha ilyen nem volt, egyszerűen becsúszattuk a kapu alatt. Én másodmagammal a Dónát negyedet kaptam feladatul, a hatalmas villanegyed május első éjszakáján Kolozsvár legkellemesebb része volt, egyik felén a hólétől bővizű, csobogó Szamosmal, másik felől a Hója-erdő már illatozó lankáival – mint vezetőségi tagnak, ennyi protekció kijárt nekem is. Társam volt Veress Zoltán majdani író, költő, akiben a szervezet ideológusát tisztelhattuk, valamint testőrként Szabó Attila ökölvívó. Gyönyörű éjszaka borult a városra, telve bódító illatokkal, a csalogányok csattogásával, a távolból hegedűszó hallatszott. Szerenádok évadja. Éjjel egy óra tájt még javában róttuk a terepet, amikor szokatlanul megélenkült a forgalom. Katonai járművek pásztázták az utcákat végig a Szamos mentén, az akciót a Clj-20-as rendszámú fekete Tátra irányította. Kolozsváron mindenki tudta, az a Securitate, a politikai rendőrség kocsija. Ezzel vitték el apámat is. Nyilván riadóztatták az államvédelmet, ezért tüstént meg kellett szabadulnunk a még nálunk lévő röpcéduláktól. Nem volt mit tenni, egész kötegekkel hagytunk kerítések mentén, udvarokon, bokrok tövében. Most lehet találgatni, hogy vajon egy éjszakai muzsikáló, spicces társaság ráakadt-e egy-egy ilyen elhagyott kötegre, és vajon magához vette-e? És később a politikai rendőrség valamelyik különítménye megtalálta-e náluk vagy nem? Mi mindenesetre a maradék készlettel megszabadulva, sietve bevettük magunkat a Sétáterre, igyekeztünk hazafelé. Mindenfelé államvédelmieket nyüzsögtek, sötét árnyak suhantak a fák között. És hamarosan elkerülhetetlenül megtörtént az első találkozás későbbi vallatóinkkal.

– *Igazoltatás?*

– Igen, természetesen, testi motozással egybekötve. Azt a különítményt, amelyik min-

ket feltartóztatott, az a Gruia százados vezette, aki a kihallgatási osztály főnöke volt, ismerjük látásból. Megtörtént tehát az első találkozás a hírhedt, rettegett Securitatével. Eddig gyerekek voltunk, örömmel leltünk a kalandban, abban, hogy fennköltebb dolgokkal foglalkozunk, mint iskolatársaink, akik között leplezett büszkeséggel feszítettünk, de ebben a pillanatban a játék véget ért. Ezen az éjszakán nálam volt a szervezet két fegyvere közül az egyik, a borotvaélesre kifent szurony. Mégpedig arra az esetre, ha valaki utunkat állná, és rossz szándékkal megzavarna a munkában, védjem meg magam. A nem kívánt helyzet most előállt. Amikor észrevettem, hogy lassan körülvesznek, a szuronyt a nálam lévő pulóverbe burkoltam, meg ne csillanjon a Sétatér gyér fényeiben. Azzal azonnal számot vetettem, hogy nem lesz alkalmam használni. Mert mialatt hasba döföm, mondjuk, Gruia százados – a pengét a hasból való kihúzása előtt illik megforgatni odabent a belek között –, a többiek lefognak. Ha viszont megtalálják, máris lebuktunk. Először a nálunk lévő üres hátizsákot kutatták át, amelyben korábban a röpcédulákat tároltuk, majd következett a testi motózás. Kiforgatták a zsebeimet, én közben a pulóveremet lengettem a jobb kezemben, hogy az semmi más, csak egy pulóver. Nem jutott eszükbe megtapogatni. Aprólékosan kikérdeztek, merre kószálunk éjnek évadján, minek a hátizsák, közben egyikük a személyi igazolványokból saját noteszébe körmölte személyi adatainkat. Mi azt feleltük hogy – a távolból hegedűsöt sodort felénk a szél –, lányoknak adtunk éjjeli zenét, a hátizsákban pedig egy kis elemőzsiát hoztunk, de már megettük. Tényleg, és a hangszerek? Erre Veress Zoltán, aki jól beszélt románul, elmagyarázta, cigány muzsikosokat fogadtunk fel erre az alkalomra, ők pedig továbbmentek eleget tenni újabb megrendeléseknek. Elengedtek. Ott álltunk a lebukás határán, nyakig a pácban.

– *És nem féltél?*

– Dehogynem, rettenetesen. De ilyenkor az ember összeszedi magát. Pedig az ilyen helyzetből ritkán van kiút. Az még hátravolt, hogy otthon nesz nélkül belopózzam, azt ugyanis nem jelentettem be előre, hogy az éjszaka első felét konspiratív tevékenység miatt nem az ágyamban töltöm. Keveset aludtam azon az éjszakán.

Nem volt szokásom részt venni ünnepi felvonulásokon, de reggel rohantam az iskolaudvarra, a gyülekezőre. Iskolatársaink arról suttogtak, hogy az éjjel teleszórták a várost röpcédulával. Élveztük nagyon a helyzetet, persze csak az óvatosság álarca mögül, hiszen tudtuk, adatainkat fölvtették, és ettől a naptól figyelni fognak. Napokon át hevesebben dobogott a szívem. Az a szurony-ügy kétségtelenül megviselt. Amint az a későbbi lebukásunk után kiderült, az eset a szekusok számára is emlékezetes maradt.

Egyik társunk kihallgatása során ezt is elmesélte – attól fogva a vallató tisztek csak mint „szuronyos kölyköt” emlegettek. Még évekkkel szabadulásom után is, a kolozsvári esti korzón néha ismerős hangot hallottam: né, ott megy a szuronyos kölyök. Gruia őrnagy volt az – ügyünk felgöngyölítése alkalmából szerzett érdemeiért előléptették –, s amikor hátrafordultam, rám vigyorgott. Tudja az ördög, mintha ebben lett volna valami cinkosság, az ő apró kis kudarcával, amikor nem találta meg nálam a szuronyt, meg az enyém is ugyebár, hogy pár évet a rács mögött töltöttem, az egész gesztus, mintha barátságos formában jelezte volna az erőviszonyokat. Lelketlen pribékek voltak, de milyenek, mégis, mintha akadt volna egy-egy pillanat, amikor távol a hivatal vérfagyialó légkörétől kissé megenyhültek. Máig nem bírom eldönteni, gyűlöltek-e igazán minket, vagy a lelkük mélyén egy kicsit megértettek és tiszteltek. Mert Gruia őrnagy nem volt egy finom lelkű filantróp, sőt a leghírhedtebbek közé tartozott. Elképzelhető lett volna, hogy elégtételt vesz, néhány rettenetes pofonnal törleszt korábbi melléfogása miatt. Úgy látszik, egyéb elfoglaltsága miatt erről megfeledkezett.

– *Egyébként nem kínoztak, nem vertek meg?*

– Nem. Pedig egy alapos verést szinte lehetetlenség volt megúszni, bemutatkozás-ként a letartóztatottat rendszerint ezzel fogadták. De amikor én a kihallgatók színe elé

kerültem, azok már mindent tudtak. Belőlem akkor már nem kellett kiszedniük semmi lényegeset. Akkor is, egy pedagógiai célzatú, demonstratív verés mindenképp kijárt volna nekem. Elmaradt. Engem ugyanis, minthogy a lebukás délutánján távol voltam, néhány nappal később tartóztattak le, mint társaimat, és még később kerültem a kolozsvári Securitate zárkájába. Addigra már minden kiderült, az én meghallgatásommal már nem jutottak volna további értesülésekhez. A lebukás első óráiban egyik társunknak köszönhetően, aki minden, a szervezet működésére vonatkozó adat birtokában volt, és teljes beismerő, mindenre kiterjedő vallomást tett, egész tevékenységünkre fény derült. A többieknek csak az ő állításait kellett alátámasztani. De amikor engem beszállítottak a Securitate fogdájába ezt nem sejthettem. Így aztán máig sem tudom, hogyan viselkedem egy alapos, minden eszközre kiterjedő, veréssel, kínzással, lelki tortúrával teljes, igazi vallatás esetén. Ez az adat hiányzik önismereti tanulmányaimból.

– *Hogyan történhetett, hogy téged, egy főszervezt, olyan sokára állítottak elő?*

– Ezerkilencszázötvenkettő nyarán, a nyári vakáció idején egy hónapra elszegődtem munkásnak a kolozsvári Tehnofrig gépgyárba, hogy keresetemből később, a szünidő második felében el tudjak menni néhány hétre kirándulni a Radnai havasokba. A Bodor családnak a múlt század második felétől nyári rezidenciája volt a gyönyörű, vadregényes Radnaborberekben, és én el sem bírtam képzelni a nyarat néhány hét hegyi barangolás nélkül. Barátokra is szert tettem ott, de ha nem akadt útítárs, egymagam is nekivágtam a rengetegnek, sziklás hegyoldaloknak, eljártam juhsajtért, ordáért az esztenákhoz, a magaslatokra. Egy jó tejfölös, zellerleveles krumplilevest, rókagomba-paprikást már akkoriban el tudtam készíteni, úgyhogy egyedül is elláttam magam. Egy nappal elutazásom előtt értesített iskolám titkársága, hogy politikai okokból, felsőbb utasításra – édesapámat akkor már elítélték –, az ország valamennyi iskolájából kizártak. A hír meglehetősen lehangolt, hiszen ez egyben azt jelentette, hogy a kirándulás befejeztével elszakadok a baráti közösségtől, nem az iskolába térek vissza, hanem a gépgyárba. És mi lesz az érettségivel? Barátaimnak elújságoltam a hírt, egyúttal azt javasoltam, hogy mivel bizonyára fokozódott az illetékes szervek ébersége, most egy darabig pihentessük a szervezeti tevékenységet, nem ártana átgondolnunk a továbbiakat. Azt pedig kifejezetten elneveztem, hogy augusztus huszonharmadika, a román felszabadulási ünnep alkalmából újabb röpcédulákkal lepjük meg a lakosságot és az államvédelmi szerveket, mert az előzmények miatt komolyabb kockázattal kellene számolnunk. De távollétemben a fiúk realpolitikai megfontolásaimat elvetették, és amíg én a Radnai havasokban éjszakáinként félálomban a vadvizek zúgását hallgattam, ők éberen ugyan, ám nem kellő éberséggel lázasan készülődtek az ünnepre. Nekiálltak röpcédulát nyomtatni egyikünk pincéjében, mígnem az édesapa rájuk nem nyitott a konspirációs tanyán. A papa amúgy fölfogta, mi történik a lakása alatt, rettenetesen zavarba jött, és szorult helyzetében tüstént elrohant tanácsot kérni a bátyjához. A bölcs rokon történetesen a Securitate fizetett alkalmazottja volt. Órák leforgása alatt felgöngyölítették a szervezetet, és a névleges tagokat, valamint a tagjelölteket kivéve – őket második transzportnak szánták – mindenkit letartóztattak. És kivéve természetesen engem, akit nem találtak otthon. Nem hagyhatom szó nélkül, hogy nem is olyan régen, talán öt vagy hat évvel ezelőtt, a bukaresti *Előre* napilap egykori újságírója, aki ma Budapesten él, a Magyar Nemzetben megemlékezett az IKESZ-ről, és nyáltól csöpögő, hallatlanul bárgyú, megindító történetet agyalt ki, tele teljes tájékozatlanságából eredő tárgyi tévedésekkel. Egyik állítása szerint az áruló közülünk került ki, és szünni nem akaró, marcangoló lelkiismeretfurdalásai később öngyilkosságba kergették. Rémes. Amikor valami véletlenségből foltalan és tiszta, jön valaki, az élet dilettáns, közhelyes szemlélője, és bemocskolja.

– *Végül is, hogyan tartóztattak le?*

– Engem két nappal később, az ünnep hajnalán fogott el egy hegyivadász kommandó a

Radnai havasokban. Nem is tudom, ilyen esetben két nap borzasztóan sok vagy rettenetesen kevés. Egy szál ingben, rövidnadrágban szállítottak be Naszódra – kis román mezőváros a havasok alján –, ott átadtak a Securitaténak. Kérdésekre, hogy mi akar ez lenni, csak a vállukat vonogatták: majd megtudom. Egy napot a naszódi Securitate koromsötét pincéjében töltöttem, a kőlépcsőn üldögélve, ahova az ajtók repedéseim át beszüremlett egy kevés fény. Azt sem bírtam látni, néha lehunytam a szemem, hátha nem igaz ez az egész.

De igaz volt. Estefele lejött értem egy tiszt, és közölte, le vagyok tartóztatva. Fölvittek egy kisebb terembe, és valami vacsorát is hoztak, egy darabka kenyeret, egy kocka vegyesizzel, de hozzá sem nyúltam. Még a tea is alig ment le a torkomon, nem bírtam elképzelni, hogy eddigi életem során, még egy nappal korábban is, hogyan bírtam bármit is lenyelni. Az illemhelyen történt rövid látogatás után az ajtót reám zárták, és magamra hagytak, csak az órszem léptei kopogtak az udvaron. Én jó sokáig az asztal mellett könyökölve vártam a reggelt, aztán egy idő után mégis eloltottam a villanyt. De az órszem azonnal berontott azzal, hogy egy pillanatra sem maradhat a helyiség világítás nélkül. A kis tanácskozó berendezése egy hosszú, vörös abrosszal letakart asztal volt, két oldalán egy-egy paddal, valamint egy hivatali fogas, amelyről egy tiszt köpeny lógott. Fölhevredtem az asztalra, és legyőzve undoromat betakaróztam a vörös abrosszal. Hűvös volt, borzongtam az idegességtől, az asztal meg kemény, úgyhogy leakasztottam a fogasról a tiszt köpenyt, és azt is magamra terítettem. Nyitott szemmel egész éjjel a naszódi kutyák csaholását hallgattam, már jócskán virradt, amire elbóbiskoltam. Reggel aztán nagy vihogásra riadtam. Tisztek állták körül az asztalt, és *domnu maiornak* szólítottak. Nem tudtam, mire véljem a dolgot, akkoriban románul alig értettem valamit. Gondoltam, talán mégiscsak valami tévedés lesz a dologban, hiszen ezek egy Major nevű embert keresnek, engem pedig Bodornak hívnak. Akkor kezdett derengeni, miről is lehet szó, amikor – mintha megszejtelenítettem volna – levették a köpenyről a rangjelzéseket. A maior románul őrnagyot jelent, kiderült tehát, az éjszakát egy román állambiztonsági őrnagy köpenye alatt töltöttem. Még a szagára is emlékszem. Délben a tiszt konyha ünnepi fogásából tálaltak, pörkölt volt makarónival, biztos nagyon finom lehetett, de én megint csak nem bírtam hozzányúlni. Később, a börtönövek alatt ezerszer is visszasírtam a feleltetlenül otthagyt ebédet. Visszasírtam a gyönyörű, gondtalan naszódi napokat is.

– *Mikor vittek Kolozsvárra?*

– Az ünnep utáni első munkanapon. Én tehát néhány nappal később kerültem a kolozsvári Securitatéra. Nem siettek a kihallgatásommal. Addigra már sok minden tisztázódott, én már nem voltam nekik fontos. A „recepción” fölvették adataimat, aztán még mielőtt kijelölt szállásomat elfoglalhattam volna, bekötött szemmel a vizsgálóbíró elé vezettek, aki körül még vagy tíz egyenruhás férfi állt. Amint a kötést levették a szememről, valamennyien, mind egyszerre üvöltözni kezdtek rám. Szerencsémre, mint az imént már említettem, akkoriban román nyelvismeretem oly hiányos volt, hogy majdnem egy mukot sem értettem az egészből. Azt sem tudom már, meddig tartott, de ösztönszerűen megéreztem, ennek most semmi jelentősége, amolyan szertartás, része a megfélemlítő fogadtatásnak. Visszakerült a szememre a kendő, és elvezettek. A cella előtt a kötést levették, és kitárták az ajtót. Odabenn egy 15-ös égő – ha létezik gyengébb, akkor az világított, az is le volt festve sötét festékekkel, hogy a fölösleges fényt visszatartsa. Miután a szemem valamelyest megszokta a homályt, a berendezést is szemügyre vehettem. Az egy emeletes vaságyból állt, mellette betonból öntött asztalka. A felső fekhelyen valami megmozdult, egy ember volt. Riadt képű, lombos hajú, rettenetesen sápadt férfi bámult rám. Az alsó ágyról egy másik tekingett ki fürkészőn. A foglár, aki lekísért, a felső ágyra mutatott, és rám mordult: miért nem köszön neki? Mert nem ismerem, feleltem. Tényleg nem ismertük egymást. Akkor a foglár kijelölte helyemet a felső ágyon, és ránk zárta az ajtót. Az emeletes ágy alsó lakója erre láthatóan fölélenkült, később jöttem rá, az volt

a feladata, kifigyelje, vajon a felső ágy lakójával valóban nem ismerjük egymást. Jó néhány óra is eltelt, amíg szomszédom megszólalt. Magyarul szólított meg, azt mondta Kovács Attilának hívják és számtantanár. Azazhogy volt. Reménykedve, sőt izgatottan érdeklődött, én miért vagyok benn. Azt én bizony nem tudom, feleltem, fogalmam sincs, bizonyára valami tévedés lesz a dologban. Képzelm, ő azért, folytatta, mert május elsejére virradólag, miután néhány barátjával éjjeli zenét adott a Dónát úton, hazafelé menet egy köteg röpcédulát talált. Vörös kutyák, valami ilyesmi állt rajta. Eltették, hogy majd otthon tüzetesen átböngészik. Nemsokára feltartóztatták, átkutatták őket, és természetesen megtalálták náluk a röpcédulákat. Azóta verik őket, hogy bevallják, kivel, mivel és hol nyomtatták. És egyikük, ő borzalom, a tortúra alatt megtört, talán meg is hibbant egy kicsit, mert a röpcédulák készítését magára vállalta. „Hát ez rémes”. Ennyit bírtam lehelethalkan a számon kieregetni. Amit hallottam, valóban rémes volt. Nemkülönböztetenes az én helyzetem. A cella homályában nem láthatta, hol elsápadok, hol elvörösödöm. Mert korábban hiába üvöltözött velem a vizsgálóbíró egy egész falkányi kórus-sal maga körül, nem sokat értettem az egészszből. Nem lehettem biztos benne, hogy az egész IKESZ lebukott. Ágytársam mondanivalóját azzal fejezte be, hogy hátralevő életét majd egyetlen szent feladatnak szenteli, és pedig annak, hogy az igazi tetteseket felkutas-sa. De, fűzte hozzá szomorúan, mindez hiú ábránd, hiszen egyelőre ő van benn, és amed-dig kézre nem kerülnek az igazi tettesek, addig őt sem engedik szabadon. Másnap kiengedték.

Jó húsz esztendővel később, egy este betértem Kolozsváron a Pelisor kocsmába. Ez akkoriban nem tartozott a ritka események közé, a baráti körből esténként mások is be-tértek egy-egy korsó sörre, pofa erősre. Ezen az estén Palocsay Zsigát, a költőt, egykori vezetőségi tagot, börtöntársamat pillantottam meg, a terem végében ült egy ismeretlen férfival. Ő is észrevett, és amíg sorban álltam a rumért, hevesen integetve invitált, ha megkaptam a fejadagomat üljek a társaságába. Úgy is történt, és akkor Zsiga mindjárt be is mutatott ivócimborájának ezekkel a szavakkal: gyere, Ádám, nézd, egy régi bajtárs, helyettünk ült szegény négy hónapot. Ő, mondtam, örvendek, egyik társához, Kovács Attilához nekem is volt szerencsém, a Securitate zárkájában egy ágyban aludtam vele. „Én vagyok az”, bólintott szomorúan az idegen.

– *Azt tartom csodának – az ötvenes évekről lévén szó –, hogy az ártatlannak bizonyult embe-
reket mégis kiengedték.*

– Nehéz lett volna hármuknak külön ügyet konstruálni. Még nehezebb lett volna a mienkhez csatolni. Nem is túrtuk volna, kikergettük volna őket a tárgyalóteremből: így könnyű néhány évet kapni, más röpcéduláival. Nos, eltelt néhány nap, amíg fölvezettek az első kihallgatásra. Ezúttal fekete, átlátszatlan szemüveget viseltem, a foglár pedig ka-ronfogva vezetett a folyosókon, lépcsőkön. Ekkor közelebből is megismerkedtem a hír-hedt vállalatísztekkal, viszontláthattam Gruia századost is, aki nem éppen finoman ol-dalba bökve mindjárt a szuronyra terelte a szót, így kívánván fölfrissíteni sétatéri futó is-meretségünket. Ekkor már lassan és eléggé tagoltan beszéltek hozzám, tudatták, hogy hosszas nyomozás után felgöngyölítették a szervezetet – ami nem volt igaz, de én akkor nem tudhattam –, és államellenes összeesküvéssel vádolnak. Elsüvitett néhány kemé-nyebb tárgy is a fejem mellett, üres tintásüveg, itatós, ilyesmi, de különösebb bántódás nem ért. Vallomások, jegyzőkönyvek írásához, akkoriban még tintát használtak, a go-lyóstollal történő aláírást sem fogadták el. De én megéreztem, nincsenek igazán elemük-ben. Vagy én néztem ki rettenetesen szájalomra méltónak. Végül előlépett egy addig csendes, jámbor megjelenésű, bánatos tekintetű tiszt, Jusca hadnagy, megkért, hogy kö-vessem, mivelhogy ő fogja lefolytatni a kihallgatásomat. Székkel kínált az irodájában, és láthatóan nem bírt igazi vallatósiztként viselkedni. A legnagyobb kínban volt, amikor a hatalom autoritását kellett velem érzékeltetnie. Akkor sem jött ki a sodrából, amikor kér-

désére, hogy tudom-e, miért tartóztattak le, azt feleltem, fogalmam sincs, magam is már napok óta ezen töprengök. Ekkor, ahelyett, hogy rám borította volna az asztalt, amint az ilyesmi hasonló helyzetekben szokásos volt, szomorúan megismételte azt, amit az előbb már közöltek velem, hogy államellenes összeesküvéssel vádolnak, az IKESZ nevű szervezet működéséről kellene neki beszámolnom. Először hangzott el az IKESZ szó, hallatán már csak kétségbeesetten meredtem magam elé. Látván tétováságotam megkérdezte: talán segítsen? Igen, feleltem, annál is inkább, mert aligha lennék képes elmondani románul. Ekkor fiókjából elővett egy iratköteget, elém tolt, hogy olvassam el figyelmesen, aztán majd elbeszélgetünk. Szervezetünk, az IKESZ működésének részletes leírása fekdűt előttem, a kezdetektől a röpcédulázáson át a végkifejletig, a lebukásig. Nem hiányzott belőle az ég világán semmi, olvasása mégsem okozott örömet. Akkor dobbant néha elégedetten a szívem, amikor saját nevemmel találkoztam – elég gyakran – a szövegben. A dolgozat végén, a keletkezése idején érvényes állapotnak megfelelően még az állt, hogy én pillanatnyilag szökésben vagyok, valahol a Radnai havasokban bujkálok. Egy sorral alább már a bujkálás pontos helye is szerepelt, valamint az ezzel kapcsolatos intézkedés, amelynek értelmében egy különítmény feladatul kapta előállításomat. Ez akkorra már ugyebár megtörtént. Alapos, jól felépített, tárgyyszerű munka volt, a benne foglaltak pedig a színigazságot tartalmazták. Mire a végére értem, kezdtem érteni románul.

– *De hogyan, kiből csikartak ki ilyen részletes vallomást? Milyen úton-módon, milyen áron szereztek meg?*

– Az történt, hogy egyikünk, aki birtokában volt a szervezetre vonatkozó majd valamennyi adatnak, és rálátással bírt tevékenységünk teljes spektrumára, a letartóztatás legelső óráiban mindenre kiterjedő, feltáró vallomást tett. Mindent, de mindent elmondott, amit tudott, mint valami kóros telítettségtől szenvedő beteg, kipakolt, mindent kiadott magából. A többiek kihallgatása ezek után már merő formáság volt, amennyiben a részletes beismerő vallomást helybenhagyólag igazolni kellett. Most aztán el lehet azon töprengeni, hogy az eszményi hős, a forradalmár ellenálló képebe mennyire illik ez a készsleges kitarulkozás, és miben állnak etikai vonatkozásai, de az tény, hogy nemcsak a nyomozók dolgát könnyítette meg sok mindenben, hanem társai helyzetét is. Az igaz, ha valamelyikünk kínzásra, összetört csontokra vágyott, hogy minden tekintetben beteljesüljön rajta a hős ellenálló sorsa, az bosszankodhatott, hiszen terveit keresztülhúzták, játékát elrontották. Ám testi és lelki épességünket tartva szem előtt, ma sem szívesen gondolok arra, mi minden történhetett volna. Egyébként a tények, a valóban büntetendő cselekmények makacs tagadása értelmetlen lett volna, hiszen arra aligha lehetett számítani, hogy előzetes egyeztetés nélkül mind a tizennyolcan ugyanazokat a részleteket fogjuk bevallani, illetve elhallgatni. Mégis, úgy érzem, ez a vallomás a kelleténél részletesebb volt.

– *És lehet-e tudni, ki volt az a bőbeszédű társatok?*

– Persze. Ez mindjárt kiderült. Nem tudtuk ezért tisztelni, és kezdetben ez okozott is közöttünk elég komoly feszültséget, de lassacskán valamelyest megnyugtultunk. Tudatában voltunk annak, hogy az ő vallomásának köszönhetően úsztunk meg rettenetes veréseket, ezért nem is sújtottuk őt megsemmisítő haraggal. Az igaz, a barátságunk egy életre szólóan vége szakadt. Mindezen túl volt ennek a magatartásnak erkölcsi tekintetben néhány komoly szépséghibája. Az egyik ilyen az volt, hogy számos olyan eseményről, epizódról is beszámolt, aminek sehol tárgyi nyoma nem volt, de nem volt helye a szervezet közös emlékezetében sem. Olyan dolgokról van szó, amelyekről rajta kívül csak egy, esetleg két személy tudott, ezért föltétlenül számíthatott volna társai megfontolt hallgatására. Így viszont néhányan teljesen ártatlanul börtönbe kerültek, közöttük Nagy Géza, rajongva tisztelt irodalomtanárunk. Iskolai kiránduláson voltunk makkot gyűjteni a kálotaszegi Mákfalván, ő vezette az osztályunkat. Némi tanakodás után kilestük egy magányos pillanatát, amikor leült pihenni egy fa alá, és akkor ketten melléje telepedtünk, és

megszólítottuk. „Géza bácsi, a helyzet válságos, sürgősen tenni kellene valamit. Mi már szervezkedünk, ha lenne szíves, és adna néhány hasznos tanácsot.” Géza bácsi ekkor gondolkodás nélkül, hangjában nem kevés aggodalommal azt a hasznos tanácsot adta, hogy itt helyben azonnal verjük ki a fejünkből az egészséget, mert lényegében nem érünk el semmit, és csak mérhetetlen szenvedést és megpróbáltatást zúdítunk a magunk fejére és egész családunkra egyaránt, pillanatnyilag nem ez a helytállás módja. Ezért a jó tanácsért Nagy Gézát másfél évre ítélték. Mivel nem jelentett fel azonnal, azzal volt vádolható, hogy rokonszenvezett a szervezet célkitűzéseivel, sőt biztosan pártolta és támogatta azt. Tekintve, hogy tartásáért, helytállásáért egyébként is folyamatosan zaklatták, előzőleg egyszer már letartóztatták, én évtizedek múltán is csak azt mondhatom, nevének semmilyen összefüggésben és senki vallomásában nem lett volna szabad elhangoznia.

– *És bocsánatot kért-e később Nagy Gézától ez a bőbeszédű összeesküvő?*

– Nem tartom valószínűnek.

Ugyanígy néhány tagjelöltünk is börtönbe került, volt közöttük olyan is, aki jóformán a letartóztatás után szerzett tudomást a szervezet létéről: szegény pajtás nem is sejtette, mekkora megtiszteltetés vár rá. Mármint azt, hogy szerepel a leendő harcostársak listáján. Őket több hónappal utánunk tartóztatták le, odabenn a börtönben találkoztunk újra, és próbáltuk nekik megmagyarázni, miért is ülnek. Az ilyesmit nem könnyű megérteni, mégis elmondhatom, a második „transzport” tagjai valamennyien kitűnő fickók voltak, igaz barátoknak bizonyultak, jelöltségükkel egyetértettek, sorsukat vállalták, és ebben a helyzetben tudtak viselkedni is. Ezekben a minden tekintetben ártatlan fiúkban hihetetlen tartás lakozott. Amikor titokban rájuk is számítottunk, úgy látszik, jól választottunk. Ők megúszhatták volna a börtönt. Szóval a beismerő vallomás túlbeszéltnek tetszett több tekintetben is.

De kínvallatásra sem került sor. Az én jámbor kihallgatótisztem, Jusca hadnagy kiválogatta társunk beszámolójából a reám vonatkozó részeket, és megírta a jegyzőkönyvet. Lassan, tagolva, folyamatosan mondta, mit fogalmaz éppen, ha kellett, rövid magyarázattal szolgált, megnevezte a büntető törvénykönyv vonatkozó paragrafusait, és megpróbálta az általam érthetetlen jogi kifejezéseket körülírni. Szinte elképzelhetetlen előzékenység ez titkosrendőrségi berkekben a nép ellenségével szemben. Én közben mindenre beleegyezőleg bólogattam. Néha hátradólt széken, és csak úgy kíváncsiságból kitért egy-egy részletre, kérdézősködött, de az ilyenkor hallottakat már nem foglalta bele a vallomásba. Egy ilyen alkalommal megkérdezte, hogyan zajlott le nálunk egy-egy konspiratív értekezlet. Minden román tudásomat összeszedve próbáltam értésére adni, hogy jobb, ha valaki mást kérdez meg, mert én halálosan utálok mindenféle gyűlést, képzelje el, egyszer egy ilyen megbeszélésen még el is bóbiskoltam. Ez egyébként tényleg minden tekintetben igaz volt: mindmáig leküzdhetetlen bágyadtság, búskomorság vesz rajtam erőt mindenféle gyűlésen, értekezleten, leragad a szemem, és az ájulás környékez. Azonkívül egyszer egy vezetőségi ülésen valóban elbóbiskoltam, és emiatt a szervezet vezetősége – nota bene! tagja voltam magam is – megrovásban részesített. Ám akkori román nyelvtudásom még nem tette lehetővé, hogy választékosan fejezzem ki magam, így megmaradtam a bóbiskolás legközönségesebb szinonimájánál. „Tényleg, elaludt?”, kapta fel a fejét Jusca hadnagy, „akkor ezt beírom.” Sajátos természetű munkájába nem lehetett semmiféle beleszólásom, mégis, kissé meglepődtem, amikor belevette a jegyzőkönyv szövegébe: „Nem tanúsított különösebb érdeklődést a szervezeti munka iránt, egyszer el is aludt egy vezetőségi értekezleten.” Sajnos, ez a passzus ugyanebben a megfogalmazásban része lett a peranyagnak, hozzáférhetővé vált a kirendelt ügyvéd – ostoba vén salabakter – számára is, így aztán szóról szóra elhangzott a védelem részéről a bírósági tárgyaláson. Tisztelt hadbíróóság, kezdte nagy pátozzsal az ügyvéd, mi sem bizonyítja jobban, hogy gyermekek állnak a magas ítélőszék előtt, mint az, hogy még alvásra lett volna szükségük. Ez a szegény gyerek például – és rám mutatott – az általa szervezett gyűlésen

is aludt. Aludt az anyád picája, morogtam, csak elbóbiskoltam egy kicsit. Mérgemben majdnem elbögtem magam. A vén tapló mindent elrontott. Végre hős ellenállóként feszíthetek egy valódi román haditörvényszék előtt, és akkor kiderül, nem elég, hogy alszom, midőn a nemzet sorsáról döntenek, én ezzel még gyáván mentegetni próbálom magam. Jött, hogy leköpjem magamat, de az öreg pohos ügyvédet is. Ez a perc hosszú időn át életem egyik mélypontjának számított. Hú társaim vigasztaltak meg, amikor visszatértünk a börtönbe. Nagy örömeinkre azonnal közös cellába helyeztek, hiszen a tárgyalás után már érintkezhattünk egymással. Mindjárt részletesen kielemeztük a per lefolyását, színészi alakításban egymáson túltéve próbáltuk utánozni a tárgyalás főbb szereplőit. Mi is lefolytattunk sebtében egy rövid tárgyalást, rögtönítélő bíróságunk döntésével egyformán tizenöt évvel sújtottuk az ügyészt, az elnöklő hadbíró és a két ülnököt. Az ügyvédet rendelet útján kizártam a kamarából, és örökre eltiltottam foglalkozása gyakorlásától. Ezzel kicsit előreléptünk az eseményekben.

Miután Jusca hadnagy a kihallgatás végeztével elolvastatta és aláírta velem a jegyzőkönyvet, megkérdeztem: mit tetszik gondolni, hány évet kapok? Ötöt, felelte határozottan, majd hozzátette, de lehet, hárommal megúszom. Úgy is lett: első fokon öt évre ítélték, ezt később a fellebbezés során háromra mérsékeltek. Ebből több, mint két évet tisztességben és jó egészségben letöltöttem.

– Hol?

– Az első két hónapot a kolozsvári Securitate földalatti fogdájában, a Majális utcában. Ez számomra egyáltalán nem volt mellékes körülmény, mert én a Majális utca elején, a Charité szanatóriumban jöttem a világra, és ugyanebben a hegyre felfutó utcában volt a családi házunk is.

– *Villanegyed, Kolozsvár egyik legszebb része.*

– Úgy van, tényleg az. Számunkra a családi ház fekvése mégis inkább balszerencsésnek bizonyult. Házunk szomszédságában kisebb, elegáns középület állt, mögötte nagy kerttel, mindig is elit hivatalok, kirendeltségek működtek itt. Amikor negyvenkilencben az állambiztonság kivált a belügyminisztérium kebeléből, önálló tárcává alakult, és a két erőszakszerv – mármint a politikai és a polgári rendőrség – szétköltözött, a „cég” itt szemelte ki magának a főhadiszállását. Az épület fekvésénél, méreténél, belső kialakításánál fogva teljesen alkalmatlan volt fogva tartásra, kínvallatásra, olyan időkben, amikor nagyüzemi méretekben folytak a letartóztatások. Egy ilyen csendes környéken a hetedik szomszédba is elhallatszik az emberi ordítás, azonfelül a létesítmény idegenforgalmi útvonal mentén állt, előtte elhaladva lehetett megközelíteni a város három fontos nevezetességét, a Botanikus kertet, a Csillagvizsgálót és a bolondok házát. Körös-körül csinos lakóházak, gondozott, reprezentatív villák, még a régi, polgári Kolozsvár levegőjét árasztva. Ezeknek mégis pont ez kellett. Ide képzelték el a megtorló ágazat központját. Ahhoz, hogy beköltözhesse, és nyugodt körülmények között dolgozhassanak, a környező épületeket is kisajátították: a Securitate a főépülettől számítva fölfelé és lefelé négy-öt épületre is igényt tartott, kiűritettek lakóházakat a szemközti oldalon is. Ezekbe is hivatalok települtek, a közvetlen környékre néhány magas rangú tiszt költözött. Azaz, hogy ennyi ingatlan került a „cég” használatába, módosultak a telekkönyvi viszonyok is, lebontották a kerítéseket, s a villák mögötti kerteket minden intimitásuktól megfosztva egyetlen nagy, alakatlan közös térséggé növelték. Sárba taposták a virágokat, a gyepet, kiirtották a gyönyörű bokrokat, kivágták az évszázados fákat, kedvüknek, saját lelki világuknak megfelelően átalakították ezt az egykor békét és nyugalmat árasztó polgári környezetet. Csak a mi kertünkben kilenc fenyőfát vágtak ki, egy nyírfát, egy gyönyörű, sudár kétágú kőrisfát, három gesztenyét, két hatalmas hársat. Ja, és a tuja mellett mindjárt a kapu mellett. Akkor volt alkalmam ezt a lelketlen pusztítást adatszerűen fölmérni, amikor őrizetes koromban egyszer váratlanul rövid sétát tehettem egykori birto-

komon. Nem mintha kérésemre kivételesen megsétáltattak volna. A vizsgálat befejeztével, mintegy záróaktusként, néhányunkat, azokat, akik a röpcédulák terjesztésében tevékenyen részt vettünk, kivezényeltek az épületek mögé a (volt) kertbe, kezünkbe nyomtak egy-egy köteg röpcédulát azzal, hogy legyünk szívesek, és játsszuk el szépen, hogyan szórtuk őket. Közben a „cég” fényképészei állványok mögül minden mozzanatot fölvtettek. Minket eleinte noszogatni kellett, elég kedvetlenül mozogtunk, gyatra kis előadás volt, tele parodisztikus elemekkel: mint a magvető ember, széles mozdulatokkal hintettük magunk körül a röpcédulákat. Egyet-egy el-elkapott néha a szél, ilyenkor az éber fogdmeg rémülten, a levegőben elnyúlva rohant utána, nehogy a légvonat elragadja a kerítésen túlra, valamelyik szomszédba, vagy még elképzelni is borzasztó, az utcára, ahonnan saját dolgos kezükkel egyszer már összeszedték őket.

Azóta, hogy kényszerűségből elköltöztünk, szenvedélyesen mindig visszavágytam a családi házba, az árnyas kertbe, gyermekkorom színterére. Most egyszerre csak ott találtam magam a szülői ház falai alatt, gyermekkorom legpontosabb földrajzi koordinátái között, ahonnan elindultam, életem nulla kilométerénél. Állt meg a díszletek egy része is, elridegülve, ízléstelenül átfestve, lecsupasztva. Be lehetett látni egykori gyermekszobámba – volt nekem –, de odabenn komor, idegen bútorok sötétlettek, riasztóan idegen szag áramlott ki a nyitott ablakon. Ilyesmi, ha belegondolok, aránylag elég kevés emberrel történhetett meg, földkerekség-szinten is, hogy élete egyik mélypontjának színtere merő véletlenségből egybeesik a gyönyörű emlékű gyermekkorával: mert én most fogolyként nem azért kerültem egykori kertembe, mert valamikor benne is laktam, hanem elképesztő véletlen, a sors cinikus elrendelése folytán. De ezt akkor rajtam kívül senki nem tudhatta. Ez a hely számomra kétszeresen is az eszmélés szentélyévé vált. Ott, akkor körös-körül minden azt érzékeltette, hogy környezetünk, egész életterünk végérvényesen megváltozott. Azok a kinyűtt fák már nem nőnek ki soha többé, a falak közé a rettenet és undor érzése nélkül soha nem lehet majd visszaköltözni, itt rövid idő alatt minden végzetesen megromlott, és nem lesz erő, amely ezt visszafordítaná. Az én életem most már semmiképpen nem olyan lesz, amint azt ebben a házban megálmodták. Lenul-lázódott mindaz, amit mögöttem tudtam, mostantól valami más kezdődik. Megint a nulla kilométernél álltam. Lesújtó, egyben kijózanító pillanat volt, amennyire fölka-vart, olyan hamar meg is nyugtatott: ami azután következik, azt meg kell tanulni túlélni. Kezdttem komolyan gyanakodni, ha ez így folytatódik, nem biztos, hogy valaha is kül-ügyminiszter leszek.

*Mi volt jó Pécsen?**

az új idők

könnyű mámore;
az együtt töltött nagy szilveszterek,
a Tettyén pisla fények,
lent szélfúttá terek;
mögöttünk forrt a múlt: előre
elnyert büntetés, a katlan.
Valami közös dolgunk
akadt, már halaszthatatlan.

Koszta Gabi volt jó, ott ülni náluk;
a karamellás sütemény, a tél,
az év utolsó napján, délelőtt,
a fagyalaltszínű fagy, a kék
üveggyűrűk.

Délután,

egész délután rémülten keresni
útlevelem, a kolozsvári lakás
minden zugát bejárva; nincs!
se útlevél, se más! Estére
Pécsett kéne lennem...
ó, mért jöttem haza?
A határon majd nem eresztenek
vissza; belém nyilall:
már nem indul vonat! hány óra?! alkonyul...
Az udvar szürke betonján szálllok alá.
A kék örvény puhán befal.

Jó volt Pécsett díványon ébredni,
délutáni sötétben inni egy kis vizet.
Előttem az est, az év, az évtized.

* Balla Zsófia, Márton László és Forgách András itt olvasható írásai felkérésre születtek, a Jelenkor folyóirat 2000. november 30-án, a Múcsarnokban megrendezett estjére, amelyen felolvasott Kukorelly Endre, Parti Nagy Lajos és Závada Pál is.

Éjjélkor a Széchenyi téren ropogtak
a petárdák, palackok törtek,
vonítottak a papírtrombiták.
Gajdolás, ricsaj, csörömpölés,
röhej, sikoly, sok vijjogó robbanás.
Mintha nem az idő váltaná mezét,
hanem gőzfürdőből a feltámadás.

Reggelre lehullt a hó. A város
levedlette az ó, fekete szőrt.
Fehér bundája nőtt. A megeredt
délutánban csak a lejátszó
világított, piros-zöld légikikötő.
Beethoven utolsó vonósnégyesét,
s egy kis Don Giovannit hallgattunk.
Ez volt jó Pécsen. Rogyásig nevettünk:
mint egy leütés nélküli labdajáték, olyan;
a kandúr, a kövér üstökös, öt méterről
vágódott az ölembe; kezemen
évekig látszott karmának nyoma.

Január, a kilencszázkilencvenes évek elején.
Gyomrunkban a nevetés gipsze.
Zene utáni csönd rezgett, forgott velünk.
Ott ültünk, együtt, mindannyian. Mintha
ez jöhetne még: télbélelt muzsika mélye.
Mintha embert, várost, nem vetne semmi széjjel.

Kint papírtrombita, tört üveg bomlott zaja
szólt; a jövő zenéje.

Az is létezik, amit még nem tudunk.

Wolfgáng fordulatai

Legalábbis ezt a címet eszeltem ki, amíg jöttem fölfelé a Csaba utcán. Ez még Budapesten van. A Csaba utca többek között arról nevezetes, hogy az egyik házban van egy márványtábla, amelyre a következő mondat van felvésva a hetvenes évek közérzet-irodalmának jellegzetes stílusában: „Futkározunk, rohangálunk, keresünk valamit vagy valakit, megnevezni nem tudjuk”. Mármost, ami engem illet, nem futkározom, nem is rohangálok, már csak azért sem, mert a Csaba utca meglehetősen meredek. Azt sem állítom, hogy keresek valamit vagy valakit. Megnevezni viszont tudom: annyit mondok, hogy Anna utca. Ez pedig már Pécssett van.

Eredetileg úgy képzeltem, hogy a budapesti Csaba utca és a pécsi Anna utca összefutnak valahol Paks környékén, és erről írok. Végtére is jár az utcáknak némi kárpótlás, amiért erre futnak, arra futnak, bekanyarodnak, szétágaznak, kiszélesednek, mégis ők a világ legröghözkötöttebb teremtményei. Utóbb azonban rájöttem, hogy az ilyesmit illik előkészíteni, méghozzá kellő körültekintéssel, vagyis különböző fordulatok után. S amikor épp idáig jutottam a töprengésben, egyszersmind eszembe jutott az a cím, amelyet még egyszer idegépelek, vagyis hogy:

Wolfgáng fordulatai.

Ha valaki megkérdezi, hogy ki ez a Wolfgáng, kénytelen volnék beismerni, fogalmam sincs. Még az sem biztos, hogy tényleg így hívják. Az sem biztos, hogy öt évvel ezelőtt, 1995 őszén Budapestről Pécsre utazott, a Csaba utcából az Anna utcába, Farkas Wolfgáng vagy mások szerint éppen fordítva, Wolf Farkas. Lehet, hogy mindez csak ráfogás, nem vagyok benne biztos. Abban viszont biztos vagyok, hogy ki kell használni a név mögött, a megnevezés felszíne alatt lapangó fordulatokat. Wolfgáng úgy viselte a nevét, mint valami pajzsot (s ki tudja, hány láthatatlan kés, kard és nyílvevessző akadt fenn rajta), ám olykor be is állt a saját neve alá, mintha esernyő volna. Ezért is nem tudunk semmit megmutatni az arcvonásaiból.

Wolfgáng, a név és a hozzárendelt kétlábú, tollatlan állat azért utazott, valószínűleg azért, 1995 őszén Pécsre, hogy barátját, Csabát kibékítse Annával, s még ennél is valószínűbb, hogy egy bonyolult hagyatéki ügyben. Az eljárás elhúzódott, mert a végrendelettel szemben alaki okokból aggályok merültek fel: a végrendelet keltezésében csak a dátum szerepelt, a hely nem. Wolfgáng idős rokona világegyetében Pécssett élt, ám Budapesten halt meg, miután egy rágalmasi perben tanúnak volt beidézve a Budai Kerületi Bíróságra, ám a Fő utcán a Lánchíd felé menet hirtelen rosszul lett, úgyhogy Anna és Csaba, akik akkor

még nem voltak összeveszve, taxit hívtak, és bevitték a János Kórházba, ahol még négy vagy öt napig élt.

Az idős rokon testét az Óbudai temetőben fogadta be a föld, amit nem volt könnyű elintézni, mindenesetre olyan alaposan és mélyen, mintha a nevét is vele temették volna, a hagyaték viszont Pécssett volt lepecsételve, s mint egy hizlálásra fogott, rejtelmes állat, meghatalmazásokkal, beadványokkal és bizonylatokkal táplálkozott, utóbb fellebbezésekkel is.

Múltak a hetek és a hónapok. Szép, derűs ősz volt, legalábbis november közepéig. Wolfgáng fokozatosan megszerette a várost, ahol azelőtt még sohasem járt. Különösen a Széchenyi tér szelíd lejtése tetszett neki. Délelőttönként, a közjegyzőhöz menet azon morfondírozott: mi lenne, ha a fölső végében elgurítának egy ötkilós görögdinnyét? Vajon az ilyen görögdinnye meddig görög?

Csupán egyvalamit hiányolt a Széchenyi térről: a dzsámi mellett égetően szükséges lett volna az a kis bódé, ahol döner kebab készül. Már látta is maga előtt a hegyével lefelé fordított hűskúpot, amint a vörösen izzó fűtőszál előtt forog és Hasszán őszbe vegyülő szakállát, ráncos arcát, merthogy a bódé gazdáját, akinek Isztambul egyik elővárosából kellene családotul Pécsre települnie, habozás nélkül elnevezte Hasszánnak. Ráadásnak odaképzelt Hasszán háta mögé a bódé falára egy rajzszögekkel felerősített színes képet, amelyen fekete ruhás asszonyok gyúrják anatóliai napsütésben a híres török lepényt. Ám hiába volt mindez, mert aki 1995 őszén Pécsre látogatott, hiába is keresett volna döner kebabot a Széchenyi téren.

Megvoltak viszont a lakatok. A Széchenyi tér egyik mellékutcájában, talán az Iskola vagy a Káptalan utcában kovácsoltvas rácsok vannak, s a vasakon sűrű, tömött fűrtökben lógnak a lakatok, mint régi torony tetőlécsein a denevérek. Wolfgángnak nagyon tetszettek ezek a lakatok. Most már elárulhatjuk, hogy az egész városból a lakatok tetszettek a legjobban Wolfgángnak. Valaki elmagyarázta neki az egyik hivatalban, miközben odakint már szállingózott a hó, és a karácsony előkészületei zajlottak javában, hogy ezek a lakatok nem a hallgatást, hanem a hűséget jelképezik. Szerelmes lányok és fiúk zárják oda a szívüket a vasakra, majd eldobják a kulcsot.

De voltaképpen az is lehet, hogy nem a szívüket zárják oda a vasakra, hanem a szájukat. Így hangzott a magyarázat kiegészítése, mert aznap sokáig kellett várakozni, és a legtermékenyebb magyarázatok a meddő várakozásból fakadnak. Lehet, hogy minden egyes rozsdásodó lakat megannyi csók, amely bár így sem tart mindörökké, mégis nagy valószínűséggel túléli azokat, akik elcsókolták. Minden csók mögött egy-egy pár alsó és felső állkapocs feszül, s a lakatok négy-négy állkapocsot ejtenek foglyul, azok feszülését rögzítik a rácshoz. Ez a magyarázat nyugtalanságot ébresztett Wolfgángban, felkavarta a vérért.

Azokban a hetekben híre terjedt, hogy Pécssett és környékén egy farkas kóborol. Egyesek szerint átúszott a Dráván, és a fáradságot nem restelve Pécsig loholt, mások szerint egy cirkuszi társulattól szökött meg. Egyszer a Mecsekalján látták, egy másik alkalommal az Uránvárosban sompolyogta körül az ABC-áruház hulladéktárolóját, egyszer meg a belvárosban, a színház művészbéjárójánál húzta meg magát, mintha a *Mágnás Miska* premierjére szeretett volna szakmai jegyet kapni. Pedig csak a gazdáját várta, mert, mint aztán kiderült, ő volt a Piri

névre hallgató német juhász, némi walesi tőzegspicc beütéssel. Így már könnyű volt farkasnak nézni, legalábbis a Király utca tájékán.

Mindenesetre a farkas ott ólálkodott Pécs lakóinak háza táján, és egyedüli példányként, magányos fantomképként nagyobb nyugtalanságot keltett, mint-ha falkákban özönlötték volna körül a várost a farkasok. Ha minden oldalról, tömegesen jön a veszedelem, az háború vagy természeti csapás, de a magányos kísértő a szívünkben harap ki apró falatokat. A *Mágnás Miska* bemutatója ennek ellenére nagyszerűen sikerült.

Addigra már elmúlt a karácsony. Mint az országban mindenütt, Pécsen is a pontot készültek feltenni az 1995-ös év i betűjére az emberek. A kereskedelem a bőséges kínálat fortélyai révén különös igyekezettel próbált vásárlóközönsége kegyeibe férközni. A Dáliánál alkoholmentes pezsgőből többféle is kapható volt, a Délhús Rt. diszkontjában 318 forint volt a műbeles virsli, de a juhbélbe töltött frankfurti virsli is csak 726 forintba került. A Femában, a Spar-üzletben és a Baranya megyei Éldi boltokban a 239 forintos Törley volt a sláger, a Barta Kft. Széchenyi téri üzletében pedig magasra tornyozott pezsgősrekeszek, tömött hűtőpultok fogadták a szilveszterre készülődőket. Wolfgang fantáziáját főleg az akciós malac ragadta meg, amelynek elejéből 441, hátuljából 479 forint volt egy kilogramm 1995 utolsó napjaiban. A panzióban, ahol szobát vett ki, volt egy teakonyha; s ha a színházi öltözőben a *Mágnás Miska* világítópróbájának estéjén lehet halászevet főzni (ugyanis az egyik öreg színésznek, aki, ha csak tehette, úgy mutatkozott be, hogy „ránchos komikus”, állandó horgászjegye volt az orfúi tavakhoz, s kis noteszába folyamatosan írogatta az előjegyzéseket a halászlé-vacsorákra), hát akkor majd valahogy ő is elboldogul az akciós malac hátuljával. Szíve szerint sajnálta volna elfogyasztani a húst, mert amíg megvan, addig legalább van kivel beszélgetnie.

Wolfgang, hóna alatt az akciós malac hátuljával, beült a Caflish-cukrászdába, hogy egy felgőzölt kávé mellett elolvassa a *Dunántúli Napló*ban a *Mágnás Miskáról* megjelent harmatfriss kritikát. Ebben azonban több minden megzavarta. Zúgás hallatszott a magasból, hol távolabbról, hol közelebről: helikopterek köröztek a város fölött; láthatóan a Dömör-kapu, a Tettye és a Misina-tető közti erdőrészt figyelték, de hogy miért, azt a cukrászdában egyelőre nem lehetett tudni. Pedig a rendőrség még az utakat is lezárta; legalábbis ezt panaszolták azok az osztrák, szlovén, horvát, szerb és bosnyák rézmetszők, akik metszeteiket éppen kiakasztották a cukrászda falára, merthogy a cukrászdában kicsiny, de nem jelentéktelen grafikai tárlat megnyitója készülődött, és ez is gátolta Wolfgangot, hogy elmélyedjen Bubik István színművész előző napi játékának méltatásában. A rézmetszetről csupa farkas csattogtatta fogait Wolfgang felé: mintha egy farkasképregény jeleneteit aggatták volna ki a sokat szenvedett balkáni régió és boldog Ausztria képzőművészei körbe-körbe. Wolfgang úgy érezte, mindenfelől körülveszik a farkasok, vagy inkább egyetlen farkasnak sokféle nézőpontja; és már nem tud máshová menekülni előlük, mint a színbírálat hátsó gondolatai közé.

Csakhogy a menekülés útját mindenekelőtt maga a *Dunántúli Napló* vágta el. Amint ugyanis az összecsavart újságot széthajtogatta, mindjárt a címdalton arasznyi hírszörnyeteg hőköltette hátra: farkas tört ki a pécsi állatkertből!

Elszabadult farkas garázdálkodik Pécssett és környékén!

Akkor már mindenki erről beszélt. Bár, ami azt illeti, nem könnyű megmondanunk, mit jelent az, hogy „erről”. Nem annyira a vérengző bestia forgott a rémült szavakban, hanem azok a szörnyűségek, amelyek rá voltak visszavezethetők: leharapott orrú Piroska, szétmarcangolt nagymama, intenzív osztályon ápolt édesanya; mintha valaki össze akarta volna zavarni a régről ismert, meghitt esti mesét.

Azt is beszéltek, hogy az állatkerti ketrecből, ahol a farkas tengette napjait, ki volt törve két vasrúd. Azt is beszéltek, hogy a farkast végre sikerült agyonlőni. Azt is beszéltek, hogy az említett két vasrúd nem belülről kifelé, hanem kívülről befelé volt hajlítva, úgy tört el. Sehogyan sem akart véget érni ez a szomorú emlékezetű 1995-ös év.

Azt is beszéltek, hogy nem egy farkas van Pécssett és környékén, hanem kettő. Az egyik eleven, a másik halálra van ítélve. A másik meglakol a bűnökért, az egyik elköveti őket. De vajon vannak-e az állatnak bűncselekményei? Vagy inkább az állatra nézve a bűncselekmények is csupán a domesztikáció vadhajtásai?

Wolfgáng nem szeretett ilyesmiken gondolkodni. Három évvel a most elbeszélte esemény sor előtt, egy este a Szépvölgyi úton sétált, amikor az egyik kertből, a nyitva hagyott kapun kirohant egy nagytermetű kutya, és acsarogva nekítámadt. Wolfgáng nem ijedt meg; a kutya egy pillanatra megtorpant, mielőtt rávetette volna magát, s ő akkor egy jó nagyot odarúgott az állat pofája alá. Talán a gégét vagy a nyelőcsövet érte a rúgás, mert a kutya vinnyogva, fuldokolva eltakarodott; ám akinek a rúgás címezve volt, az is felsejlett a kerítés mögött, a kutya gazdájának sötét és tagolatlan árnyképe. Wolfgáng soha többé nem sétált a Szépvölgyi úton, már csak azért sem, mert éppen a kutyás kaland előtti órában szakított azzal a nővel, aki miatt a Szépvölgyi útra járkált. Ez még Budapesten volt.

Az meg már Pécssett volt, hogy közben besötétedett. Wolfgáng fizetett, felállt; majd hóna alatt a *Dunántúli Napló*val és az akciós malac hátuljával nekivágott a Hunyadi János utcának, a városfal maradványainál pedig jobbra fordult. Történetünk idején, öt évvel ezelőtt akadt még egy-két rozoga kis ház, amely nekítámaszkodott a városfalnak, bár egyértelműen látszott, hogy az ódon kőkockák néhány év múlva meztelenül fognak pompázni. Odalent a kurta-furcsa kis alagútban eltévedt autók libbentek csupa ismeretlen cél felé; sok mozgó fény látszott lent a Kálvária úton, és fent az elhagyott házikókban sok mozdulatlan sötétség a kitört ablakok mögött. Ám egy helyütt mégis világos volt: hajléktalanok ültek egy félig beomlott konyha kőpadlóján, száraz gallyakból és a szomszéd helyiség morzsalékos padlódeszkáiból raktak tüzet.

Wolfgáng egy kicsit habozott, aztán úgy döntött, hogy benyit. Az ajtó minden bizonnyal be volt riglizve vagy el volt reteszelve, mert lécek recsenése hallatszott, ahogy benyomult a füst és ürülékszagú, ám a kintinél nem langyosabb odabenti levegőbe. Akkor még nem volt részeg: a cukrászdában a kávé mellé mindössze két vilmoskörtét és egy pohár vizet ivott. A pislákoló tűz fénykörében az egész jelenet rövidebb ideig zajlott, mint amennyit az elmondásához veszünk igénybe: Wolfgáng letette a *Dunántúli Napló*t és az akciós malac hátulját; intett, hogy nemsokára visszajön, és kihátrált. Kint egy pillanatra

megbéklyózta a kíváncsiság: a kőpadlón kuporgó alakok egyike éppen a nagydolgát végezte. Szemlátomást azon fáradozott, hogy leszarja a tüzet, ami nem volt könnyű feladat.

Odafönt, a havihegyi kápolna fölötti bozótban Wolfgáng levetkőzött. Gondosan összehajtogatta ruhadarabjait, majd irataival és pénzével együtt elrejtette őket egy gödörben, amelyben géppisztolyos katonák hasalhattak régi, mozgalmas napok során; Wolfgáng vastag avarréteget szórt rájuk. Az a gondolat melengette, hogy messzire világíthat fehér bőre a téli éjszakában, de az is lehet, hogy nem gondolat melengette, hanem irha és meleg bunda. Kitépett három hajszálat a feje búbjáról, rájuk fújt, négykézlábra ereszkedett; majd a következő pillanatban lompos farkával nagyokat csördítve, szapora ügetéssel megindult felfelé a hegyoldalban.

Sör, villany, halál

(*pár könnyű darab*)

1.

A pincér az Áfiumban, hová a barátaival tért be Chanchu, egészen felvillanyozódott, pontosabban mérges lett, dühös, szinte felszisszent, mint akibe tűt szúrtak, hozom a panaszkönyvet, mondta, pedig nem kérték, nem is kérhették, hiszen még nem történt semmi, sőt egy foglalt jelzésű ovális különasztalhoz ültették őket az étterem sarkába, hozom a sört, mondta, és hozom a panaszkönyvet, csak azzal a feltétellel hozom a sört, ha a panaszkönyvet is hozhatom – olyan dühös volt, mint egy színpadi színész, csak úgy forrt és erjedt benne a düh, mikor a sörmárka nevét meghallotta, amelyet Zoltán inni akart, igaz, ő is csak hosszas megfontolások, mérlegelések és habozás után – mert a sör, mondta a pincér, de mint egy feleségére panaszkodó férj, aki hosszan tartó és kellemetlen válóperre készül, és már rég feladott minden szemérmét a cimborái előtt, de kocsmái ismeretlenek előtt is, romlott, rohadt, ocsmány és bűdös, de hiába hadakozik a sörgyárral, hiába mondja nekik, hogy ihatatlan, szerintük a sör jó, leteszik a hordót, és ő kénytelen átvenni, de az a sör undorító és ihatatlan, szóval kihozom, mondta, de egy feltétellel, ha beírjátok a panaszkönyvbe – szinte fuldoklott a dühtől, mondom, mintha színpadon állna –, különben akkor is kihozom, ha nem írtok a panaszkönyvbe, lelketek rajta, de akkor meg kell innotok az utolsó cseppig, és aztán tényleg kihozta a sört, és tényleg kihozta a panaszkönyvet is, és a sör tényleg ihatatlannak bizonyult, zavaros volt, lópisa, és a panaszkönyvbe tényleg beírtak, Chanchu is, hosszasan mérlegelve a szavakat, nem akarta, hogy hasonlítson Zoltán bejegyzéséhez, azt akarta, hogy hihető legyen, amit ír, pedig ő nem is rendelt sört, illetve nem is ugyanazt a sört rendelte, mivel fogalma sem volt arról, hogy milyen sört is rendeljen, azt sem tudta, miért rendelt sört, talán az esti színházi előadáshoz akarta elzsibbasztani kissé az elméjét, szóval régi szokása szerint – mert úgy gondolta, ez a helyes, az életének egy pillanatától fogva azt hitte, ezt kell tennie – faggatni kezdte a pincért, hogy ha már a sör, amit Zoltán rendelt, olyan rossz, akkor végül is ő milyen sört ajánlana, mégis, mire a pincér, sápadtan, miközben ők haboztak még, mivel a romlotton kívül még kétféle sör volt, szóval a pincér, váratlanul, tágra nyílt szemmel kijelentette, hogy ő sohasem iszik sört, nem iszik, nem is szereti, de ez tényleg bűdös, az a sör, amit majd ki fog hozni, az tényleg bűdös lesz, de ő hiába is magyarázza a sörgyárnak, hogy ihatatlan, nem hiszik el, könyörög nekik, hogy ne tegyék le a hordót, egyébként pedig olyan sört hoz, amilyent csak akarunk, neki teljesen mindegy, csak írjunk bele a panaszkönyvbe.

Amikor magukra maradtak, Chanchu és kedvese, és tanulmányozni kezdték a szomszéd asztaloknál ülők arcát, azt, ahogyan a lány a férfi szájába kedvesen benyúlva kivett egy húsdarabot (ugyanazt a levest ették, amit ők, Chanchu pontosan tudta, hogy miféle füstölt húsdarabot vett ki a lány a férfi szájából, hogy miként akad a fogak közé a rost); azt, ahogyan egy másik asztalnál a fiúsrá nyírt hajú lány szerbhorvátul vagy albánul udvarolt dúsabb keblű barátnőjének, akinek megszólalt a tényér mellé tett mobilja, pontosan ugyanúgy, mint a fél órával azelőtt ugyanazon a helyen ülő üzletembernek, aki valamilyen amerikai ingeket akart eladni féláron, de maga se hitt az üzletben, szinte kinevette magát, amikor megnevezte az árut és az árát, hangosan nevetett, amikor a telefon túlsó végén található illető (egy ugyanolyan öltönyös úriember egy másik étteremben, a város egy másik pontján) megmondta az ingek pontos árát, igazad van, kacagott, tényleg be akartalak csapni, és végül a szemközti asztalnál nekik profilban szivarozó fiatalember arcának tanulmányozásába mélyedtek, amelyik, Chanchu kedvese szerint, pont olyan volt, mint Chanchu arca lehetett fiatal korában: hosszan tanulmányozták azt az arcot: sem a húsos ajak, sem az erős áll nem vallott a fiatal Chanchura, sem a lomha járás, ellenben az a kezében dédelgetett szivar, mely csak nem akart elfogyni, miközben maga Chanchu már a második Hunort szívta el a parféhoz és a kávéhoz, nos, az valóban emlékeztetett ama szivarokra, melyektől Chanchu olyannyira megszédült, mint vidéki dramaturg, hazafelé tartván fűtetlen albérletébe, hogy otthon forgott vele a jégverem, orrában gázolajszag, szemben az orosz laktanyában csend honolt, csak a friss péksütemények illata szivárgott ki az utcára, az édes, őrjítően édes illat, mely olyan tömény volt, mint az orosz katonák zubbonyának illata – és ekkor az Áfiumban kialudt a villany, sötét lett, vaksötét mindenütt az étteremben, és csönd, igazi, békebeli rövidzárlat: Chanchu és kedvese ekkor, mint amikor alagútba ér a vonat, csöndesen egymáshoz értek.

Éjjel, hazafelé egy rendőr leterelte a kocsijukat az útról, egy másik rendőr – a nyombiztosító – pedig még jobban elterelte, dühös és ingerült mozdulatokkal: ráhajtottak a nedves, novemberi esőktől ázott fűre, a felpuhult földre, enyhén billegtek a frissen keletkezett barázdákon, amikor megpillantották a felgyűrt orrú autóba belepréselődött holttestet, egy fekete öltönyös úriember ült benne halottan, Zamárdi magasságában, arca hófehér, a karosszéria úgy vette körül lágy testét, mint a borostyán a belefagyott rovarét; a műszerfal csillogott a rendőr- és mentőautók lámpáinak fényében – a lassan gördülő kocsiból még látták (mert a szemükkel mind rátapadtak erre az egyetlen nézhető pontra), ahogyan a tűzoltók, lángvágóikkal és fogóikkal elindultak az úttesten, hogy kiszabadítsák börtönéből az értékes rakományt.

2.

Aznap csak nyakakat látott. A dzsámi mellett, ahová váratlanul kibukkantak – az aranylón hámló palotahomlokzat mellett haladtak el egy kis elgörbülő végű utcán, amelyet mindig megcsodált; az ápolónőképzővel szemben ácsorgó két fiú közül az egyik elpirult éles pillantásaiktól –, és ott, a dzsámi mellett, várat-

lanul 3 nyak állt egymás mellett, lebegett a térben, 3 darab egészséges nyak, ki-metszve térből és időből – a szép nyak megragadandó, csókolandó, de inkább nézendő, figyelendő: a fejtől a törzshöz vezető útvonal kijelölője, izmokat borító, puha bőrtakaró, nyelés, tekintet iránya megfigyelhető rajta, beszédet zengető doboz, hajlékony oszlop, fatörzs, az ing alá benyúlás lágy paramétere, irányjelzője.

3.

Az asztrológusnál jártunk aznap, a szánta Dante-kutatónál, lakótelepi lakásában, elmentünk, hogy megtudjuk, mit hoz a jövő, volt időnk, csak este léptünk föl, egy művelődési házban, a város másik végén, színészek voltunk, szabadok voltunk, mienk volt a város; kora délután a lejtős főtéren egy pillanatra megállva úgy döntöttünk, elmegyünk hozzá, nem is jelentkeztünk be, ez talán mégsem volt illendő, de mi mégsem jelentkeztünk be, csak becsöngettünk az ajtaján, reméltük, otthon találjuk, egy csillagjással szemben úgy éreztük, megtehetjük: tavasz volt, hűvös tavaszi nap, mégis meglepett minket az a tömör, savanykás, szinte savas, szinte hányásillatú sötét hűvösség, amely a lakásból a lépcsőházba áradt, és a férfi, a tudós arca: kegyetlen, ráncok szabdalta arc az ajtókeretben: a már nem fiatal férfi, akinek arccsontjai az évek óta tartó éhezéstől majd átszúrták a bőrét, a haja viszont meglepően fekete és sűrű maradt, tömött fürtökben ült a koponyáján, amelyre ráfeszült a csontsínű bőr, a kezében elefántcsont fogantyús bot volt, egyik cipője magasított talpú, először visszahőkölt, azután hunyorogva nézett ránk és ellenségesen: de végül udvariasan betessékelt minket, amikor megismerte a nőt, akinek húsz évvel azelőtt olyan különleges életpályát jósolt; betessékelt minket a jégverem szobába, melynek hosszú, nehéz függönyei el voltak húzva, és a mennyezetig érő polcok tele voltak rakva könyvekkel, egy állólámpa égett odabenn, leültünk, hárman, három olyan fotelba, amelyekben három ember már régen ült *egyszerre*: és hallgattunk. A tudós méregetett minket, sokáig, mi pedig, szívünkben némi remegő izgalommal, hogy a megérzéseiről híres asztrológus ma sorsdöntő dolgokat mond majd nekünk, aszcendenseink és deszcendenseink harmóniájáról és diszharmóniájáról, arról, hogy minden úgy lett, és hogy semmi sem lett úgy, udvariasan hallgattunk vele együtt, és határozottan fáztunk, a kezünk hideg volt és lila, és valósággal dideregtünk, pedig a kabátjainkat sem vetettük le, szívesen ittunk volna egy pohár meleg italt, teát vagy forralt bort, de nem volt rá alkalom, hallgattunk, ahogy illik, vártuk, hogy történjen valami, de csak a tömény rosszkezdvtöltötte be a szobát, ami tiszteletreméltónak tűnt akkor, hogy a házigazda ennyire sötét és megfoghatatlan, és még a legelemibb udvariasság követelményét sem teljesíti, nem kérdez, nem beszél, mindez akkor illőnek és helyesnek tűnt előttnk, mondhatni, nem volt semmi olyan, amit a szánta Dante-kutató aznap ne követhetett volna el, és ne váltotta volna ki ugyanakkor osztatlan elismerésünket. Aztán – amikor lelkemben már fölkeszültem rá, hogy elszavalom azt a harminc sort, amit olaszul kívülről tudok a *Divina Commediából*, és amivel olasz barátaimat bármikor el tudom kápráztatni

– a nagy tudós kissé rekedten, reszelősen és félrenézve, mintha szégyellné magát előttünk, vagy úgy, mintha mi ott se volnánk, elkezdett beszélni:

– A fiam – mondta –, a fiam tönkretesz. A fiam életem nagy csalódása. A fiam megöl. Mindjárt be fog jönni a szobába, és meglátják. Alszik egész nap, de ha vendégek jönnek, akkor bejön. Bejön, és pénzt kér tőlem. Mindig a vendégek előtt kér tőlem pénzt. Ha jön hozzám valaki, a tanítványaim vizsgázni járnak hozzám, rögtön bejön, és pénzt kér. És nem megy el addig, ameddig nem adok pénzt neki. Ott van, az üvegajtó mögött, és most is hallja, amit beszélek. Fekszik a sezlonon, le sem vetkőzött már hónapok óta, fekszik a sezlonon és hallgatózik. Most majd mindjárt bejön. Ha hívom, sohasem jön, de most mindjárt be fog jönni. Negyvenöt éves a fiam, és mindjárt bejön.

Valami megnyikordult odaát, talán egy ágy rugója, valami szuszogásfélé, nyögést is lehetett hallani. De olyan bizonytalanul és halkán: talán csak a padló recsent, vagy egy szekrényajtó nyílt ki magától.

– Menjenek el, most menjenek el, kérem – mondta szinte könyörögve a sánta Dante-kutató –, most azonnal menjenek el, ha nem akarják, hogy... – és botjára támaszkodva nehézkesen fölkel a helyéről, alázatos kutyapillantással nézve ránk, a homlokán ezer ránc jelent meg, szeme úgy fénylett és égett a félhomályban, mint az abszint, erre mi is fölálltunk, és olyan gyorsan, ahogyan csak tudtunk, engedelmesen, és kissé ijedten is, hogy valami rettenetes dolog tanúi lehetnénk, szinte egymás sarkára taposva kitódultunk a folyosóra, és már kint is voltunk a lépcsőházban, és már be is csapódott mögöttünk az ajtó.

Megálltunk egy emelettel lejjebb, kipillantottunk a félig kitört tejüvegablakon a szabadba, a sűrű ágak végén itt-ott rügyek fakadtak, a szánkból kicsapó pára szinte megfagyott a levegőben.

Akkor jöttek föl az első csillagok. Még nem lehetett látni, csak érezni lehetett őket.

4.

A színdarab próbáira a főpróbahéten egy panzióból járt le a hegyről, az útja mindig egy templom mellett vezetett el, az Agoston-templom mellett, azután az aranylóan hámló vakolatú palota és az ápolónőképző mellett haladt előre az elgörbülő utcán, sohasem változtatott útvonalat, mindig ugyanott és ugyanúgy ment, mindig féltízkor indult, hogy ne érjen be túl korán a színházba, és este, az esti próbák után éjfélkor ért vissza a mélynarancsszín templomhoz, mely ott állt a tökéletesen néptelen tér közepén. Lenyűgöző volt az épület, mely körül olykor autók keringtek, egy kis szigeten állt, egy magaslaton, lenyűgöző volt az aszimmetria, az a váratlan tény, hogy a két oldala tökéletesen különböző volt, és hogy ez a tökéletes különbözőség odabent eltűnik, megszűnik, szétfoszlik, lenyűgözőek a mellékszárnyak, a fészer- és istállószerű toldaléképületek; a templom körül, a kert alacsony vaskerítése mögött az a lélegzetvételnélgi tér: úgy keringett a falak körül, amelynek kiszögellései mindig új és új konstellációban mutatkoztak, mint a csillagos égbolt, hogy észre sem vette az idő múlását: ezt a templomot neked tették ide, gondolta, csak azért épült ide ez a templom, hogy körbe-

járhasd, és amikor jött egy autó, melynek reflektora már előre visszfényt vetett a tér kis házaira, váratlanul átugrott az alacsony kerítésen, és hozzátapadt a falhoz, mintha megleshették, valamin rajtakaphatták volna. A járőrnek – mert egy rendőrautó volt az – valami tényleg gyanús lett, és háromszor is megkerülte a kocsival a templomot, ő lekuporodott a földre, beszívta a novemberi földszagot, az autó végre elhajtott, fölállt, leverte térdéről a novemberi földet, amikor fölötte előbb négyet, majd egyetlenegy utött a harang: csak egyetlen harangütés jött, amelyre akkora csönd következett, és ő megállt ebben a harangszó utáni csöndben, mely jellegzetes, vaskos csönd, mint amikor egy tollpárnát ütöget ablaküveg mögött valaki, és te nem hallod, csak látod, ez az ütés utáni némaság: az érinthetetlen, mégis valóságosan létező csönd, mely csupa kiszögellés, megoldatlanság és nyugalom.

5.

Az egyetemi hallgató Hegel *Fenomenológiáját* vitte le egyetlen könyvként bátyja feleségének szüleihez a vidéki városba egy télen, hová pihenni ment; lassan haladt a könyvben, rengeteg jegyzetet készített, de sohasem jutott túl a könyv előszaván, a garázmester és a telefonközpontos néni lábujjhegyen jártak-keltek a másfélszobás lakásban, az egyetemi hallgató pedig ült a szobában, a recés üvegajtó mögött, és azon merengett, hogy vajon mit is jelenthet a negatív *fájdalma, türelme, komolysága és munkája*, és amikor vasárnap kivitték a kis sváb faluba, a Mecsek lejtőjére, a garázmester egyik beosztottjához, disznóvágásra, akkor úgy érezte, hogy éppen ez kell neki, ez a vaskos, valóságos világ, élete első disznóvágása egy sáros faluban, nem Hegel lábujjhegyen.

A parasztháznál persze nem tudott magával mit kezdeni. Nem volt hó, süpedő téglákon járt a sáros kertben, pedig még jókor érkeztek, még visitott a disznó, még láthatta azt is, hogy hogyan pörkölik le gázlánggal a bőrről a szórt, vastagon gőzölögtek a megrakott tüzek fölött a hatalmas vaskondérok a kertben, ment minden a maga útján, és a kipirult arcok és sötétkék zubbonyok közül egyszer csak betévedt a tornácos házba, akkor már jó ideje nem kérdezte meg tőle senki sem, hogy hogy érzi magát, már egy ideje nem kínálták pálinkával, ledarált nyershústól és pirospaprikától vöröslő kézzel és alkarral senki sem integetett felé, belépett, mint egy tolvaj a nagy és csöndes házba, megállt a pókszagú konyhában, hová csak távoli kiáltásokként szűrődött be a kinti emberek vidámsága, mintha gyerekek rajcsúroztak volna egy játszótéren, állt, állt a csöndben, és pont olyan szag volt, pókszag, porszag, légszag, egérszag, mintha sohasem főztek volna ebben a konyhában, olyan szag volt, mint egy romos üzemcsarnokban, a zöld konyhaszekrényen a csipkés függönyöket mintha sohasem húzta volna el senki, a fiú megnyújtott nyakkal figyelt, mint akit rajtakaphatnának valamin, amikor valami mocorgásra lett figyelmes a konyhából nyíló szobában, mintha valami állat, talán egy hatalmas kutya mozdult volna meg odabent, vagy valami szárnyas, tollas élőlény borzolta volna fel a tollait: egy kéz emelkedett fel bágyadtan egy fotel karfájáról, a fotelban egy hatalmas nő ült, mintha nagypárnákat gyömöszölt volna a ruhája alá, úgy állt rajta, tömören, szét-

buggyanva a háj, a derekán, a hasán, a ruhájáról szinte le akartak pattogni a gombok, hihetetlenül vastag, háromszoros toka tartotta a fejét, kissé hátravetve kellett tartania, és így nézett, enyhén bandzsítva előre, és most már valamilyen hangot is kiadott, sírós, vékony hangot, és intett neki, hogy lépjen be hozzá.

– *Sajnos nem mehetek ki* – mondta a hatalmas nő –, *mert nagyon beteg vagyok. Látja* – mutatott körbe a kicsiny szobában, melynek két lehúzott redőnyű ablaka, ahogy kellett, a falu főutcájára nézett, és amelyben néhány bútor és komód mellett egy vetetlen duplaágy, rendetlenség –, *ennyi gyógyszert kell szednem nekem.*

Az egyetemi hallgató ekkor körülnézett a szobában és látta, hogy a nő hatalmas, disznócombnyi vastag karja mellett egy kis háromszögletű asztalkán gúlába rakva állnak a gyógyszerek, többféle halomba elosztva, dobozokban és levelekben, és némely rózsaszín bevonatú tableta magában porosodott az asztalon, a szőnyegen, itt-ott, ahová esett, ott maradt. De még a lehúzott redőnyű ablakokban is gyógyszeres üvegek álltak, sőt a vetetlen duplaágy felét is különféle gyógyszeres dobozók foglalták el, a nő párnás kezében egy fekete-sárga kapszulát szorongatott, amit valószínűleg be akart venni, mert a másik kezében egy vízzel félig teli, zsírosan homályos üvegpohár lebegett.

– *Nagyon beteg vagyok, sajnos* – mondta sírós hangon –, *holnap jön értem a mentő.*

Az egyetemi hallgató szeretett volna kihátrálni, de a nő utánakapott, a pohárból a víz egy része ki is ömlött a földre.

– *A férjem nagyon jó ember, és nem veszi rossz néven, hogy beteg vagyok* – mondta, és gyorsan lenyelte, ami a kezében volt, ivott rá, lebernyegei alig rándultak meg a nyakán –, *nem haragszik rám, higgye el* –, ült, kissé hátravetett fejjel trónolt a széken, amelyről szinte lecsorgott –, *jaj, nem is hiszi, mennyire szívesen kimennék amikor ennyi a dolog, de hát én nagyon beteg vagyok, és hiába vizsgálják az orvosok, nem tudják, mi bajom van...*

Az egyetemi hallgató némán bólintott.

– *Egy teát, jó az ebben a hidegben, csinálok magának egy teát, fiatalember, hadd ne legyen már olyan haszontalan* – mondta még nyafogós hangon, de határozottan, és nem is várva válaszra, nagy nehezen fölemelkedett a székből, melynek karfái szinte kitortek a roppant nyomás alatt: pöttyös kék otthonkája megfeszült a testen, hatalmas melle lehúzta a törzsét, mintha az egész szoba elindult volna, imbolyogva jött ki a konyhába, a fiú felé, most látszott csak, hogy a haját többemeletes kontyba tornyozta, az egész sötét tömeg ember megállt a légyapír alatt (a fiú attól tartott, hogy a légyapírra ragad), szinte elsötétült a konyha, ekkor kinyúlt a valószerűtlenül piciny kéz ebből a testből, mint egy tenger alatti lény puha csápjja, felkapcsolta a villanyt, és a csupasz villanykörte fényében látható lett, hogy pókhálók ragadtak a hajára, de legalábbis por borította a kontyát, többhetes por, a hajtömeget kusza fonatként borították a lazán rátapadt hosszú hajszálak, pici bolyhok ragadtak bele: a konyhai huzatban valószerűtlenül szilárdnak tűnt a sok apró kis hajszálból álló építmény, külön életet élt, mintha egy koszos, bőrbeteg macska gubbasztott volna a nő fején.

– *Igen* – mondta gyorsan a fiú, mert valamiért nem mert nemet mondani, amire a ház asszonya (miközben odakint vidáman káromkodva töltötték a kolbászt) szokatlanul fürgén és otthonosan állt oda a tűzhely elé, és egy hatalmas piros leveses fazekat, amelyikbe vizet eresztett a csapból, a gázra húzott, fölka-

pott valahonnan egy ragadós fakanalat, aztán, mikor a víz melegedni kezdett, piciny sárga dobozból teaízesítő tablettákat dobott bele, kavargatni kezdte a forni kezdő, zsíros vizet, és a fakanál, mint a kréta, meg-megcsikordult, ahogy a fazék oldalához ért: – *Citrommal szereti?* – kérdezte a fiút, s amikor az bólintott, a vízbe pár szem citrompótlót dobott, és tovább kavargatta, mint a levest, kóstolgatta a levet a fakanállal, még dobott bele pár szem teaízesítőt, szürcsölte, hűtötte a száját, megvárta míg habosan felforr, tett hozzá néhány nagykanál cukrot is, azután fogott egy merőkanalat, és kimérte a teát egy pohárba, és nyújtotta a fiú felé. Az bátortalan mozdulattal nyúlt a pohár után, bele se mert nézni, de jól nevelten az ajkához érintette, orrát megcsapta a valószínűtlen szag, amikor a konyhában megjelent a házigazda, egy cingár és vidám figura, aki meglepően gyengéd szeretettel nézett a feleségére, és egyetlen kérdéssel: – *Jól vagytok?* – az utolsó pillanatban kivette az egyetemi hallgató kezéből a poharat, és hangsúlyozott szívéllyességgel kikormányozta a kertbe, ahol már kissé ittasan tántorogtak homlokukra feltölt kucsmájukban a férfiak, és felgyűrt ujjal vidáman kiabáltak a nők, az egyetemi hallgató pedig mélyet szippantva a sárillatú levegőből, csak annyit mondott a ház urának, miközben mindent értő pillantással mélyen egymás szemébe néztek:

– Köszönöm.

6.

A templommal szembeni iskola tetején állt a teleszkóp, melyen át meg lehetett nézni a holdat, a tizenhat éves Chanchu nyelve megoldódott a sötétben: osztálykiránduláson voltak, és ő csodálkozva hallgatta saját hangját, hogy milyen folyékonyan beszél, nem lehet leállítani, próbált valamilyen rendszert találni abban, hogy egyfolytában beszél, de nem talált, és belenézett a teleszkópba: pontosan emlékszik a hold formájára, mintha először látta volna meg, valaki meglökte, akkor kiment a tető sötét szélére, és lebámult a térre. Ott jöttek most ők ketten, harminchárom év telt el azóta, ott jöttek lent a téren, ahol huszonhét évnyi különbséggel, mint egy amerikai regényben, lekopoghatóan, szinte tömönatokban elmésélhetően, Chanchu és kedvese is külön-külön jártak már egyszer, és megtörtént velük ugyanaz (persze egészen másként), és ahol a lány olyan szívettépően zokogott, mert a többiek magára hagyták. Olyan jólesett sírnia, éppen azelőtt az iskolaépület előtt, egy bokor mellett, amelyiknek a tetején Chanchu huszonhét évvel korábban olyan vidáman belenézett a teleszkópba. Ballagtak fölfelé a téren, száraz leveleket sodort feléjük a szél, határozottan, kötelékben, hogy szinte súrolták a levegőt is, nemcsak a betont, és akkor a lány elmesélte, hogy amikor először járt itt (érdekes, vannak gondolatok, melyeket csak lejtőn tudunk átérezni vagy kaptatón, külföldön vagy idegen városokban), réges-régen, mert úgy érzi, az idők *előtt* történt mindez, milyen éles, milyen vibráló, milyen remegést keltő volt minden látvány és minden érzés, és hogy most, ahogy így kaptatnak fölfelé, milyen nyugalmasan veszi tudomásul azt is, ha újat lát, hogy az újdonság elvesztette az újdonság varázsát, és helyette valami *más* van. Chanchu nem válaszolt. Ahogy a nagytemplomhoz

érték, és meg akarták kerülni, észrevették, hogy az egyik oldalépület lépcsőjén, a templom árnyékában egy alak ül, a lába közé vetett hátzissákkal: tökéletesen fekete volt a sziluettje, egy sötét tömb volt az egész ember, nézték, és ő nézte őket, de nem moccant, ült a sötétben, sötétben, csak feje irányából lehetett arra következtetni, hogy őket nézi. És akkor Chanchu azt gondolta: igen, amikor fiatalok vagyunk, minden olyan vibráló, színes és érdekes! És aztán úgy érezzük, hogy többé már semmi sem az, hogy mindenre úgy nézhetünk, mintha már ismernénk. És hogy ez a nyugalmas érzés, az ismerőség érzése mennyire vibráló, színes és érdekes: titokzatos és tágas érzés, amitől remegni kell és rázkódni kell, ez a nyugalom gyönyörű örülete.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát február 22-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a kiadó munkája
iránt érdeklődő olvasókat, barátait,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrásy út 45.) teázójában.

A végvár

*Vágott egy ablakot a kéziperzsán,
hogy azért ne üljek ott sötétben.
Z. nagyfiú volt, én még kisgyerek:
alig vártam, hogy ellenség lehessenek,
és foglyul ejtsen végre engem is.
A mamája a sulinkban tanított,
nagy rend volt náluk, könyvek, porcelánok,
a hallból hordtuk át a székeket.
„Mondd el saját szavaiddal, hogyan
ostromolták a törökök a várat!”
Z. mára tökkopasz, mint a janicsárok, és a
tizenöt sugárkezelés után
elment a hangja is, hiába tátog,
nincsenek saját szavai.*

Akár egy szonettet

*Kell hozzá egyfajta ostobaság,
hogy írni merjél. Akár egy szonettet.
Hagyományos formákkal telifessed,
tapétamintával szobád falát,
a mondatokat. És bizonytalan
szorongással gyenge pillanatokban
higgyed is el, higgyél az alkalomban,
egy istenben, ami visszamarad,
jobb lesz, mint a többieké, akik
teleírták jelentéssel a formát,
mert ugyanebben hittek, vagy azoknál,
akik átfestik majd mondataid,
elnézően mosolyogva, no lám csak –
De biztos-e, hogy ők az ostobábbak.*

Gázol át az alkonyon

*Furcsa mondatokat cipel magában.
Talán álmokat, például, hogy égig-
érő fa nő benne lassan. Végig-
kúszik rajta egy kígyó. A nyakába,
a nyelve alá. Derékig levélben
álldogál. Nem válaszol senkinek
jó ideje már. Papír se zizeg.
Hallgatja, hogy az évszűrlők elérve
szíve magasát, egymásra rakódnak.
Szorítják, s gázol át az alkonyon,
az összegyűrt, eldobált lapokon.
Szár az ágait letöri karónak,
akár tavasszal a lelkesedést.
Nem gátolhatja a növekedést.*

Egy tükör monológja

*Mert nem azt a testet látja magából,
amit mutatok neki. Néha jobbat,
de a legtöbbször inkább mintha rosszabb
képet vetítene belém. Nyakától
fölfelé néha szinte ismeretlen
arcok néznek vissza, s ezt elfogadni
nem nagyon tudja. Mivel visszaadni
nincs mód, nem lehet. De mindig veretlen
nem maradhat a lélek, a kudarc
csak megszépíti a vonásokat,
súgom, mint egy reklámszöveg. Sokat
már nem kell írnia, s tán egy új arc
fog visszanézni rá. Mosolyog is,
azt hiszi, hogy lesz még valaki itt.*

A közöny álarca

És a közöny álarca
majd,
a kín, ha csontig is
harap.
Múmiák szörnyarca
hallgat így.
A rejtő
aranymaszk alatt.

Idegen évszak

Ez nem nyár.
Idegen évszak.
Vízió a fény, a lomb, a virág.
Madarak árnya
térdretört fákon.
Levél helyén sebek
az ágon.
A menekvő ég messze száll.
Üszkös lepkék szárnya
verdes
égő cellák parázsfalán.

Nincs is halál

Akkor hát, Szerelem?
Az örök?
Misztérium?
A fölfoghatatlan?
Vagy csak a hormonok
extázisa?
A szervek hiába-
lázadása?
Kapuzárasi pánik

*a halál előtt?
(De van,
bárhogyan van.)
Bár Huxley
szerint:
Nincs is halál,
csak „minőségi
változás”.
A szívben.
A zsigerekben.
Az agyban.*

Az a fa

*Az a fa, az a lángban álló,
szemembe süit vörös virága.
Gyökere, ága megered
bennem.
Minden hiába.
Az a fa most már
én vagyok.
Prédája a lángnak, a fénynek.
Az a fa
már az irgalom.
Az a fa
már az ítélet.*

valahol messze, koreában

*ayeta ugandai, kicsit kövérkés,
nagy mellei vannak, nem beszél
rendesen angolul, pedig ez
az anyanyelve, és mégis,
mintha óbudai lenne, ha érted,
mire gondolok, én csak tudom,
ott nőttem fel, mármint óbudán,
ezért mondhatom azt, hogy óbudai,
szóval látszik aytán, hogy nem
nagyon tud azzal mit kezdeni, hogy
most itt van amerikában, olyan
külvárosi viccei vannak, a múltkor
is azt mondja nekem, hogy fáj a hasa,
és hogy valamit biztosan tettem
bele, mármint a hasába, hogy
ennyire fáj neki, mit mondjak,
hirtelen köpni-nyelni nem tudtam,
ő meg csak néz rám, mintha
valóban tehettem volna a hasába
valamit, aztán meg eszméletlenül
szélesen elvigyorodik, nagy, egész-
séges hófehér fogait rám villantja,
és ekkor vagyok csak biztos abban,
hogy vicc volt az egész, nem kell
attól tartanom, hogy feljelent valami
olyasniért, amit el sem követtem,
vagy amiről azt sem tudom,
hogy azért fel lehet valakit jelenteni;
ayeta barátnője a koreai kang,
aki szerintem nehezebb eset, ha
lehet ezt mondani, ő már azt is
túlzott közvetlenségnek tartja, ha
ránézel, és beszélsz hozzá, ha pedig
véletlenül barátkozni akarsz vele,
akkor először is megrémül, aztán
napokig beteget jelent, és lótusz-
ülésben meditálja végig éjjeleit,
bízva házi buddhája megváltó*

*erejében, mindezt leszámítva
kedves meg szerény is, mint
valami érzékeny-sápadt virág, érzé-
kenyen és sápadtan írja a regényét
valami feleségről, aki sárga virággá
változik a férje mellett, és sárga
virágként haldoklik némán valami
nagyon kicsi kis teraszon, valahol
messze, koreában – – –*

mary mondta, hogy

*mary mondta, meg peter is, hogy
rowena a filippiniek országából
jött, fülöp-szigeteki, és verseket
ír, nagyon aranyos, az internetre
teszi fel a verseit, hogy az egész
világ tudja, hogy ő, és akkor tudni
fogja az egész világ, hogy az inter-
neten, és akkor majd elolvassák,
és akkor majd érezni fogják, hogy
milyen nagy, és milyen nagy-
szerű, és ez az érzés bennük lesz,
és akkor jobb lesz mindenkinek,
és neki is, és rowena olyan szeretet-
reméltó, és olyan kedvesen moso-
lyog, csak néha fájnak a fogai, akkor
nem mosolyog, de egyébként mindig,
mert tudja, hogy mosolyogni jó, ha
rámosolyogsz a világra, akkor az
vissza, és ez a vissza, ez mindenki
esetében bejön, tehát csak mosolyogj
rá, és akkor vissza, és akkor már nem
járhatsz rosszul, különben is mary azt
mondta, hogy rowena és lem itt talál-
koztak iowában, ők is ösztöndíjasok
voltak, az egyik egy mexikói indián,
a másik messziről, a fülöp-szigetéről
jött, és ez csodálatos, hogy itt, éppen
itt találkoztak, és hogy ennyire,
és hogy így meg tudták valósítani, ez
mindenképpen csodálatos, meg tisztelet-*

*reméltó, és a filippiniekben nagyon nagy
a hazaszeretet, és ez is olyan különleges,
és a rowena verseit otthon letöltik, már-
mint hogy letöltik a fájlról, és akkor szegény
otthon maradt filippiniek is olvashatják,
legalább tudni fogják, miket ír rowena itt,
a messzi iowában, és hogy mennyire rossz
neki, hogy ilyen messze kell lennie, és hogy
hamburgert muszáj ennie, szegénynek,
itt, a távoli amerikában – – –*

A bukott színész beszélye

sanyarú gyermekkoráról, a gyilkosságról, amely ahhoz segítette hozzá, hogy kiteljesíthesse tehetségét, pályája rövid felíveléséről és gyors hanyatlásáról, beteljesületlen szerelméről, mely végül őt is egy borzalmas bűntény elkövetésére készítette; arról, hogyan próbálta az istentől kapott tízparancsolatot egyetlenegyvel helyettesíteni, s hogy miként szándékozik élete minden kudarcát egy csapásra elfelejteni

Magyar kalendárium, május

Magának is jó estét, de előre megkérem, ne alakítsa itt nekem a hivatalos közeget, csihadjon, mert még fel talál ingerelni, és akkor olyat teszek, amit magam sem szeretnék; mert ez a mordály itten nem afféle meggymagköpő ám, s ha nem látná, csöve éppen a kend nyakára van irányozva – egyet moccantok a mutatóujjamon, s menten a cipője orrával vakargathatja a füle tövét. Úgyhogy csak nyughassék, mert még fölidegesít, s olyankor mindig remegni kezd a kezem, és az aligha volna üdvös hatással az ön egészségi állapotára. Azt az ásót se méregebbe ott, azzal – leendő egyezségünk révén, mely beszélgetésünk során iktattatik majd, nemcsak az én, de remélhetőleg az ön szándékából is érvénybe – egészen más föladatot kell véghezvinnie, semmint hogy egyetlen, a magához hasonló otromba tinókra amúgy sem jellemző ügyes mozdulattal a fejembe állítaná odafentről.

Egyébként se játssza itt a hőst, aki rendíthetetlen elszántsággal végzi a munkáját – ha így volna, akkor már jó fertályórája idesiet. Ne próbálja tagadni: arra számított, hogy zsenge párocskát talál itt egymáson ügködni, és azért érkezett ilyen későn, mert a legpikánsabb jelenetek közepette óhajtotta tetten érni őket, bizonyára azzal a szándékkal, hogy miután a férfiút útjára eresztette, maga is ráhágjon a céda leánykára – ha éppenséggel nem a fiatalemberre fúlnék a foga. De magából aligha nézni ki ennyi furfangosságot; beszari alak maga a javából, és biztosan csak azért késlekedett ennyit, mert gyertyám világát lidércfénynek hitte, mely éppen a holtak menetét vezetgeti, bizonyára megállás nélkül hányta a keresztet, amíg remegő lábbal idetámolygott bodegájából. Ki kell ábrándítanom: elmaradt a nagy leleplezés; éppen azért gyújtottam meg ezt a gyertyát, hogy magát idecsalogassam – ha viszont az utóbbi elképzelésem fedi a valóságot, igazat kell adnom magának: minden oka megvan a félelemre.

De megnyugtathatom: mi sem áll távolabb tőlem, mint lepuftantani magát; ha nem tudná, most éppen baráti együttműködésünket készítem elő, bár kétszem, hogy efféle nemes érzelmek vezérelnek majd, amikor megcselekszi azt, amiért a mi kis találkozásunkat összeszerveztem. Ön szépen végighallgat en-

gem, és nem esik semmi bántódása, sőt, amennyiben kellőképp figyelmez majd mondandómra, nem vitás: önnek is kedvére való lesz megtenni, amit kérni fogok magától.

Egyébként az sem lehetetlen, hogy ön ismerjen engem, legalábbis látásból, bár nem hinném, hogy a magához hasonlóknak a leghaloványabb fogalma is volna a pesti művészvilág olyan kiválóságairól, mint jómagam voltam valaha, meg azt sem gondolom, hogy az asszonyt – aki bizonyára naponta többször megjárhatja magán a fakanalat, innen az a fene nagy marconasága – azzal szomorítaná, hogy a fővárosi orpheumokban válogat a keményhúsú nőcskék közül. És ha így volna is, aligha ismerne fel: azokban az időkben, amikor a publikum rajongva leste minden szavamat és mozdulatomat, egészen más volt az ábrázatom, mint most – eme változás okairól rövidesen tájékoztatni fogom –, meg hát az utóbbi idők folyamán erősen megroggyantotta alakomat a kórság, amelynek mibenléte elméjének roppant kezdetlegessége ellenére is hamarost nyilvánvalóvá lesz ön előtt.

Mint minden szerencsétlen, a föld porából teremtett Ádám meg a belőle kiopeprált oldalbordából lett Éva óta, szégyenszemre én is újszülöttként jöttem a világra. Ma is röstellkedem, ha hajdani állapotom eszembe jut: nem voltam egyéb, mint pár arasznyi, alig néhány kilónyi tehetetlen, rőt hústömeg, kiszolgáltatva mindenki kényének-kedvének, és nem voltam képes semmi egyébre, mint ordítani, ha megéheztem, arra várván, hogy anyám megszánjon, és a nedvet, amely egyetlenként képes megmenteni az éhhaláltól, csöcséből áramoltassa belém – abból a szervből, amely minden egészséges férfiember számára jóval magasabb szintű örömök beteljesítésének az eszköze, mint hogy táplálékfelvételre fecsérreljük a közelségében töltött időt –, hogy aztán arcomon idióta vigyorral, mint aki nem az őt megillető jussban, hanem valamiféle kivételes kegyben részesült éppen, azokat a fölnöttek által gügyögésnek nevezett értelmetlen röffenéseket hallassam, melyek miatt, akár valami furcsa állatot, rendre kikacagják a gyereket, mintha helyzete nem volna egyébként is mélységesen szánnivaló. Amikor meg nem anyám melle volt a számban, s nem érte bömböltem éppen, akkor csak aludtam, vagy azért sívalkodtam, mert magam alá csináltam, ami nem is a legnagyobb szégyen volt, hanem csupán a még förtelmesebb megaláztatások előhírnöke: elborzadok, ha belegondolok, hogy ezek után szülöm, akár a letakart cipót, kibugyolál pólyámból, majd miközben a szaros pelenkát cseréli újabb bepiszkítandóra, legnemesebb szervemet, az egyetlen, ami arányaiban valamennyire sejtette későbbi nagyszerűségemet, mint afféle felesleges koloncot hajlítja félre, hogy ne zavarja ténykedésében!

Persze mint mindennek, lassan ennek az időszaknak is vége lett: lábaim megerősödtek, elmém nemkülönben, és már pöcsömet is magam hámoztam ki gatyámból, ha szükségem támadt; viszont ez a kétségkívül dicsőségesebb időszak is mindössze korai állomás volt fejlődésem útján, amely végül félisteni mivoltáig emelte lényemet. Mert mihelyt tagjaim a csecsemői gyöngesség gúzsából megszabadulván képessé váltak arra, hogy mások közreműködése nélkül hajtsák végre döntéseimet, elmém került még szorosabb béklyók fogságába. Megesett például, hogy misére mentünk, és az utcán elhullajtott almára letem: nyúl-

tam volna érte, amikor anyám megragadta a csuklómat, tenyeremet a sajátjába fogta, és a nála lévő pálcával – ezt sohasem felejtette otthon – csípőset húzott rá, hogy még egy héttel később is ott éktelenkedett a nyoma, ráadásul ezután kedvesen megsimogatta a fejem, és megkért, ne haragudjak a pálca miatt, de mindenkinek időben meg kell tanulnia, hogyan kell viselkednie, és mivel a velem egykorúak ezt maguktól nem tudják, a szülők osztotta ütleget, lévén gyermekeik javát szolgáló, nem bűn, sőt Istennek tetsző cselekedet, aztán elmagyarázta: hiába hever az alma a földön, hiába nyilvánvaló, hogy valaki elveszítette, nem az én tulajdonom, hanem egykori gazdájáé, és ha elvenném, azzal az Úristen parancsolatai ellen véténék a lopás bűnébe esve; mit szólna Atyám, ha a netán később erre jövő, éhező koldus szájától vonnám meg az életet jelentő falatot mohóságom miatt!

Hogy mit szolt volna Atyám, nem tudtam, hiszen sokáig az sem volt világos előttem, mit jelent ez a szó. Nagy ritkán, ha anyámmal, főként a misék idején, alkalmam volt megfigyelni a többi falumbelit, észrevettem, hogy a hozzám hasonlatos gyermekek nemcsak anyjuk, hanem egy férfiszemély társaságában mutatkoznak mindig, mely férfiszemély kétségkívül hozzájuk tartozik, és akit rendszerint atyámnak, apámnak meg apámuramnak szólítanak. Ez még rendszerben is lett volna, de azt már nem tudtam mire vélni, miért emleget szülém minduntalan bizonyos mennyei atyát, aki állítása szerint folyton figyel minket, és akinek kedve szerint kellene cselekednünk; főképp, miután megtudtam, hogy akarataról nem a fülünkkel, hanem lelkünkkel – ismét egy olyan szó, amelynek jelentése sokáig rejtve maradt előttem – szerzünk tudomást, abban meg már végképp nem bírtam fölfedezni semmi értelmet, amikor anyám azt állította: ez a személy közös atyja mindannyiunknak. Később rájöttem, mi a különbség az égi atya és földi társai között, és lassanként felismertem azt is, miféle kapcsolat kötheti össze gyermektársaimat a velük mutatkozó, rendszerint az övékhez hasonló néven emlegetett férfiúkkal.

Minderre magamnak kellett rájönnöm – anyámmal, mint bármi másról, ezekről a dolgokról sem lehetett úgy beszélni, hogy valamiféle ráció derengett volna elő szavai mögül: akármit kérdeztem tőle, mindig csak az Írást meg a parancsolatokat emlegette, vagy a próféták szavaival meg a szentek életéből vett történetekkel válaszolt. Másokat nem faggathattam sem erről, sem másról – éppúgy kerültek minket a falumbeliek, mint anyám őket; dolgozni nem járt soha, mégsem voltunk szűkében a pénznek: vasárnaponként, a mise után anyám mindig visszavitt a házba, és rám zárta az ajtót, mondván: ő most a piacra megy, s amikor nagy ritkán megkérdeztem, miért ne kísérhetném el én is, azt válaszolta: még csak az kéne, hogy már ilyen zsenge korban az istentelenségre okítsam magam, és a mocskosszájú kofákról meg a részegesekről vegyek példát, maradjak csak itthon, az egyedüllét amúgy is az elmélkedésre ad alkalmat, ami Istenhez viszi közelebb a lelket. Próbálkoztam mindenfélével; hokedlire állva igyekeztem kinyitni az ablakokat, de a táblákat erős kallantyúk tartották zárva, olyan magasan, hogy bármennyire nyújtóztam, sehogy sem értem el őket, így hát csak gubbasztottam magamban, szülőm visszatértét várva. Az effajta alkalmak főképp tél idején voltak rémisztőek, amikor már kora délután sötétbe borult minden: az árnyakban az ördögöket véltem felfedezni, amint arra gyülekez-

nek, hogy, miképpen azt anyám helyezte sokszor kilátásba, a pokolba hurcoljanak magukkal valamelyik általam sem ismert bűnöm miatt; ilyenkor a sarokban nyűszítve próbáltam magam minél kisebbre összehúzni, és ha végre nyílt az ajtó, szülém elé rohantam, és zokogva fúrtam arcomat szoknyájába, mire ő mindig csak annyit mondott: lám, mennyire szeret engem a kicsi fiam.

Bármennyire furcsán hangozzék is, végül mégis anyám volt az, aki – megnyitván a szülői ház börtönajtáját – ráeresztett a világra: amikor elérkezettnek gondolta az időt, közölte velem, hogy mostantól a nagybirtokon fogok dolgozni napszámban – nyolcesztendő, ha lehettem –, másnap kora hajnalban felébresztett, kézen fogott, és az intézőhöz vezetett, akinek elmondta: eléggé fölcseperedtem már ahhoz, hogy belekóstoljak a munka Istennek is tetsző gyümölcsébe, és felszólította: ne kíméljen, kedve szerint bízza rám a legnehezebb munkákat is akár, mert idejében meg kell tanulnom: parasztember kenyérének izzadság a kovásza. Eleinte nem is bántam volna mindezt, azt hittem, fáradtságomért méltó fizetség lesz, hogy a hozzám hasonlóak társaságában lehetek, de nem így alakult: akárhogy próbálkoztam beszédbe elegyedni a többiekkel, nem voltak hajlandók szóba állni velem, vagy gúnyolni kezdtek; történt olyan is, hogy az egyik fiúcska megkért, mutatnám meg neki a tenyeremet, majd amikor kérése szerint cselekedtem, belepökött, és csak annyit mondott: olyan, mint egy hercegkisasszonyé, meg hogy ne féljek, majd itt visszamenőleg is megkapom kamatostul, ami nekem jár. Szemlátomást az öregebbek sem bánták a korombeliek durvaságát: egyszer sem szóltak rájuk, sőt, ha ütlegelésemre került sor, akkor is csak félrefordították a fejüket. Ők sokkal rafináltabb módot eszeltek ki szekírozásomra: amikor egy-egy zsák megtelt krumplival – éppen annak volt ideje, amikor munkába álltam –, mindig velem cipeltették a többihez, amit még csak elviseltem volna, ha a zsengebb korúak ilyenkor nem gáncsolnak el rendre; ezek után, mint akik nem látták, mi történik, minduntalan engem szidtak, és velem szedették össze a szanaszét gurult gumókat, amelyek közül ilyen esetekben nem egy a hátamon koppant, némely mókásabb kedvű fiúcska jól irányzott hajításának eredményeként.

Ki tudja, meddig tréfálkoztak volna még a káromra, ha alig pár nappal munkába állásom után nem válik maga a gróf egyik hasonló ténykedésük szemtanújává. Éppen erősen bele voltak feledkezve egzecíroztatásomba, amikor, mintha a semmiből lépett volna elő, ott termelt a nemesúr, megragadta az egyik gyermek üstökét, odébb penderítette, aztán teli torokból ordítani kezdett, hogy lám, milyen a paraszt, még a saját fajtáját sem böcsüli meg, és hogy csak még egyszer lásson példát hasonlóra, rögvest föleleveníti az ősi módit, és deresen fogja kiporoltatni a bugrisok búzló alfelét. Bezzeg régebben nem vetette meg ennyire a pórnépet, mormolta erre valamelyik öregebb napszamos a bajusza alatt, amit a gróf vagy meghallott, vagy nem – mindenesetre sokkal szelidebb hangnemre váltott; megsimította kobakomat, és azt mondta: menjek vele, talál ő nekem való munkát, és nem kell tovább eltűnnöm az „alja népség kegyetlenkedéseit” sem.

Így a következő napot már az istállóban kezdtem, hordtam a zabot meg a szénát a lovaknak, lassan megtanultam fűrösztésük, nyírásuk meg patáik ápolásának mikéntjét, és mindez igen kedvemre való volt: a lelkes állatok hálásan fogadták a törődést, meg hát nem is olyanfajta munka volt ez, amitől hazamen-

vén tüstént ágyba hanyatlana az ember, annál is inkább, hiszen a gróf gyakran hívatott magához, és izent velem különféle dolgokat az intézőnek, a jegyzőnek vagy a közeli falvakban lakó ismerőseinek. Így gyakran megfordulhattam a kastély falai között – pompája elkápráztatott, akárcsak a gróf két kisleánya, akik előkelő ruhácskákban tipegtek ide-oda, s bár mindig lenézően viselkedtek velem, még így is leltem mindebben annyi eleganciát, hogy képes voltam elfeledni kellemetlen érzéseimet; meg amúgy is tiszteletet ébresztett bennem a tudás, amelynek szemlélatomást birtokában voltak, és amelynek további gyarapításán egy közönségesnek szintén aligha mondható küllemű tanítónő vezérlete alatt ügyködtek, aki a múlt eseményeire, a világ különféle országainak, hegyeinek, folyamainak elhelyezkedésére, a számok, a vonalak s a formák viszonyaira meg valamiféle, számomra eleinte igen szokatlanként hangzó beszéd fortélyaira okítgatta a leánykákat.

S minthogy a kastély ama szobájának ablaka, amelyben a tanórák zajlottak, éppen az istállóra nézett, és mert alig tucatnyi lépés választotta el a két épületet, ha másra figyeltem volna, akkor is ragad rám valamennyi abból a tudásból, amelyet a tanítónő próbált a gróf leányainak elméjébe plántálni. Ezekben az időkben nem érhetett annál nagyobb szomorúság, mint ha az istállótól távol akadt dolgom. Kértem is a gróf urat: amikor csak lehet, hadd maradhassak a lovak közelében. Erre ő megkérdezte, a lovaglást szeretném kitanulni netán, vajon ezért-e, hogy ily nagy a buzgalmam – alig győzött csodálkozni heves tiltakozáson! El nem bírtam képzelni súlyosabb csapást annál, mint hogy ne hallgathassam naponta a lánykákat okító hölgy szavait. Beszélhetett bármiről, az sohasem volt érdektelen számomra, de legfőképp akkor füleltem erősen az ablak felé, ha a már említett különös, nyelvtörőhöz hasonló, gurgulázó hangokkal teli beszédre okítgatta a lányokat, akik az idők folyamán egyre kevésbé voltak már azok a kápráztató teremtmények, akiknek láttán annak idején közönséges senkinek éreztem magam. Lassan rá kellett jönnöm, hogy nem is olyan ördögös dolgok azok, amelyeket a tanítónő próbál elsajátíttatni velük – egyre gyakrabban esett meg velem, hogy miután valamelyik lányka kimondta a választ a tanítónő kérdésére, tudtam, az helyes-e vagy sem, s miként kellett volna jól felelnie, végül arra a meggyőződésre jutottam: igencsak ostoba gyermekeket nemzhetett a gróf úr erre a világra, ha egy magamfajta paraszt is könnyebben teszi magáévá a tudást, mint ők, akiknek veleszületett kötelességük volna birtokba venniük azt.

Nem tudtam, sírjak-e vagy nevessek e szappanszagú vinnyogó kis ostobákon, aztán végül elérkezett az a pillanat is, amikor már nem tűrhettem szótlannul üresfejségüket. Történt egyszer, hogy miközben éppen szénát hordva füleltem szavaikat, a két libácskát meg a tanítónőt láttam rám mutogatni az ablakból. Amikor ez utóbbi már ki tudja, hányadszorra ismételte el hasztalan felém hadonászva azt a számomra tüstént tiszta értelmű és azonnal megválaszolható kérdést, hogy „keszk il fe szö garszón szölüi lá”, már nem tűrhettem tovább, és felháborodott hangon kiáltottam föl a bugyuta párocskának, hogy „nö voázé vu? zsö travajj avek lé savallé, vuz affröz pötít bet”. Mármint: „nem látnak-e a grófkisasszonyok”, és hogy „a lovakkal dolgozok, ti szörnyű kis butácskák”, merthogy ezt jelenti franciául, amit mondtam, kedves tuskó barátom, bocsásson meg.

Nem maradt időm, hogy elgondolkodjam tettem lehetséges következményein, tudniillik alig pár perc múlva már be is lépett az istálló ajtaján a gróf úr – a két kis hisztérika rángatta felém pirosra bőgött szemekkel, miközben azt kiabálták, hogy „ő nevezett butának minket mindenki előtt!”, mire én annyit szoltam, hogy: „igaz, valóban mások is hallottak, de ez nemigen jelenthet gondot”, majd hozzátettem: „a méltóságos grófkisasszony mondatának első fele viszont csak félig-meddig fedi a valóságot”, mire a gróf figyelmeztetett: elég nehéz dolgom lesz, ha azt akarom elhíttetni vele, hogy a lányai csak kitalálták az egészet, amikor a tanítónő is ugyanazt állítja, majd az iránti kívánságának adott hangot, hogy hadd tudja meg akkor, mivel sértettem meg annyira a leánykáit, ha nem azzal, amit ők mondanak, mire én pontosan elismételtem neki azt a két mondatot, amit korcs ivadékainak kiáltottam fel az ablakba.

Felvonta a szemöldökét, aztán visszaparancsolta lányait a kastélyba, és megkérdezte: tudok-e még hasonlót. Elmondtam neki pár tucatszámú mondatot, mire ő is franciára váltott, és azt kérdezte, honnan tudom mindezt. Mondtam, hogy nyitva van az ablak, hallom, mit beszélnek, és akarva-akaratlan megtanulom. Aztán, szintén franciául hozzátettem még, hogy „ragad rám, mint az istálló pora”. Erre a gróf annyit mormogott maga elé, hogy „azt a betyár mindenit”, és azt mondta, „ilyen éles eszű gyerekek vétek lenne az istállóban meg a földeken elpazarolni istenáldotta tehetségét”; kijelentette: egyezséget ajánl, amelyet ha elfogadok, esélyem nyílik arra, hogy mindaz válhasson belőlem, ami válhatik; ő éppúgy fizeti a napszámot ezentúl is, mintha az istállóban szorgoskodnék, viszont nekem mással kell foglalkoznom, minden nap, amikor a tanárnő befejezi a lányok okítását, az én fejembe fogja plántálgatni a tudást, csak anyámnak ne szóljak megállapodásunkról egy szót sem – adjam oda neki rendre béremet, és tegyek úgy, mint aki nem a szellemével, hanem a testével munkálkodik, s ha kész vagyok magamba fogadni a tudományt, nem fogok szűkölködni soha semmiben, ő egyenleti majd utamat, egészen addig, mígnem a saját lábamon megállani is képessé válván elindulhatok, hogy magam arassam le buzgalmam gyümölcseit, amelyek kétségkívül bőségesek lesznek.

Így ért véget életemnek az a rövid korszaka, amelyet kétkezi munkával töltöttem. Bár később volt olyan idő, amikor – finoman szólva – testi erőm révén gondoskodtam jólétemnek legalábbis egy részéről, mint arról rövidesen beszámolok magának, napjaimat ezután jó darabig elmém pallérozásával töltöttem. Vilámgyorsan gyarapítottam tudásomat, és a gróf is meg volt elégedve teljesítményemmel, olyannyira, hogy hamarosan maga is okítgatni kezdett a tanórák után, azon igyekezve – mint később kiderült, sikertelenül –, hogy neje nehogy tudományt szerezzen eme ténykedéséről. Lassan, ha csupán az ő elbeszéléseiből is, de megtudtam, miféle is lehet ama művelt és finom emberek élete, akik közé elmémet tekintve tartoznom illett volna; ha nagy néha felruccantak Budapestre megmártózni a kultúrában és a velük egyrangúak társaságában, a gróf mindig talált alkalmat arra, hogy részletesen beszámoljon nekem az ott történetekről – ekkor vert gyökeret bennem megmásíthatatlanul az elhatározás, hogy valami képp én is részévé válok majd ennek a gyermeki énem által még ragyogónak és felhőtlennek elképzelt világnak, ahol az urak nagyvilági dámák oldalán láto-

gatják az Operát s az orpheumokat, nem gyalogszerrel, hanem konflissal járnak, és ha kedvük szottyán rá, hát annyi pénzt mulatnak el egyetlen éjszaka alatt, amennyit a magamfajták álmaikban sem láttak egy kupacban.

Ám a gróf elbeszélései közül mégsem azok ragadták meg leginkább a képzeletemet, amelyek a magasrangú nemesurak s az úriúrok mindennapjait taglalták – akkor hallgattam a legnagyobb odaadással, amikor a színház és a színészek dolgairól mesélt. Nem csupán azért, mert szemlátomást ő is rajongott a színjátzásért – igaz, amikor a színészekről beszélt, szavai mögül valamiféle enyhe megvetés is érződött –, hanem amiatt, hogy felismertem: ez az a hivatás, amely művelője számára lehetővé teszi, hogy azt a maszkot öltse magára, amelyiket csak akarja; a színész mestersége az egyetlen, amelynek úzóje, ha mégoly alantas családból származik is, mint én, királynak érezheti magát a színpadon, és pár pillanatra nemcsak a publikummal, de magával is elhitetheti, hogy olyan ember ő, akinek az én grófom is előre köszönne, s talán földig hajolna előtte, ha az egyáltalán leereszkedne odáig, hogy nagy kegyesen szóba álljon velem; de nem is ez volt a legfőbb ok, ami miatt ennyire lenyűgöztek engem a pesti teátrumokról hallottak – rájöttem, hogy a színészet az egyetlen út előttem, amely hozzásegíthet ahhoz, hogy végérvényesen otthagyhassam koszos kis falumat istállóstul, grófstul, mindenestül.

Eme foglalatosságok azt eredményezték, hogy kapcsolatom anyámmal még inkább megromlott. Aligha csodálkozhat ezen: gondolja csak el, órák hosszat az ókori görögök színházáról, Shakespeare-ről meg Julius Caesarról társalogtam a gróf úrral – már ha ez mond önnek valamit –, aztán hazamentem hagymaszagú otthonomba, ahol az öregasszony olyan kérdésekkel kezdett abajgatni, hogy „ugye, idén is jó terméssel áld meg minket az Istenke”, meg: „aztán szépek-e a kicsikók”; lassan már arra se vettem a fáradságot, hogy valami könnyed hazugsággal fenntartsam hitét, miszerint az istálló foglalatosságok okán érkezem haza nap mint nap ilyen későn – fülemben Lear király meg Macbeth nem sokkal azelőtt olvasott szavai visszhangoztak, miközben ő éppen arról prédikált, hogy aznap éppen miféle imákkal könyörgött Istenéhez.

Elborzadtam, ha belegondoltam: emberek milliói élnek országunkban ugyanígy – életüket a föld, a konyhaasztal meg a templom háromszöge határolja, ráadásul a templomban egy ilyen Néró-istent kell imádniuk, bár a hasonlat nem igazán áll, mert Néró legalább azért gyújtotta fel Rómát – mint a gróf úr mesélte nekem –, hogy szépet lásson, nem pedig kicsinyes úrhatnamságból, mint ahogy emez bocsátotta ránk a vízözönt. Nem is beszélve arról, hogy Néró legalább tudott verset írni, ez meg erre is lusta, inkább mindenféle revelációkban megjelenve körmölteti üzeneteit a szerencsétlen prófétákkal meg evangélistákkal, akik ráadásul még büszkéek is erre! Meg aztán miféle marhaságokat hord ez össze kinyilatkoztatásaiban! Megütnek, aztán tartsd oda az orcád másik felét is?! Próbálna engem megpofozni valaki, megnézhetné magát; és igen, maga is, ha véletlenségből időnek előtte az ásó felé találna nyúlkálni, habozás nélkül lőném széjjel azt a buta fejét! Azt mondja meg nekem, az Úristen – akit bizonyára ön ugyancsak erősen tisztel, talán most is hozzá könyörög magában, hogy megszabadítsa tőlem –, milyen alapon utasítgat minket folyton a szelídségre, amikor a fiával is úgy elbánt, hogy azt nem kívánnám még magának sem! Persze az

se volt sokkal különb nála, azt kapta csak, amit megérdemelt! Hogy miért mondom ezt? Hát nem a legnagyobb önteltség szól-e abból, aki, ha éppen az eljövendő jólétet tömjénezi úgynevezett követői előtt, nem azt mondja, hogy „boldogok leszek”, vagy „átkozottul jó dolgok lesz itt a földön, ha azt csináljátok, amit én akarok”; semmi ilyesmiről nem beszél, hanem csak kijelenti, hogy „velem leszek az Úrban”, mintha az ő közelsége volna az egyetlen és elengedhetetlen feltétele annak, hogy valaki jól érezze magát! Arról nem is szólva, hogy meg is kell halnia az embernek ahhoz, hogy elérje ezt az állítólagos boldog állapotot. Meg aztán ilyenek, hogy szegény és gazdag mindig lesz! Rendben van, nem mondom, hogy nem igaz, de mért éppen én legyek szegény? Mért nem a gróf nyivákoló, elkényeztetett majmai azok, amikor egy dióba is több értelem szorult, mint beléjük?

Egyetlen parancsolat van, amelynek hajlandó vagyok örömmel engedelmeskedni, azt is én alakítottam ki magamnak. A következőképp hangzik: „jogodban áll mindent megtenned avégett, hogy úgy élj, ahogy akarsz, és ha valaki megakadályoz ebben, akkor ezzel arra jogosít, hogy elvedd tőle az életét”. Látom, nem érti, úgyszólván elmondom egyszerűbben: nincsen, csak egyetlen szabály: tégy, amit akarsz, és az lesz majdan a törvény – legalábbis így gondoltam akkor, olyan fiatalon, csak később jöttem rá: sokkal bonyolultabb ennél a dolog, és senki semmit nem tehet, hogy elkerülhesse azt, ami számára megíratott – s hogy sorsunk kiszabott pályán robog célja felé eltéríthetetlenül, mint annak idején velem robogott a császári és királyi vasút gőzöse Budapest felé azon események után, amelyeket most fogok elmesélni önnek.

Éveim ezt követően sokáig a megszokott módon teltek. Szellemem napról napra egyre nyaktörőbb magasságokat hódított meg, és amint kamasszá cseperedtem, mind közelebb jutottunk ahhoz a pillanathoz is, amikor a tizenkilencedik század végre átadta helyét a rákövetkezőnek, mely század – erről meg voltam győződve, és most is töretlen hittel vallom, bár saját sorsomból kiindulva aligha van okom rá – az általános békességgel és jóléttel ajándékozta meg majd a népeket, és elhozza azt az időt is, amikor nem a születési előjogok, hanem a saját érdek és képességek döntenek afelől, ki mire viszi az életben. Lassan megszilárdult bennem az elhatározás: ahelyett, hogy türelemmel várnék rá, magam fogok tenni avégett, hogy minél előbb rátérjek zsenialitásom kibontakoztatásának és kamatoztatásának útjára. Eldöntöttem, az ezernyolcszázkilencvenkilencedik esztendő szilvesztere lesz az utolsó, amelyet falumban töltök, a rákövetkező év tavaszán nekiindulok, hogy kiteljesítem mind a bennem szunnyadó lehetőségeket, és rászabadítom géniuszomat a világra. Igaz, új életem kezdetének pontos dátumát nem határoztam meg előre, és ha rajtam múltott volna, lehet, hogy addig odázom, míg már nemhogy a színpad deszkáira, de kis házunk ámbitusának lépcsőire sem tudok fellépni saját erőmből. Ám a végzet ezúttal segítségemre volt, és maga indított el az úton, melynek végén reményeim szerint képességeim révén kellett volna megkapnom jussomat, amelyet mások anélkül bírhattak, hogy bármit is tettek volna érte.

Igaz, végül meg kellett bizonyosodnom arról, amit valahol mélyen belül mindig is sejtettem: tudniillik, hogy a gróf törődése mögött nem csupán önzet-

len segítőkészség rejlik, és az, aminek elérésére életemet felszenteltem, talán éppúgy vérem szerint is megilletne engem, mint ahogy a két nyivákoló grófkis-asszonyt megilleti.

Nehéz idők jártak akkor mindenkire, akit valamiképp a földhöz kötött a sorsa: az évszázad utolsó tavasza végtelennek tűnő esőket hozott, a magvak a földben rohadtak meg, és azokkal a növényekkel, amelyek valamiképp túléltek az apaszthatatlanul ömlő égi átkot, a rákövetkező szárazság végzett. A jószágok csontsoványra fogytak takarmány híján, éhen pusztult állatok tetemeiből rakott máglyák bűzlő füstje terpeszkedett a falvak felett, és voltak olyanok is, akiknek az éhsége végül erőt vett gusztusuk felett: nem egy család asztalán döghúsból készült vacsora kínálta magát fejedelmi eledelként.

Még a grófnak is szorosabbra kellett húzniuk a nadrágszíjat, pesti kirándulásaik rendre elmaradtak, ráadásul napról napra nagyobb rettegéssel töltötték el őket azok az egyre szaporodó történetek, amelyek Rózsa Sándor legújabb követőiről szóltak: némely parasztemberek elkeseredettségükben betyárkodásra adták a fejüket, állítólag a Bácskából indultak portyáikra; kiraboltak egy-egy kevésbé védett kúriát vagy kastélyt, és úgy hírlett, ha erősebb ellenállással találtak szembe magukat, akkor habozás nélkül a háznépet is kiirtották cselédestülgyerekestül.

Nem is csoda, ha a grófné még a szokásosnál is idegesebb volt – pedig zavartalanabb időkben sem nevezhettük volna a nyugalom mintaképeének, bizonyára a két mihaszna is tőle örökölte a hisztérikusságot. Amikor ellátogattam hozzájuk, a megszokottnál is lenézőbbben méregetett, ha összetalálkoztunk a kastélyban, ahelyett, hogy fogadta volna tiszteletteljes köszöntésemet – mert a látszatra mindig ügyeltem –, kiviharzott a szobából, és bevágta maga mögött az ajtót. És egy füledt májusi estén, amikor a gróf éppen elbúcsúzott tőlem az aznapi beszélgetés tanulságainak összegzése után, asszonya utánarohant, eléállt, és két példás erejű pofon kíséretében ráordított, hogy „maga mocskos kurvapeccér, most sincsen jobb dolga félpaszty fattyának istápolgatásánál, amikor olyan gazemberek ólálkodhatnak a közelben, akiknek mindnyájunk lemészárolása a leghőbb óhajuk”; aztán hozzátette: a gróf, ha már megcsinált, jobban tenné, ha nem fájditaná rútul megcsalt hitvese szívét azzal, hogy nap mint nap többet foglalkozik velem, mint törvényes gyermekeivel, ráadásul éppen a kastélyban, ahová rendesen csak akkor léphetnék be, ha valamelyikük a cipőjét akarná megpucoltatni velem. A gróf erre – ahelyett, hogy lekervert volna az asszonynak egy jó nagyot, ahogy az tisztességes férfiemberhez illik – csak annyit felelt neki: „ennek a gyerekeknek a piszok a körme alatt is többet ér, mint a mi két féleszű hisztérikánk együttvéve”, meg hogy akkor pofázhatna, ha képes lett volna arra, hogy fiúgyermeket szüljön neki.

A gróf ekkor rám meredt, arcán azzal a riadalommal, ami rendszerint azok ábrázatán szokott megjelenni, akik olyat mondtak, amit semmiképp sem szerettek volna, én meg sarkon fordultam, és elrohantam, nem is néztem, hová.

Késő éjjelig kószáltam a határban. Amikor nagy sokára sikerült valamennyire megnyugodnom, elindultam hazafelé. Anyám azzal fogadott, hogy mit képzelek magamról, és biztos a parasztlánykákkal istentelenkedtem valamelyik bokorban, mert az arcomra van írva a paráznság. Én erre közöltem vele: neki van

a legkevesebb joga arra, hogy az erkölcsről beszéljen, „nem kellett volna a gróffal megbaszatnia magát, s akkor talán nem apa nélkül kellene felnőnem”, mire azt kezdte sikítózni, hogy „hát még apád emléke sem szent előtted”, aztán két kézzel tépni kezdte a hajamat. De én nem hagytam annyiban: egyszerűen csak közöltem vele, hogy kurva, aztán akkorát öklöztem az arcába, hogy menten összeroskadt.

Az ütéssel átszakadt a gát, amely féken tartotta a bennem dúlódó indulatokat – és már nem is akartam megálljt parancsolni nekik. Anyám ezek után – gondoltam – úgysem fogadna vissza magához, és igazság szerint nem is nagyon vágytam erre. Úgy döntöttem inkább, ha már így alakult, végére járok a dolgoknak, és – vissza se nézve zokogó és engem átkozó szülémre – a kastélyba indultam. Ám ahelyett, hogy a komornyik jött volna elő kopogtatásomra, tárva-nyitva találtam a kaput. Sebaj, mondtam, ez csak jó nekem, elégszer végigjártam már az épületet ahhoz, hogy megtaláljam a fegyverszobát: ha másképp nem, hát a gróf akkor mindenképp elmondja a teljes igazságot, ha egy puská csövével kell szembenéznie – lám, már ön is ismeri ezt az érzést, kedves barátom. Bezúrtam a fegyverszokrány üvegablakát, magamhoz vettem egy tetszetős mordályt, az emeletre, a hálósobák felé vezető lépcsőn beledurrantottam a mennyezetbe – ha látta volna, csak úgy repkedtek a köszilánkok meg a vakolatdarabkák! –, aztán teli torokból elordítottam magam, hogy „most aztán kifelé a szobákból, máskülönben ember nem marad élve a házban”. Ám ekkor – mielőtt még a döbbenetből felocsúdva bármit is tehettem volna – három-négy magamfajta parasztfiú rohant le nagy riadalommal a lépcsőn, míves evőeszközöket, vázákat és aranygyűrűket, -láncokat hullajtva szerteszét maguk után.

Dühöm helyét tüstént a gróf iránti aggodás vette át – vagy talán csak így szeretek emlékezni az akkor történetekre? –, felrohantam a lépcsőn, és a társalgóban a komornyikot, a szakácsokat, a grófnét meg a két kisasszonyt láttam fekdüni átvágott torokkal – isten bizony, az utóbbi három iránt csöppnyi szánalmat sem éreztem; annál többet, amikor az egyik sarokban rátaláltam a grófra egy vértócsa közepén: őt őszintén megsirattam.

A másnap reggel már a szülőfalum s a megyeszékhely között közlekedő vicinálison talált, előkelő zsakettben és pantallóban, díszes csizmával lábamon; zesebim ropogós bankókkal voltak degeszre tömve. Tudniillik amikor az előző este magamhoz tértem a döbbenetből, és valamelyest erőt tudtam venni mentorom halála okán érzett szomorúságomon, a következőképpen kezdtem el okoskodni: a gróf vagyonának, így vagy úgy, de mindenképp el kellett volna vesznie. Az csak az én közbelépésem miatt, hogy a zsványok nem vitték magukkal, a grófék haláláról meg csöppet sem tehetek, de ha előbb érkezem, és sikerül megmentenem őket, akkor is bizonyára megjutalmaz valamivel. Meg aztán: ha igaz, akkor a gróf vére folyik ereimben, és kutya kötelessége lett volna, hogy legalább annyira ellásson anyagi javakkal, mint leánygyermekét. Ám ha mégsem ő az apám, akkor is, ugyan mit kezdene holtában azzal a sok úri ruhadarabbal meg a tengernyi pénzével? Minden okom megvolt arra, hogy nyugodt lelkiismerettel öltsem magamra az egyik szekrényben lelt ruhákat, amelyeket bizonyára arra az időre gondolván tett félre a gróf, amikor fiúutódja – nem az én anyámtól, ha-

nem törvényes nejétől született örököse! – olyan korúvá cseperedik, mint én voltam akkoriban, és akkor sem támadtak kétségeim tisztességes voltomat illetően, amikor súlyosra tömtem zsebeimet a koronákkal. Ráadásul nem is voltam mohó, csak annyit vettem magamhoz, amennyit magammal tudtam vinni.

Eldöntöttem, most érkezett el az idő arra, hogy elinduljak új életem kiteljesítésének útján. Kimentem a folyópartra, és a vízbe hajigáltam póri gönceimet, jelképesen is véget vetve mindannak, ami azelőtt volt; meg hát az is megfordult a fejemben, ha úri öltözékemben ilyesfajta paraszti gúnyákat hurcolászva járnék-kelnék egy ilyen rettenetes bűneset után, az igen könnyen arra a vélekedésre adhatna okot, hogy én voltam a rémtettek elkövetője. Elképzelésem helytállónak bizonyult: amikor – a biztonság kedvéért az éj leple alatt, gyalogszerrel téve meg néhány állomásnyi távolságot – reggel felszálltam a vicinálisra, rólam tudomást sem véve taglalták az utasok a bűntett általuk elképzelt részleteit. Az egész utazóközönség arról beszélt, hogy a gróf családját és a kastély személyzetét az előző éjjelen betyárok mészárolták le példátlan kegyetlenséggel, igaz, valamitől megijedhettek végül, mert elég csekély zsákmányt vittek magukkal, és sokan azt is tudni vélték: a gyilkosság során egy helybeli parasztyerek is odavesztett; bizonyára vízbe fojthatták a gonosztevők, mert hajnalban partra vetette ruháit a folyó néhány mérfölddel lejjebb. Volt olyan is, aki hozzátette: lehet, hogy jobban járt így az a szerencsétlen gyermek, hiszen „meg van annak az anyja hibbanva, nem is kicsit”.

Magamban mulatva ostobaságukon robogtam tehát a megyeszékhely felé. Amikor megérkeztünk, rögvest jegyet váltottam a pesti gyorsra, és az első vonattal továbbutaztam. Bár soha azelőtt nem jártam akkora településen, mint amekkora vármegyénk székhelye volt, eszembe se jutott, hogy akár egy rövidebb séta erejéig is körülnézzek benne: tudtam, amit ott láthatnék, az csupán gyöngé másolata lenne annak, ami a székesfővárosban, álmaim leendő beteljesülésének színhelyén vár majd reám.

Az induló s érkező mozdonyok füttye-fújtatása, kuncsaftot kereső hordárok és bérszobát kínáló háziurak kiáltásai, a mindenféle rendű s rangú utasok nyüzsgése fogadott, amikor 1900 májusának azon a később oly sokszor elátkozott tizedik napján begördült velem a gyorsvonat a Nyugati pályaudvarra. Akkora zajt még nem hallottam soha azelőtt. Ennek ellenére nem találtam kellemetlennek, sőt percekig álltam az indóház fala mellett csukott szemmel, mozdulatlanul, hogy maradéktalanul megtöltekezsem ezzel a varázslatos hangzavarral. Amikor végül nagy nehezen erőt véve magamon továbbindultam, és kiléptem a pályaudvar elé, olyan látvány tárult eléem, amilyen soha annak előtte: az utca két oldalán többemeletes házak szöktek a magasba, de akkorák, hogy azokhoz képest a grófi kastély tyúkolnak tűnt csupán. Az utcán konflisok, sétapálcás, keménykalapos úriemberek jöttek-mentek, és persze nők, de milyen nők! Ruháik még akkor is lenyűgöztek volna, ha nem ezeket a csodálatos asszonyszemélyeket fedik: faruk egyszerre kecses és méltóságteljes ringása, meg ahogy felvetették fejüket járás közben, vagy karjukat nyújtották kísérőiknek – a mindebből áradó elegancia mögött csupán silány, pórias utánzattá halványult a grófék azelőtt olyannyira előkelőnek tűnő viselkedése.

Bár néhai mentoromtól elég sokat hallottam a pesti élet iramáról, ekkora nyüzsgésre nem számítottam. Nem tartott soká rájönnöm, hogy bizonyára van valami oka a felbolydulásnak: az emberáradatnak szemmel láthatóan célja volt, így hát engedtem magam sodortatni a többiekkel. Az egyre gyarapodó menet jó darabig tartó gyaloglás után a házak közül egy térre fordult, ott aztán megállt, és összevegyült egy még népesebb tömeggel – döbbenetes volt ennyi embert együtt látni, és a tér! Óriási, előkelő épületek határolták, az egyik oldalról hatalmas park, csillogó víztükrű tóval, s a tó mögött karcsú tornyú vár magasodott. A tér közepén irdatlan méretű emlékmű állott, a félköríves monumentumról harci díszben pompázó, marcona köemberek kémlelték a messzeséget, azaz a környező épületek falait. A tér egyik oldalán magasodó épület oszlopai előtt óriási, bársonyfekete emelvény állott, tetején két nagy fekete lobogóval – a zászlórudakat fehérre festett babérkoszorúk koronázták, s az építmény oldalát dombormű díszítette: azt a csodaszarvast formázta, amelyik hajdan őseinket országunkba vezette. Az emelvény másik falán szintén hatalmas, fehér domborművet láttam, ez viszont elszánt tekintetű, hosszú szakállú férfiembert ábrázolt.

Szemlélődésem közepette arra lettem figyelmes, hogy nem messze tőlem kis sé koros, ám éveinek dacára igen kellemes megjelenésű úriasszony, leplezni sem próbálva kíváncsiságát, engem bámul. Odaléptem hozzá, hátha fel tud világosítani arról, mibe is csöppentem, s megkérdeztem: csak nem a császár halt meg, s az ő ravatala előtt állunk éppen. Mire az asszonyság a mellette álló hölgyhöz fordult, s halk kacaj kíséretében az általam akkorra már kiválóan ismert francia nyelven azt mondta neki: „mily bájos is az egyszerű emberek bugyutasága”, mire én megvető pillantást vetve rá ugyancsak franciául azt feleltem: „és mily taszító a kivénhedt úri ringyók kevélysége”, aztán nagy dühösen odébb mentem.

Ahogy ott vesztegeltünk, az emberek feszültsége egyre nőtt. Aztán valahonét harangszó csendült fel. A tömeg erre elcsöndesedett, és hömpölyögni kezdett a térről nyíló, fákkal övezett, fakockákkal fedett, mezőnyi utcára, amelynek szélein lépcsősorok vezettek le a földre, ekkor még elképzelni sem tudtam, mi célból. Bár a menetelők mindegyike ünnepélyes hallgatásba burkolódzott, a hangzavar még nagyobbá lett: az épületek falai lóhorkantást visszhangoztak, az utcák oldalán gyászdalokat éneklő, fekete ruhás gyermekek sorakoztak feszes vigyázzban, és amerre elhaladtunk, az összes kávéház teraszán cigányzenekarok muzsikáltak, a minden irányból egyszerre hallatszó különféle dallamok kibogozhatatlan zűrzavarrá olvadtak össze.

Aztán egy nyolcszögletű térre értünk, és innentől már egyre többen maradoztak le, s tértek be egy-egy kávéházba, vendéglőbe, úgyhogy amikor a megcsappant gyászmenet rátért a Kerepesi útra, tizedannyian se voltunk, mint aze-lőtt. Később rájöttem, azért történt ez így, mert a felvonuláson szinte mindenki részt kívánt venni, de magát a temetési szertartást már annál kevesebben akarták végigállni.

A tömeg széteszlott az ibolyaszín alkonyatban. A széles utcák fölött fények gyúltak, s a város borszagú életre kelt. Muzsikaszóval vegyülő, részeg-rekedt hangok harsantak az éjszakában. Jó darabig kószáltam a számomra ismeretlen utcákon, egymagamban – semmire sem vágytam jobban, mint hogy a város

után rögvest lakóival is elkezdjek ismerkedni, de attól féltem, kinevetnek, ha úgy szólok hozzájuk, ahogy az a magamfajta között szokás. A gróftól sok mindent tanultam, de hogy miként kellene viselkednem a pesti illemhez méltóan, arról egy szót sem ejtett.

Éppen arra gondoltam, jobb lett volna talán, ha el sem indulok otthonról. Ám mielőtt még végképp kétségbeestem volna, ismerős hang szólított meg az egyik kapualjból: az a hölgy szólt hozzám, akire a téren annyira ráförmedtem. Azt mondta, menjek fel hozzá, majd ő elmagyarázza, „mi volt ez a nagy cécó ma a városban”, és még annyit tett hozzá: „meg aztán nehogy elveszél itt nekem”. Nem kellett biztatni, ekkor éreztem meg, mennyire elhatalmasodott rajtam a fáradság, engedtem, hogy kézen fogjon, és felvezessen első emeleti lakrészébe.

Odafent – tágas, világos lakás volt, díszesen bútorozva, festményekkel a falain – a hölgy, akit, mint kiderült, Mártának hívtak, elmondta: a „nagyyszerű halott” nem más, mint Munkácsy Mihály, aki „minden bizonnyal a legnagyobb modern festő nem csupán Magyarországon, de az egész földkerekségen”; hogy a mester Munkácson született, asztalosinasként indult az életnek, aztán a leghíresebb művészeti iskolákban tanult, Pesten, Bécsben, Németországban, később egyetlen képéért akkora fizetséget kapott, hogy abból „a fél Nagykörutat megvehette volna”. Párizsban építtetett magának palotát, és hírneve addigra már akkorára nőtt, hogy még azt a levelet is kézbesítették neki, amelyet amerikai hódolója csak úgy címzett meg, hogy „Munkácsy, Európa”. Államfők és miniszterek fogadták rezidenciájukon, baronesse-ek rajongtak a kegyeiért, s nem volt hazánk-nak egyetlen olyan szülőtte sem, akit ennyire ismertek volna a világban.

Márta asszony története igencsak fellelkesített: úgy éreztem, az, hogy éppen ezen a napon érkeztem meg Budapestre, egyértelmű jele annak, engem szemelt ki a sors, hogy e nagyszerű férfiú méltó utódja lehessenek, s én is alacsony sorból indulván, üstökösként emelkedem majd a művészet égboltjára.

S amint egyre inkább meggyőződtem afelől, hogy oly sokszor elképzelt diadalmemetem nem csupán vágykép, de valóság lehet, és nem is olyan távoli, azon kaptam magam, hogy színészi ambícióimat ecsetelem az asszonyságnak nagy lelkesen. Erre ő megnyugtatót: bizonnyal sikerrel járok majd, hiszen olyan fiatalember vagyok, aki „nemcsak gyönyörű, hanem okos is”, rögtön másnap beajánl az egyik orpheum direktorának, hogy mielőbb elindulhassak a siker felé vezető úton, a szállásra meg „ne legyen gondom”, szíves örömet rendelkezősemre bocsátja az övével szomszédos lakrészt, fizetnem sem kell érte semmit, sőt még zsebpénzzel is ellát, feltéve, ha megfelelően viselkedem. Megkérdeztem, mit ért „megfelelő viselkedés” alatt, mire azt felelte: rögvest megmutatja.

Elém térdelt, kigombolta a nadrágomat, lehúzta a térdemig, aztán két kezébe fogta fütykösömet, olyanformán, ahogy én is szoktam odahaza úgy hetente két-három alkalommal. Ez igen jólesett: izgatottsággal vegyes nyugalom szállt meg, becsukott szemmel adtam át magam ennek a nagyszerű élvezetnek, ám ekkor Márta olyat tett, amire végképp nem számítottam: kinyitotta a száját, és tövig eltüntette benne hútagomat – már éppen rákiáltottam volna, nehogy leharapja, ám ekkor olyan jó érzés töltött el, hogy inkább hagytam, csinálja csak tovább, ahogy kedve tartja. Amikor már úgy éreztem, egész lényem csupán

egyetlen hatalmas húsdorongból áll, letépte magáról a ruhákat, hanyatt hevededett az ágyon, magára rántott. Úgy estem neki, mint valami fenevad: döfödtem rendületlenül, s végül már attól féltem, nemcsak az ágy, de a padló is leszakad alattunk.

Másnap Márta ágyában ébredtem – jóval elmúlt már dél, amikor gőzölgő kávét hozott, és azt mondta, itt az ideje felkelnem, mert „dolgunk van”. Valóban megtartotta, amit ígért. Miután megmutatta új lakhelyemet, elmentünk egy szabóhoz, hogy méretet vegyen rólam új ruháim elkészítéséhez – mint Márta mondta, ezeket ajándéknak szánja kedvességemért cserébe. Aztán újdonsült támogatóm leintett egy konflist, és a Belváros legkülsőbb peremére vitetett bennünket. Az épület homlokzatán, ahol kiszálltunk, a Pigalle Orpheum felirat állt – odabent pezsgőillat keveredett a részeg emberek jellegzetes izzadságszagával, és a színpadon tucatnyi igen kívánatos fiatal leányka táncolt valami ütemes zongoramuzsikára: oly sebesen és annyira magasra emelgették sonkácskáikat, hogy minden egyes láblendítésnél elővillant csipkés bugyogójuk. Már egészen belefeledkeztem a látványba, amikor Márta rám szólt: ne a csitriket bámuljam, hanem kövessem a direktorhoz, aki „fiatalkori jó barátja”, és bizonyára nem utasítja vissza segítségkérésünket.

A direktor, miután Márta vidéki unokaöccseként bemutatott neki, és elmondta, mennyire szeretnék színésznek állni, közölte: látatlanban nem mondhat semmit, viszont már este lehetőségem nyílik arra, hogy színpadi helyzetben adjak számot képességeimről. Kiderült, hogy az egyik gyártulajdonos ikerlányainak épp aznap volt a születésnapja, és a tehetős apa ünnepi műsorral kívánt kedveskedni gyermekeinek. A *Piroska és a farkas* kellett előadnunk. Én a farkas szerepét kaptam, idéetlen álarcot kellett a fejemre húznom, és hörgő hangon kellett mondogatnom, hogy „most megeszlek, Piroska”, meg hasonló marhaságokat. Egyszer elpróbáltuk az előadást, aztán a mágnás villájába indultunk.

Ha már így kitarulkozom magának, akkor bevallhatom: erősen elkezdett remegni a lábam, amikor farkasjelmezt öltve beléptem az épület kapuján. Szerencsére nem volt túl sok időm arra, hogy elhatalmasodhasson rajtam az ijedtség, mert amikor megláttam az ünnepelteket, riadalmam menten mélységes undornak adta át a helyét: az elkényeztetett kis senkiházik éppen úgy illegették magukat, mint odahaza szegény megboldogult grófunk mihaszna kölykei. Hát még amikor megszólaltam: alighogy kimondtam, hogy „megeszlek”, a két kis hisztérika olyan nyivákolásba kezdett, mintha éppenséggel elevenen nyúzták volna őket. Az apa rögtön mondta is, hogy nagyon meg van elégedve az előadással, de most inkább búcsúzna; elnézést kért lányainak „kissé zaklatott viselkedése miatt”, aztán – jócskán megfélemlve a produkcióért kialakított árat – szelíd erőszakkal kitessékelt bennünket az ajtón.

Eddig tartott az én színházi pályafutásom, gondoltam magamban. Ám a direktort a legkevésbé sem dühítette fel első színészi próbálkozásom fogadtatása, sőt alighogy kiléptünk az utcára, menten elkezdett áradozni teljesítményemről; kijelentette, soha nem látott még példát arra, hogy valaki „pár szóval s csupán tekintetével ily nagyfokú drámai hatást érjen el”, s megállapította: személyemben olyan istenáldotta tehetséget volt szerencséje megismerni, amilyenből év-

századonként csak egy születik. Majd gratulált, és elmondta, amíg él, áldani fogja azt a napot, amikor találkozhatott velem.

Másnap este, életemben először, a nagyközönség előtt is megcsillogtathattam géniuszomat – kabarészínészként, a budapesti Pigalle Orpheum színpadán.

Abba vetett reményem, hogy színészi karrierem megkezdése után rövidesen Lear királyt meg Caesart lesz alkalmam eljátszani, nem vált valóra. Ennek ellenére nem bántódtam – azzal nyugtatgattam magam, hogy minden színházi pályafutás így indul: a kisebb szerepeken keresztül vezet az út a nagyobb kihívások és a fényes siker felé; az pedig, hogy mennyi időbe telik végigjárni ezt az utat, csak a színész tehetségétől (ami esetemben kétségtelen volt), valamint szorgalmától függ (és nálam ez sem hibádzott). Mindazonáltal igencsak nekikeseredtem néha, ha belegondoltam, miféle feladatokat testált rám a direktor úr az orpheumban: tudatlan parasztyerekeket kellett eljátszanom, akit pajkos kedvű pesti ügyvédtanoncok tesznek nevetségessé, ráadásul szerepem szerint nem csupán túrnóm kellett mindezt, hanem kénytelen voltam minduntalan újabb lehetőségeket teremteni önmagam kikacagtatására.

Igaz, hogy méltóságomon aluli feladatokat kellett végrehajtanom, de legalább élvezhettem a hozzám hasonlóak társaságát, gondolhatná ön, ha rendelkezne az ehhez szükséges szellemi képességekkel. Francokat! Volt azok között a magukat színésznek nevező csepűrágók között mindenféle, csak olyan nem, akinek rendesen akár azt megengedtem volna, hogy megcsókolja a lábam nyomát. Akadt olyan önjelölt génius, aki „a színjátszás császáranak” kiáltotta ki magát, és két pohár pezsgő után – mert hogy ennyi elég volt a szerencsétlennek a lerészegedéshez – rendre arról kezdett beszélni, hogy az egész orpheumban csak ő dolgozik egyedül, vagy ha netán más is, az rosszul. Aztán ott volt még „a klasszikus színház nagy imádója s követője”, aki naponta többször elmondta, hogy „ez már a vég, kedves barátom”, és egyfolytában a más nőjébe volt halálosan szerelmes. És akkor még nem beszéltem a dívácskákról, akik mindig az épen aktuális főprimadonnák pózait próbálták utánozni s a sajátjukként előadni, meg a díványszínésznőcskékről, akik még egy lankadt pöcsű, féllábú, bujakóros vénemberrel is szíves-örömmel hajlandóak lettek volna ágyba bújni, ha az illető történetesen rendező vagy kabarészerező; vagy a csökött forradalmárokról, akik egyfolytában a „romlott színházi világban” rövidesen, s természetesen éppen az ő erőfeszítésük eredményeképpen bekövetkező „elkerülhetetlen revolúcióról” zengtek ódákat, pedig csak gyávák és kontárok voltak.

Mégis ezekkel a senkikkel töltöttem napjaim legjavát, s ennek nem egyéb volt az oka, mint a nők iránt érzett rajongásom. A magamfajta numeravadásznak igazi kánaán volt a színészi élet: annyi skalpot gyűjthettem be, amennyit csak akartam. Először is ott voltak az újonc színésznőcskék, akik rendre úgy próbáltak beilleszkedni a társulatba, hogy mindenkinek széjjelrakták a lábukat – esetenként még egymásnak is. Ezek a lánykák kézzől kézre jártak az orpheum színészei között; megesett, hogy kollegáimmal heti beosztást írtunk egy-egy szemrevalóbb színésznőpalánta érkezésekor: ki melyik este győződhethet majd a bakfis tehetségéről, és mindig elláttuk egymást jótanácsokkal, hogy az adott hölgyikével a nemi örömszerzés mely formáját a legérdemesebb gyakorolni, melyik addig unott lányka

kezd el vadmacskaként visongani, ha hátulról tömködik, melyik a cunnilinguatio elszánt rajongója, és kicsoda közülük az igazi szájhős, tudniillik így neveztük azokat, akik a fellatiót illetően tudhattak magukénak vitathatatlan érdemeket. Aztán ott voltak még az elkényeztetett középosztálybéli lányok, akik úgy próbáltak kitörni a polgári élet bűvköréből, hogy minden éjjel velünk mulattak, míg apjuk úgy tudta, a hasonszőrűekkel báloznak vagy sétálgatnak az általuk „sliget”-nek becézett Városligetben, és semmire sem voltak büszkébbek, mint ha egy-egy magamfajtat beereszthettek púderszagú combjaik közé. Mivel az orpheumtól elfogadható fizetést kaptam, és Márta is igen bőkezűen ellátott zsebpénzzel, visszatérő vendége lettem a pesti kuplerájoknak is. Sorra végigpróbáltam a legelőkelőbb és a legocsmányabb házak választékát, ha izgalmasabb kalandra vágytam, úgy béreltem ki a magukat homályos kapualjakban kínáló nőket, hogy előtte meg sem néztem őket; tizenhat éves bakfisokban, szakmájukból kiöregedett ötvenesekben, mázsás cigánylányokban és csontsovány, ondolált szőkeségekben mártottam meg hímtagom – megesett, hogy amikor hajnaltájt hazaértem Mártához, legalább fél tucatnyi nő izzadsága és szeméremnedve illatozott a testemen.

Ily szorgalmatos nőhajhászás közepette mégis hogyan voltam képes odahaza jótevőm igényeinek megfelelni, kérdezhetné ön. Nem tudom, mindenesetre megfeleltam: talán azért lehetett így, mert nála – nem pedig az általa rendelkezésemre bocsátott lakrészben, ahová csak aludni jártam – valóban otthon éreztem magam. Amikor az átdorbézolt nap után benyitottam hozzá, és pongyolájában élém szaladt, hogy megöleljen, mindig feltámadt bennem a férfiúi vágy, s amikor kitikkadva a keblére hajtottam fejemet, és hajamba túrt ujjával, úgy érezhettem: azért az elmaradt szeretetért részesülök csekélyke kárpótlásban, amelyet anyámtól kellett volna megkapnom. Kapcsolatunk zavartalan maradt – egészen addig, amíg meg nem jelent az életemben Olga.

Hogy miként került orpheumunk tánckarába, nem tudnám megmondani. Nem volt szokás nálunk az új jövevények múltját firtatni, Olga meg egyébként sem ébresztett bennem érdeklődést eleinte: visszaszorult a „második vonalba”, a mindenképpen és sürgősen megszerzendő lányok mögé, az „alkalomadtán megejthető” kategóriába – igaz, hogy keblei akkorák voltak, mint egy-egy gyerekfej, de fiatalságának dacára már ekkorra eléggé megereszkedtek, s bár arca semmiképp sem volt kellemetlennek mondható, orra vastagabb volt a kelleténél, s elülső fogai, bár dohányyszenvédélye ellenére is ragyogó fehérek maradtak, kissé nagyra sikeredtek; fekete haja, ha átsütött rajta a fény, mindig bíborszínben kezdett játszani – amihez foghatót nem láttam még soha azelőtt –, viszont tincsei egyenesen hullottak vállaira, egyetlen férfivadító fodrocskánélkül; egyszóval úgy nézett ki Olgám, mint aki nincs tudatában a benne rejtőző női bájnak, vagy ha mégis, akkor szántszándékkal nem teljesíti ki a küllemében rejlő lehetőségeket. Mondom, eleinte nem is keltette fel a figyelmemet. Hogy mekkora erőfeszítést voltam hajlandó egy-egy lányka megismerésére áldozni, azt akkoriban mindig hímtagomnak az adott hölgy jelenlétében beálló merevsége határozta meg; így Olgával az első időkben kapcsolatunk csak a kollegiális közszőnő viszonyra korlátozódott. Nem is tudom, mi lett volna a jobb: az, ami végül megtörtént, vagy ha ismeretségünk végleg megreked ezen a szinten.

Mindenesetre már késő volna ezen rágódnom. Egy este – annak ellenére, hogy soha, egyetlen pillanatra sem mondhattuk magunkat egy párnak – sorsom végleg egybefonódott Olgám átkos végzetével, és visszatántoríthatatlanul elindultam azon az elágazások nélküli, kinnal kikövezett úton, amelyet végigjárva gyilkossá s törvényen kívülivé váltam, és amelynek jóvoltából most ön is megismerhetett engem, hogy segédemmé válhasson a boldogság elérésére irányuló utolsó próbálkozásom sikerre vitelében.

A társulat megszokott éjjeli mulatozásainak egyikén történt. Az éjszaka messze túljutott a harsányulás időszakán: lassan szétszéledt az asztaltársaság, és már a kollegák is mind elindultak egy-egy zsenge bakfissal valami bérszoba vagy a szomszédos mellékutcák egyik csöndesebb zuga felé. Én már megszereztem a testem aznapi jussát: két alkalommal is eltűntem az egyik kóristalánnyal a szeparéban, amelyet a főpincér bocsátott a rendelkezésemre néhány koronaért „jótékony diszkrécióval”. Kellemesen elernyedve üldögéltem az asztalnál, és pilleddeségemhez bizonyára hozzájárultak a literszámra elfogyasztott pezsgők is. Nem gondoltam semmire, csak hallgattam az éjszaka csendesedő hangjait, a könnyű bókokat s a könnyű nők félrészeg kacajait, amikor Olga odalépett hozzám, bemutatkozott, aztán elmondta: látta, hogy kétszer is félrevonultam „a kis szőkével”, és megkérdezte: jó volt-e. Máskor ilyen esetekben nagyokat lódítva kezdtem volna ecsetelni, mi mindent műveltünk a lánykával kettesben, ám most csak azt feleltem, hogy „éppen olyan, mint a többi”. Olgám erre azt válaszolta: tudja, miről beszélek, az ember eleinte csak próbálkozik szüntelen, arra várva, hogy megtalálja azt, aki neki rendeltetett, aztán egy idő után már annyira beleszokik a keresésbe, hogy nem is gondol azzal, mire vágyik igazán, csak csinálja, olyan természetességgel, mint amikor lélegzetet vesz. Mit lehetett volna erre mondani, igaza volt, úgyhogy csak hallgattunk egy darabig, aztán megkérdeztem, hogy érzi magát a társulatnál. Azt válaszolta, valószínűleg pontosan úgy, ahogyan én, és hozzátette, nekünk az jutott, hogy a szemétre áldozzuk a tehetségünket, de hát „ez van, nincs mit tenni”. Ha más mondja ki ugyanezt, akkor a következő pillanatban alkalmasint elered az orra vére, ám tőle teljesen természetesnek vettem ezt a sommás és igaz ítéletet, nem feleltem semmit, csak bólintottam egyet, és tovább bámultam a poharamba.

Így ment ez hajnalig – mint valami látnok, Olgám tévedhetetlenül mondta ki mindenről az én gondolataimat, ráadásul mindig egyetlen mondatban megfogalmazta azt, amit másokkal több órás beszélgetés során sem lehetett volna megértetni. Amikor a személyzet asztalt bontott, és szelíd határozottsággal kitéssékeltek minket az utcára, azon kaptam magam, hogy átölelem őt – ebben az ölelésben, istenemre mondom, a férfiúi vágynak a leghaloványabb nyoma sem volt jelen –, és szinte sírva – érzélgősnek hangzik, de így történt – azt súgom a fülébe: „jó ember vagy”, mire Olga annyit felelt, hogy „nem én vagyok az, hanem te, mégpedig a legjobb”. Nem válaszoltam semmit, csak ráleheltem egy csókot az arcára – akár hiszi, akár nem, eszembe sem jutott, hogy szájjammal az ajakát keressem.

Aznap hajnalban Márta hiába várta, hogy a kedvére tegyek – életemben először nem ment.

Attól kezdve egyre több időt töltöttem Olgával. Lassan már nem foglalkoztam rajta kívül semmi egyébvel, és az előadásokon is egyre gyengébben teljesítettem, hiszen mindig azt vártam, hogy munkám végétével együtt lehessen velem. Törekvésem, amely arra irányult, hogy minél több nőszeméllyel kerüljek has alatti tegező viszonyba, elveszítette mindenek feletti fontosságát; végül már csak odahaza, Mártát gyömöszkölttem meg esténként, s ez is nehezemre esett – sokszor megtörtént, hogy minden asszonyi praktikájának dacára kizárólag csak akkor vágta vigyázzba magát fütykösöm, ha elképzeltem: nem Márta, hanem Olgácska ügyeskedik rajta. Mindebből, valamint ama kínzó hiányérzetből, amelyet Olga távollétében éreztem, arra következtettem, hogy szerelmes vagyok. Minden más normális ember elszánja magát előbb-utóbb, és tesz arról, hogy valamiképp szíve választottjának tudomására hozza érzeményeit, ám úgy tűnik, nekem csak a hímtagom volt képes férfiként viselkedni: szinte nem létezett olyan téma, amit meg ne beszéltünk volna Olgával – ilyen esetekben olykor önkéntelenül izegni-mozogni kezdtek a tagjaim, annyira kellett volna az ölelése –; egyedül ahhoz voltam gyáva, hogy barátságunkat a szerelmi kapcsolat irányába terelgessem, mintha vágyam tárgya afféle apáca lett volna, aki még a testiség és a férfi–nő kapcsolat felkínálásának legkisebb jelére is elborzad, s végképp megutálja azt, aki ilyesmivel kísérti. Pedig Olgám erkölcei a legkevésbé sem voltak apácához méltóak, alig akadott olyan egészséges vágyú férfiember a társulatban, aki nem kóstolt volna bele a teste által megkapható örömökbe legalább egyszer. Ráadásul ő nem is átlagos módon volt ledér, mindig tudtuk, melyik kollegánk hágott reá az előző este, hisz eme szerencsés férfiúk mind oly elgyötörtén jöttek be az orpheumba a rákövetkező napon, hogy nem csupán játszani, de normálisan járni is túl gyöngék voltak, csak azt rebegették időnként révült tekintettel, el-elfúló hangon, hogy „mi mindenre képes ez az Olga”. Egyébként, ahogy hallottam, valóban elég sokra volt képes: minden inyenccséget szíves-örömmel felkínált szeretőjének, tökéletesen művelte a fellatio mesterségét, és állítólag akkor sem volt ellenvetése, ha esetenként készakarattal összekeverték pinájának meg seggecskéjének a likát. Leginkább mégis akkor lepődtem meg, amikor egyszer, a kellékek és jelmezek meg az üres italospalackok raktáraként használt terembe lépve szemtanúja lettem, amint Olgám éppen az egyik zsenge kóristalánynak cunnilinguál: háttal az ajtónak, négykézláb vetítette felém szeretnivaló, ragyogó fekete bozontú kis odvacskáját, miközben bőszen lefetyelte az előtte fekvő bakfis kéjlukát – nem hallatszott egyéb, mint a lányka diszkrét nyögései, a pinája nedvében ügyködő nyelvecske csapásai nyomán felhangzó cuppanások, meg a helyre kis csattanások, amikor erősen nekihevült Olgácskám szemérmének ajkai neki-nekiütődtek egymásnak. Én meg csak álltam, és bámultam csendben párosukat – amelyet a kettős tevékenyebb tagja iránt táplált érzelmeim dacára igen kellemes látványnak találtam –, mígnem Olgám a vállá fölött rám nézett, olyan tekintettel, amely csöppnyi szegényről sem, hanem inkább szeretetteljes sajnálkozásról tanúskodott, és tudom: amikor kiléptem a szobából, ugyanott folytatta, ahol abba hagyta.

Nem tudom, miért, de ezután még inkább vágytam Olgát. Talán ez a jelenet tette nyilvánvalóvá előttem, hogy kívánalmam tárgya nem egyszerűen csak ri-

banckodik, nem csupán a multság kedvéért enged be mindenkit lábai közé, hanem keres valamit, amit – egyre megingathatatlanabb meggyőződéssel vallottam ezt – kizárólag én adhatok meg neki. Persze erről Olgának nem beszéltem soha, bár aligha hiszem, hogy ne érezte volna meg, miféle kapocs fűz hozzá titokban, s ez még inkább elkésértett. Már-már az a gondolat is megkísértett, hogy félreismertem őt, s a bolondját járatja velem, mert baráti simogatásoktól és baráti, szigorúan csak az arcomra adott csókjaitól kísért beszélgetéseink során gátlástalanul számolt be összes aktuális nemi élményéről – ilyenkor zokogott a szívem, mint egy törött hegedű –, minden esetben valami mélységes keserűséggel, s ez még erősebbé tette gyanúmat, amely szerint kegyetlenségből mondja el mindig, hogyan kapták meg a legutolsó jöttmentek is azt, amibe nekem beleköszölnöm sem engedtetett meg.

Aztán egyszer végre megtudtam, mi a magyarázata mindennek, s ha azt hiszi, ez örömmel töltött el, akkor hatalmasat téved – bár öntöttek volna ólmot a fülembe, mielőtt Olgám aznap este szólásra nyitotta a száját.

Az éjszaka már majdnem hajnallá pirosodott. A Múzeumkert egyik padján ültünk, és éppen azon munkálkodtunk, hogy még tovább apasszunk egy félüvegnyi habzóborot. A lombok suhogásába néha egy-egy nősténymacska fájdalmas nyivákolása hasított bele, amint kandúrjának udvarlása célhoz ért. Olga elhallgatott, szájához emelte a palackot, egy darabig csendben maradt, majd halkán megjegyezte, hogy „basznak a macskák”, aztán kínkeservesen zokogni kezdett, de olyan erővel, mint aki hosszú éveken át őrizgette magában a könnyeket. Amikor kissé megnyugodott, megkért, hogy öleljem át, mert most olyan dolgot fog elmesélni nekem, amiről még senkinek sem beszélt. Azzal kezdte, hogy anyja még kicsi korában otthagya őket, mire anyja összeállt egy másik férfival. Eleinte rendben ment minden, a férfi úgy viselkedett vele, mint ahogy az egy vér szerinti apától elvárható. Aztán nyolcéves kora körül elkezdődtek a titkolt simogatások. Úgy egy évre rá, amikor anyja éppen nem volt odahaza, nevelőapja behívta a szobájába, és ráparancsolt, hogy vetközzön le. Csókolgatni kezdte, beerőltette kezét a lábacskaik közé, kihámozta magát a nadrágjából, elkezdte huzigálni a bőrt hímszerve elején, aztán egyik ujját addig érintetlen puncijában tartva felszólította Olgát, hogy ő is csinálja ugyanezt, majd arra kényszerítette, hogy vegye ajkai közé a hímtagját; két kézzel megragadta a fejét, és addig mozgatta magán, amíg végül belelövellte ondóját a kislány szájacskájába. Utána odanyújtott neki egy zsebkendőt, hogy letörölgethesse a könnyeit meg a vért a combjáról, és figyelmeztette, a történelekről egy szót se merjen szólni anyjának, mert abban a pillanatban halott lesz. Így ment ez éveken át – amint anyja kilépett a házból, Olgámat rögtön a nevelőapa szobájába szólította a kötelesség. Vesztére hamar elkezdett asszonyosodni a teste: tízesztendőskorában már jól láthatóan bimbóztak a mellecskéi, és ez még inkább megnövelte gyötrőjének gerjedelmét. Tizenegy éves korára már nem volt szűz. Többször próbált beszélni anyjának arról, mi folyik a távollétében, ám az asszony mindig ráparancsolt, hogy hallgasson, mondván, csak azért állít ilyet nevelőapjáról, mert utálja őt – eszébe sem jutott, hogy az ok-okozati viszony éppen az ellenkező formában érvényes. Tizenegy éves koráig volt Olga anyja párjának kényszerű szeretője, aztán a férfi egyik napról a másikra eltűnt – máig sem tudja Olgám, hogy szülője

megosztozni rajtam, csak ne kelljen lemondania rólam. De én nem törődtem vele; a fejemre húztam a vánkost, és aludni próbáltam.

Késő éjszaka volt, amikor arra ébredtem, nyílik Márta lakásának ajtaja. Rövid ideig a későn hazatérőktől megszokott szöszmötölés hallatszott, aztán borosüveg nyitásának a hangja, végül diszkrét zörrenés, amint Márta felemelte a távbeszélő-készülék kagylóját. Hallottam, ahogy tárcsáz, s amikor a vonal másik oldalán felveszik a telefont, halkan beleszól, hogy „halló, rendőrség”; aztán közli: tudja, ki követte el tegnap azt a borzalmas bűntényt a villamoson, az illető jó ideje albérlésben lakik nála, és „minden kétséget kizáróan ő a tettes”; nem tudja, „emlékszik-e a biztos úr a pár éve megesett alföldi tömeggyilkosságra, amikor az egyik gróf egész családját és háznépét kegyetlenül lemészárolták”, néhány napra rá jelentkezett a házában a fiatalember, de ő akkor még jóhiszeműen elaltatta a gyanúját, bár a jövevény „olyan elegáns úri ruhákat hordott magán, amelyek teljes mértékben összeegyeztethetetlenek voltak viselkedésével, mely arról tanúskodott, hogy bár meglehetősen értelmes, mégis csak egy bugris parasztgyerek”; aztán ma kora délután pártfogoltja úgy tért haza, hogy messzire szaglott róla a lőporbűz, és a felöltője is tele volt alvadt vérnyomokkal; ő ezt nem tudta mire vélni, ám amikor lement az utcára, és hallotta: mindenki a bűnesetről beszél, minden világossá vált előtte – úgyhogy esdekelve kéri az urakat: siessenek, mert egyetlen pillanatig sem mer egy földél alatt maradni ezzel a szörnyeteggel.

Leereszkedtem a balkon acélrácsán, és a falak árnyékában szaladni kezdtem – amikor befordultam az első mellékutcába, még láttam, amint a rendőrök beözönlenek a ház kapuján.

Gyalogosan, szénásszekerekre kéredzskedve, tehervonatokra kapaszkodva jártam az országot; bejártam az Alföldet, megismertem az erdélyi havasokat, az annexió után Bosznia hegyeit-völgyeit; a szabad ég alatt, barlangokban, ágakból összeeszkábált fedéllel felettem töltöttem az éjszakákat; esténként a kertek alatt belopódtam a falvakba, kicsavarintottam a tyúkok nyakát, megraktam a zsebeimet tojásokkal, olykor erővel kényszeríttem a riadt asszonyokat, hogy pakolják zsákba nekem az éléskamra tartalmát; hosszú szakállat növesztettem, de egy idő elteltével már nem is kellett tennem avégett, hogy ne hasonlítsak egykori önmagamra: úgy tűnik, ifjúkori élvhajhászásom eredménnyel járt: először csak hímtagom környékén jelentek meg a kiütések, aztán hamarosan egész testemet elborították a fekélyek; egyre sűrűbben áradt belőlem a betegszag, napról napra fogyott a húsom, hangom mind rekedtebbé vált, és tudom: már rég valamelyik erdő tisztásán oszlana porhüvelyem, ha nem tartott volna életben a vágy, hogy még egyszer utoljára találkozhatnék Olgámmal.

Alakom megfogyatkozásával nem kellett már tovább rejtőzködnöm. Amíg bírtam erővel, napszámba jártam, s amikor túlon túl elgyöngültem, a nagyvárosok terein, koldulással kerestem a kenyérem.

Akkor is éppen egy házfal mellett üldögélve nyújtogattam a markom a jobb-szívű járókelők aprójáért, amikor meghallottam, amint a rikkancs azzal kínálja portékáját az olvasóközönségnek, hogy „Vérbaj végzett a pesti kabarészínésznővel!” Odatámolyogtam a kölyökhöz, vettem tőle egy újságot, és menten be-

igazolódott balsejtelmem: a címlapról Olgám nézett vissza rám, arcán jellegzetes szomorkás mosolyával.

A cikkben – a leplezetlen kárörömről tanúskodó sorok alatt, melyeket olvasván legszívesebben kitekertem volna a firkász nyakát – hírt adtak a gyászszertartás pontos helyéről és idejéről is; emiatt történhetett, hogy ma megismerhettem engem, kedves temetőőr barátom.

Így hát megtörtént, amire vágytam: igaz, a temetésre nem tudtam ideérni, de most, ezt ön odafentről nem láthatja, egészen közelről szemlélhetem Olgácskám arcát – nem esett nehezemre kihantolni a testét, tegnap temették, még könnyű volt rajta a föld –, mely, bár gyönyörűsége erősen megcsappant az elmúlt évek során, még mindig a legkedvemrevalóbb ábrázat, amelyre tekintetem valaha is rávetült. Egyetlen hibája elevenségének hiánya csupán, viszont – és ebben biztos vagyok – az ön szíves segítségével még változtathatunk ezen; elvégre Olgám iránt érzett szerelmem tucatnyi lelket képes volna eltartani; muszáj, hogy mégis gáncsot lehessen vetni a sorsnak, csak annyi kell, hogy megosszam kedvesemmel utolsó leheletemet, és ha akár egy percet együtt tölthetünk még ezen a világon, már akkor is megérte.

Ezzel be is fejezném mondandómat, most már önön a sor: elérkezett a tettek ideje. Remélem, amit elmeséltem önnek, elegendő volt, hogy megfelelőképp megutáljon – ha így van, nem esik nehezére majd megtenni azt, amire kérem –, ám ha mégis megkedvelt volna ez alatt a néhány óra alatt, akkor meg éppen emiatt fog kedvem szerint cselekedni. El is kezdheti dobálni rám a rögöket – pillanatra se gyötörje a lelkiismeret: gondoljon arra, hogy két szerelmes utolsó boldog perceihez nyílik esélye tevékenyen hozzájárulni. Úgyhogy emelgesse csak az ásót serényen.

De figyelmeztetem: ne próbálkozzon semmiféle furfangossággal.

Mert ez a mordály itten nemcsak afféle meggymagköpő ám...

FORDULAT ÉS EGYNEMŰSÉG*

Előadásom kiindulópontjául Ottlik Géza egyik nevezetes megjegyzését választottam, mely *Próza* című gyűjteményében, az 1978–79-ben Hornyik Miklóssal folytatott hosszú beszélgetésben olvasható, és a következőképpen hangzik: „Egy nagy költő életműve összefüggő egész – önéletrajzi jellegű: végül is azt mondja el, mi az, amit fontosnak tartott életében, létezésében. Ezt szeretném én is mint regényíró ilyen épséggel és teljességgel és egészen elmondani; tehát szeretnék valami összefüggést a műveim között, nem szeretném, hogy egymástól független, külön konstrukciók legyenek.” Az idézett interjúrészlet, a két Ottlik-mondat most már több mint másfél évtizede legkedvesebb szöveghegyeim közé tartozik, számtalan alkalommal fordultam hozzájuk, ha valamilyen kortárs irodalmi jelenség irodalomtörténeti szempontú megközelítése érdekelt. A *fordulat* fogalma abban az összefüggésben, amit a mostani Tanulmányi Napok címe sugall, ilyen. Ráadásul ekképpen sajátos hármasságban áll, hiszen implikálja a „mi volt?” jellegzetesen történelmi, a „mi van?” jellegzetesen kritikai és a „mi lesz?” jellegzetesen futrológusi kérdését. Jól tudom, hogy magának a fogalomnak teoretikus megfontolásokhoz, mint például a korszakhoz vagy a kánonhoz kapcsolódókhöz, egyaránt sok köze van; s azt sem felejtethetjük el, hogy ha a korszak kérdései a hozzánk közel eső vagy éppen átélt időszakok kapcsán felmerülnek, általában leegyszerűsítő megoldásokhoz jutunk.

A fordulatról szólva a hangsúlyt ezúttal a fenti idézet második mondatára, az „összefüggő egész” kitételekre szeretném tenni, valamint arra, hogy Ottlik külön megemlíti, el szeretné kerülni azt, hogy művei „egymástól független, külön konstrukciók” formájában tűnjenek fel – ez a két mondat eredetileg válasz és afféle magyarázat volt Hornyik ama felvetésére, hogy Ottlik művei szorosan ugyanarra a motívumSORRA épülnek, e műveknek számtalan közös szereplője van, a művekben ábrázolt korok egymáshoz való viszonya is konzekvensen szisztematikus, és az író műveinek világlátása, értékrendje, hangulata, részben közvetlen poétikája is rendkívüli módon hasonlít egymáshoz vagy közös. A hetvenes évek végén azt persze nem lehetett biztosan tudni, hogy Ottlik majd mindvégig hű marad kezdeteihez, és a *Budával* bezárólag egy nem nagyon terjedelmes, de mindenképp egynemű életművet hagy ránk: olyat, amelyben minden valóban összefüggő egész, és amelyben az egyes darabok feltűnően nem különálló, egymástól független konstrukciók. E minőségében, egyneműségében Ottlik műve azonban semmiképpen nem rendhagyó: a kortárs magyar irodalomban igen sok egynemű életmű van.

Ha evidenciaként kezeljük az értelmező szótárak közkeletű definícióját, hogy fordulatról akkor beszélhetünk, ha valami az eddigiektől eltérő módon, másképp folytatódik, ha tehát figyelünk e definíció mindkét elemére, a váltásra és az újszerűsége egyfelől, és a folyamatosságra, a kontinuitásra másfelől, vagyis hogy a keletkező új tulajdonképpen az őt megelőző régeből kel életre, akkor könnyen támadhat az az általános benyomásunk, hogy a fordulat jelenségét mint irodalmi tényét újabban gyakran túlmisztifikáljuk, rémét rendre ott is felsejleni látjuk, vigasztaló erejében pedig sokszor ott is bízunk, ahol valójában nincsen jelen. Kicsit úgy vagyunk a fordulattal, mint az egyszeri irodalmi szerkesztő az egyszeri pá-

* Csuha István, Balázs Imre József, Nagy Gabriella és Bedecs László itt olvasható írásai szerkesztett változatai a VIII. JAK Tanulmányi Napokon „Pályakezdekés és fordulatok. Új jelenségek az utóbbi öt év magyar irodalmában” témakörében 2000. október 7-én elhangzott előadásoknak.

lyakezdő zseniálisnak ítélt kéziratával: az új felfedezésének szándéka mozgat bennünket itt is, és nem is egyetlen tehetség, hanem egy egységes, összefüggő szakasz megjelenését óhajtjuk, olyan szakaszét, amely gyökeresen eltér, elfordul saját közvetlen előzményétől. Mintha abban, amit kortárs magyar irodalomnak nevezünk, állandóan fogódkodókat, támpontokat kellene keresnünk, hogy valahogyan rendet tehessünk benne. Számomra eközben az is kétséges, egyáltalán milyen mértékben használható a fordulat fogalma a szinkron irodalmi időszakok elemzésekor és értelmezésekor. Megnehezíti a dolgunkat az, amit az előbb említettem, hogy körülnézve az elmúlt két, két és fél évtized magyar prózájában, az egynemű, az „összefüggő egész” képében feltűnő életmű vagy munkásság jóval gyakoribb, mint a műről-műre változó, átalakuló oeuvre, mintha ez is a próza oly sokat emlegetett evolúciós fejlődését igazolná, szemben a líra revolúciós karakterével. Jellemző, hogy a próza elmúlt éveit-évtizedeit tüzetesebben végignézve jóval több egynemű életművel találkozunk, mint a lírában: legkedvesebb példám erre Bertók László pályája szokott lenni, ahol a váltás és a fordulat időről időre, korszakról korszakra, kötetről kötetre vagy kötetekről kötetekre olyannyira átrajzolja, „átírja” a költői pálya korábbi, már-már rögzülni látszó szakaszait, hogy egy egyenesvonalú, célkísági irodalomtörténet, mint amilyen a kilencvenes évek elején Kulcsár Szabó Ernőé volt (s amelynek végkövetkeztetése számomra egyébként messzemenően elfogadható), nem képes a saját rendszerébe állítani. Egyneműség és sokféleség viszonylatában említhetjük az első látásra e tekintetben talán egyértelműbb képletnek tűnő lírai életművet, Oravecz Imre költészetét, s azt gondolom, csak az a tény ment fel bennünket az alól, hogy fordulat és változás kérdéseit például Kálnoky László életművével kapcsolatban komolyan végiggondoljuk, hogy az ő nagy, jelentős fordulata pályájának legutolsó részére esett. Az itt következőkben azonban nem a líráról, hanem a prózáról szeretnék inkább beszélni, rögtön ki fog derülni, miért. Akadnak a prózában fontos és hangsúlyos váltások, egy-egy bevett, kisajátított, „összefüggő egészt” produkáló írói magatartás időnként képes annyira megváltozni és átalakulni, hogy a fordulat kifejezés valóban egyáltalán nem túlzás. Ismétlem azonban, hogy irodalmi érdekű, egy egész korszakot definiáló vagy egy időszak belső szabályait meghatározó váltás, fordulat a hetvenes-nyolcvanas évek nagy fordulata, az új próza megjelenése és hozzávetőlegesen tíz esztendőn át tartó térnyerése óta (közhely, hogy ennek a történetnek a kezdőpontját a három nagy regény, a *Film* [1976], az *Egy családregény vége* [1977] és a *Termelési-regény* [1979] megjelenéséhez, az *Iskola a határon* nagyjából ugyanekkor, a hetvenes évek utolsó harmadában bekövetkezett újrafelfedezéséhez szokták kötni, végpontját pedig többekkel együtt magam is a szimbolikus 1986-os évben határozta meg), vagyis tehát e szakasz óta nagyobb súlyú, általánosabb fordulat véleményem szerint nem történt, és a lírában sem látok ilyen horderejű, nagyságrendű vagy hatású jelenséget. Történt persze sok minden. Átalakult és felszabadult az irodalom intézményrendszere, kialakultak új, egymás mellett is létezni képes kánonok, megváltozott a kritika működése és funkciója, általában elmondható, amiről egyik esszéjében Sándor Iván beszél, hogy a kilencvenes években Magyarországon másfajta irodalom- és kultúraközvetítési felfogás érvényesült, mint egy vagy két évtizeddel korábban. Mindez valóban jelentős fordulatnak bizonyult, mindennek azonban közvetlen esztétikai hozadéka vagy irodalmi relevanciája nincsen. De ezt a gondolatmenetet hadd hagyjam itt félbe, hogy majd végül visszatérjek rá.

Az alábbiakban nem a fordulat fenomenológiája következik tehát, még csak nem is teoretikus kitekintés e fogalom általánosabb működésére, inkább közelebbről meg szeretnék nézni néhány olyan helyet, ahol a közmegegyezés szerint valóban bekövetkezett valamilyen fordulat, és néhány olyat, ahol véleményem szerint valójában nem történt ilyen; megpróbálok arra is válaszolni, hogy felfogásom szerint ennek mi az oka. Mindközben ki szeretnék térni dolgozatom másik témájára, a már többször megemlített egy-

neműség problémájára is. Mindabból, amit az alábbiakban ki szeretnék fejteni, reményeim szerint kiderül majd, hogy az *egyneműség* kérdése a mai magyar irodalomról beszélve számomra jelentőségtejtőbb a *fordulat*énál, a tanácskozás fő témája e helyen inkább csak hívószóként működik, hogy megjelenítsen egy lényegesebb, s az időszakot, melyben élünk, pontosabban, bizonyos értelemben lényegretörőbben leíró fogalmat.

Első példaként időrendileg is, fontosságban is Mészöly Miklós életműve kívánkozik ide. Mészöly megkerülhetetlen főszereplője volt a modern próza a hetvenes évek utolsó harmadában bekövetkezett átváltozásának. Saját pályájának az említett 1976-os regény, a *Film* utáni fordulata az egyik legtöbbet elemzett és legaprólékosabban kommunikált esemény az újabb magyar irodalomban. Ismeretes Mészöly néhány évvel későbből való, idevágó nyilatkozata, mely szerint a *Film* ábrázolástechnikája, narratív megformálása olyan határpont-hoz juttatta el őt, ahonnan számára íróként nem volt lehetséges továbbvezető út. Nem vagyok bizonyos benne, hogy a *Film*ig vezető haladvány, addigi munkáinak sora valóban olyan dialektika-e, amelynek a *Film* minden tekintetben szükségszerű végállomása. Ma, Mészöly kései munkái felől visszanézve ez az időben elhelyezhető, meghatározható és elrendezhető viszony jóval harmonikusabbnak tűnik, az 1976-os regény kontúrjai sokkal inkább saját környezetébe, vagyis a Mészöly-életműbe és három egymást szorosan követő, nagyobb terjedelmű regényének sorába mosódnak, mint ahogyan ezt a nyolcvanas évek közepén, mondjuk, a *Megbocsátás* megjelenésekor megítélni lehetett. Alighanem belezavar a képbe, hogy Mészölynek a nyolcvanas évek legvégétől egészen a kilencvenes évek közepéig több olyan munkája látott napvilágot, amelyek kitapinthatóan a korábbi évtizedekből, gyakran a *Film* előtti időszakból erednek. A *Bolond utazáson*, a *Pannon töredéken*, majd a „Végleges változatok a szerzői hagyatékából” lábjegyzettel közreadott novellasorozatán (mely végül a *Ballada az úrfiról és a mosónő lányáról* címmel gyűlt kötetbe 1991-ben) vagy a *Családáradás* (1995) Mészöly korábban megjelent műveihez szöveg szerint is köthető helyein túl ezt a felbomlott, a filológiának ellentmondó kronológiát egyetlen Mészöly-művel is pontosan lehet érzékeltetni: *Hamisregény* című 1995-ös kollázsára gondolok, amely időben egymástól távol álló darabokat gyúr egyetlen szöveggé.

Hasonló helyzet, az írói határpontra való eljutás és a határpont következményeinek végiggondolása és belátása érzékelhető Márton László esetében is. Pályájának kezdeti szakasza, melyet a *Nagy-budapesti Rém-üldözés* eredetileg 1984-ben megjelentetett első és 1995-ben újraírt második változata foglal keretbe, illetve e szakasz középponti darabja, az *Átkelés az üvegen* (1992), sajátosan állnak ellentétben ezt követő munkáival, elsősorban a *Jacob Wunschwitz igaz története* (1997) című regénnyel vagy újabban kötetben (*Árnyas fűtca*, 1999) és különböző folyóiratokban részletekben közreadott prózáival. Ha egyetlen mondatban kellene leírnom e váltás vagy fordulat lényegét, azt mondanám, hogy Márton a legszélsőig elvitt mindentudó elbeszélő pozícióját feladva a történetességet helyezte újra a centrumába, amely ugyan szintén omnipotens elbeszélővel jár, ám az a némiképp a negatív utópiára emlékeztető intellektuális játék, amely meglehetősen komoly fejtörő elé állította az *Átkelés* gyanútlan olvasóját, a *Wunschwitz*-regényben egy sokkal lágyabb, tetszetősebb és olvasmányosabb regényformával és engedékenyebb elbeszélői technikával helyettesítődött. Az *Átkelést* ma, majdnem tíz esztendővel első részleteinek megjelenése után olyan regénynek látom, melynek szerzője a regény főtémáját, a világtéremtést az elbeszélés-technika folyamatos széttördelésével, a történet állandó újra és új-rakezdésével is érzékeltetni akarta. A *Jacob Wunschwitz* a maga áttetszőségével és sajátos egyenesvonalúságával, „beágyazottságával” megítélesem szerint jóval szerencsésebb csillagzat alatt született mű, még ha ambíciói nem oly hatalmasak is, mint az *Átkelésé*.

Körülbelül ugyanilyen típusú fordulat játszódott le Garaczi László esetében is, a *Nincs alvás!* (1992) rövid darabjainak rigorózus rejtélyességét az évtized közepétől kezdve a több-

kötetesre tervezett *Lemúr*-sorozat első darabjai váltották fel, melyekben előtérbe került a referencialitás, az önéletrajz, egy nagyon bonyolult áttételekkel, de plasztikus érzékeltetett történelmi korkép és háttérrel. Ide tartozik, hogy mind Márton László, mind Garaczi László esetében e fordulatot a recepció pontosan érzékelte, más-más módon, de Márton és Garaczi újszerű próbálkozásait is egy nagyobb kontextusba, egyrészt a történelmi regény újírásának, másrészt a referencialitás redivivusának az összefüggésébe helyezte, s ezen még az a paradoxon sem változtat, hogy a történelmi regény újírásának problémáira éppen Márton három évvel ezelőtti, első változatában a Pécsi Tanulmányi Napokon felolvasott nagy tanulmánya hívta fel legerőteljesebben a figyelmet, s mind a mai napig az övé a legpontosabb elemzés erről a problémáról és az ide sorolható munkákról, melyek közül addigra Mártonén kívül kettő látott napvilágot könyv alakban: Háy Jánosé és Láng Zsolté.

Ezen a ponton hadd emlékeztessék újra arra az ellentmondásra, ami az egyes írói pályákon bekövetkező fordulat, és aközött a tény között feszül, hogy e fordulatok részei vagy létrehozói ugyan egy nagyobb, több író munkájából álló korpusznak vagy áramlatnak, maguk a korpuszok az irodalom egészén belül mégsem nevezhetők fordulatnak. A *Jacob Wunschwitz igaz története* mellett ebben az értelemben hiába született meg Háy János *Dzsigerdilenje* (1996), Láng Zsolt *Bestiárium*-trilógiájának nyitó darabja (1997) vagy Darvasi László *A könymutatványosok legendája* című regénye (1999), a szó eredeti értelmében ez aligha jelent fordulatot, főleg nem jelent olyan fordulatot, amelytől az irodalom más szereplőinek más helyeken másképp kellene munkálkodniuk. Nem is olyan nagyon sokkal e négy könyv megjelenése után egységes, egymásra sokszor kicsiny apróságokban, máskor rendkívül absztrakt szinten, de mégis reflektáló, ám mostanra lezárt korpusznak tűnik a történelmi regény újírásai kísérlete, amelynek bizonytalannak felhasználható tanulságai, ám folytathatósága, továbbvitele, továbbírhatósága számomra erősen kétséges. Jellemzőnek tartom, hogy Müllner András előadásom idején megjelenés előtt álló Kőrösi Csoma-regénye, melyből egy-két részletet ismerek csak, s amely szerint alighanem ugyancsak besorolható a kvázi-történelmi regény kategóriájába, a jelek szerint egyáltalán nem arra az útra lépett, mint négy elődje: a történelmi tény Müllner regényében sokkal jelenvalóbb háttér, mint az említett művekben, még akkor is, ha ezeknek a tényeknek a bősége éppen minuciózusságával, eltúlzottságával ironikus gesztusnak tűnik. Ha úgy tesszük, a fordulatot illetően ezek az időben egybeeső kísérletek, a történelmi regény újírásai, valóban „kitaposott zsákutcának” bizonyultak inkább, hogy Márton László előbb említett kiváló tanulmányának címét idézzem.

Azzal a kontextussal, melybe Garaczi *Lemúr*-sorozata került, ha lehet, a helyzet még bonyolultabb. Ismétlem, a *Mintha élnél* és a *Pompásan buszozunk!* valóban személyes-írói-alkati fordulat a *Nincs alvás!* vagy a *Tartsd a szemed a kígyón!* experimentalizmusához és rendhagyásához képest, ám ez nem fordulat a próza utolsó huszonöt évének tükrében, még akkor sem, ha hasonló változások és jelenségek Garaczi sorozatának feltűnésével egy időben, saját íróik pályáján a Garacziénál jóval szervezesebben vagy magátólértetődőbben artikulálódtak – gondolhatunk Závada Pál *Jadviga párnája* című regényére, Péterfy Gergely első regényére, *A B oldatra*, Barnás Ferenc *Az élsőkődő* című, a kortárs fiatalabb próza átlagából rendhagyó intellektualizáló megközelítésével meglehetősen kitűnő könyvére, Zoltán Gábor két novellagyűjteményére vagy akár Kőrösi Zoltán jellegzetesen önéletrajzi, bár nem a Garacziéhoz hasonló ironia jegyében fogant prózáira; ezek körülbelül ugyanúgy a kilencvenes évek második felében látnak napvilágot, mint Garaczi sorozata, és fő tétjük ugyanúgy a realitásnak valamilyen irodalmi jelentőségű megragadása, bizonyos típusú klasszicizáltság és a történet visszaállítása, a valóság ilyen vagy olyan rehabilitációja, mint Garaczinál. (Zárójelben jegyzem meg, hogy húsz évvel ezelőtt tanúi lehettünk egy éppen ellenkező irányú fordulatnak: Hajnóczy Péter utolsó kötetében, a *Jézus menyasszonyában* [1981] éppen egy klasszicizáltabb és e tekintetben is meglehetősen egységes, egybefüggő szakaszt hagyott hátra egy gyűjteményi rejté-

lyes, torzószerű, rendhagyó novella kedvéért, melyek, úgy gondolom, befolyásolták például Garaczi 1992-es könyvét is. Lehetetlen megjósolni, hogy ez a váltás az ő esetében hogyan vezetett volna, s ha az ő kezén folytatódik tovább, hogyan hatott volna kortársaira, mivel azonban a *Jézus menyasszonya* saját korában jobbra elszigetelt maradt, a példa talán alkalmas arra, hogy rávilágítson az ilyen törekvések erős kontextus-függőségére.) Mielőtt azonban Garaczi és a többiek kapcsán eszünkbe jutna a fordulat, hadd emlékeztessék rá, hogy ilyen klasszicizáló törekvések (és ezek beteljesített törekvések voltak) az évtized első felének irodalmában is léteztek már (Bodor Ádám *Sinistra körzetére*, Tar Sándor könyveire lehet gondolni, s azt gondolom, egyikőjük sem e szándékától függetlenül került arra a magas piedesztálra, ahol ma jogosan számon tartjuk őket), továbbá hadd utaljak arra, hogy az újabb próza történetében a nagy rendhagyó vagy formabontónak számító kísérletek mellett mindig ott voltak a jelentős, tradicionálisabb formát birtokló vagy valamilyen hagyományosabb koncepció keretében fogant művek: a *Termelési-regény* és Balázs Attila *Cuniculusa* mellett az *Egy családragény vége*, *Az Ikszek* vagy Grendel Lajos trilógiájának legalábbis a kezdődarabjai, a *Bevezetés a szépirodalomba* és a *Por* mellett az *Émlékiratok könyve*, a *Macskakő* vagy Krasznahorkai László regényei, Németh Gábor rövidebb lélegzetű prózái vagy Kemény István első regénye mellett Szijj Ferenc rövidtörténetei, Kukorelly Endre prózái mellett Darvasi *A veinhageni rózsabokrok* című gyűjteménye, Podmaniczky Szilárd szándékosan korlátozott nyelvi kísérletei mellett Solymosi Bálint absztrakt realizmusa, anélkül, hogy ez különösebb ellentmondást vagy fennakadást okozott volna a nagy egész működésében, s anélkül, hogy eszünkbe jutott volna bármilyen értelemben fordulatról beszélni; ám ha véletlenül mégis beszélünk, az elkövetkező évek gyakorlata rendre szemléletesen bizonyította, hogy fordulatra számítani hiú várakozás volt. Szorosan idetartozik, hogy most, leírva, majd újraolvasva a fenti, mindenütt leselkedő veszélyeket magukban rejtő párosításokat, rá kellett jönnöm, hogy egyetlen pontot sem indokol olyan körülmény, melyre hivatkozva a párok darabjai újítás és tradíció viszonyának értelmében ne lennének valamennyire felcserélhetők – amire az a tágabb, modernistának nevezhető környezet ad teret és lehetőséget, ami a hetvenes évek közepén lényegében a mai napig hatóan, létrejött.

Egy pillanatra meg kell állnunk az előző mondat végének hangsúlyos jelzőjénél, a modernistánál, amely októberben, Pécssett, ennek az írásnak a felolvasásakor az azt követő vitában a leghesebb reakciót váltotta ki. Természetesen tisztában vagyok a modern és a posztmodern szavak jelentőségével, azzal az irodalomtudományi hagyománnyal, ami alkalmazására lehetőséget ad, többé-kevésbé a két kifejezés jelenleg érvényben lévő itthoni applikációival is, jóllehet a posztmodernnek nincs olyan magyarított és irodalmilag rögzült kódexe, amely megnyugtatóan szabályozná alkalmazhatóságát. Mindenesetre nagyon kézenfekvő megoldás lenne a nyolcvanas évek után elkövetkező tényeket a posztmodern gyűjtőfogalma alá vonni, és kétségtelen, hogy a kilencvenes évek eddig említett jelentős vagy nagy irodalmi alkotásaiban a posztmodern eljárás módok számtalan eleme érdekesen és újszerűen jelenik meg. Mégsem teszem ezt, és semmi esetre sem szeretnék ezen a ponton egy modern–posztmodern fordulatot feltüntetni. Azt gondolom, az egyetemes magyar próza modern fordulata tényleg a kilencszázhetvenes évek utolsó harmadában következett be, ellentétben a magyar líráéval, ami a század első felében zajlott le. E tekintetben tehát nemcsak a világirodalminak nevezett mintáktól tér el az időben újfent a magyar irodalom, hanem saját műnemein belül is sajátos temporális divergencia van. Maradjunk annyiban, hogy ma is a hetvenes-nyolcvanas évek prózájának modernista kontextusa ad lehetőséget mindarra, amit most csinálunk és megcsinálhatunk az irodalomban.

Hadd térjek vissza azonban kiindulópontomhoz, az Ottlik-idézethez, mely némiképp megtévesztően talán az egyenmőség apológiáját sugallta. Mint említettem, sokkal több olyan írói életmű van körülöttünk, amely nem fordulatával vagy fordulataival, hanem inkább egyenmőségével, a kezdeti időkben megtalált hang kitartásával vagy mérsékelt to-

vábváltoztatásával tűnik fel. Remélhetőleg nem kell kitérnem arra és magyarázkodnom amiatt, hogy sem az egyneműség, sem a fordulatokban gazdag életmű önmagában nem érték. Korábban nem egészen gondoltam úgy, hogy egyneműség és fordulatosság között nincs értékkülönbség. Jó tíz éve annak, hogy *Az ellenállás melankóliája* megjelenésekor egy kritikámban erősen elmarasztaltam Krasznahorkai László regényét, írójának stiláris-tematikai egyneműsége miatt: az új könyvet új változatnak tartottam ugyanarra a jól bejáratott témára és megformálásra, az *Ellenállást* a *Sátántangó* újabb variációjának. Nos, a rákövetkező évek azt bizonyították, hogy a teljes Krasznahorkai-életmű ugyanannak az egyneműségnek a jegyében épül tovább, legutóbbi regénye, a *Háború és háború* jobban hasonlít saját írójának korábbi műveire, mint bármi másra, s ha kitapinthatunk valami változást, az is inkább reduktív-nak tekinthető: újra végignéve Krasznahorkai regényeit, mintha egy tematikusan egyre szűkülő terepből kinövő monológgal találkozoznánk, amely az emberi létezés nagy kérdéseiből egyre kisebb és kisebb darabokat szakít ki. Ma azt gondolom erről, hogy ez egyáltalán nem baj, a Krasznahorkai-életmű jelentősége épp ebben a reduktív egyneműségben mutatkozik meg, és egyáltalán nem független attól, hogy ennek kifejtésében rendelkezésére áll az idő, vagyis műveinek sora. Más-más módon ugyan, és nem ugyanezzel a reduktivitással, de hasonlóképpen az egyneműség vetődik fel jó néhány más író prózája esetében is, elég talán e helyt Tolnai Ottóra, Határ Győzőre, Mándy Ivánra, Kertész Imrére, Bodor Ádámra, Tar Sándorra, Karátsón Endrére, Kukorelly Endrére, Hazai Attilára és másokra utalnom, vagy felidézmem azt a két életművet, ami ilyen értelemben tulajdonképpen az egyneműség is túlrá helyezhető: Szentkuthy Miklósét és Tandori Dezsőét.

Igen tanulságos megvizsgálni három, általam igen nagyra tartott, az eddig vázolt dichotómiában feltétlenül egyneműnek gondolt író prózáját, annál is inkább, mert a közelmúltban mindhárman megjelentették összegző jelentőségű műveiket: Esterházy Péterre és a *Harmonia caelestis*re, Parti Nagy Lajosra és a *Hősöm terére*, Darvasi Lászlóra és a *Könnymutatványosok legendájára* gondolok. Mindhárom könyv az elmúlt hat-nyolc-tíz évet ilyen vagy olyan módon lezáró, az előző szakaszok írói eredményeit szintetizáló munkának tűnik; mindhárom írónak olyan kialakult, korábban sok helyen alkalmazott, rögzült stílusa, hozzájuk kötődő, erős egyéni nyelvi eszköztára van, melynek az említett könyvek valamiképpen enciklopédia-szerű foglalatjai (a *Hősöm tere* önreflexiós rendszerében a nyelvhasználaton túl az elbeszélő például megidézi a szerző, Parti Nagy korábbi munkáit). Hogy valóban fordulatot fognak-e jelenteni írójuk pályáján, azt nyilván az idő dönti majd el, s arról sem lehet elfelejtkezni, hogy némiképp torzítja ezt a képet, hogy Parti Nagy is, Darvasi is első ízben fordult nyíltan a regény műfajához, noha mindkettőjüknek volt e körben egy-egy olyan álneves kísérlete, melyben legjellemzőbb formájukat hozták (a Sárbogárdi Jolán-könyv bevallottan műfaji paródia, *A berlini fekete füzet* című Szív Ernő-regény pedig önálló tárcákból lett összefüggő sorrá); most, e pillanatban mégis inkább szintetizáló-lezáró jellegük érvényesül. Az időben hozzánk közelebb eső két könyv, a *Harmonia caelestis* és a *Hősöm tere* esetében a fordulatot illetően végképp nem szeretnék semmilyen jóslásba bocsátkozni, Esterházy Péternél amúgy is sokszor láthattuk már, hogy nagy művei bizonytalanságban hagynak: valami korábbi dolognak a lezárásai vagy az újnak a kezdetei-e. Ami viszont a *Könnymutatványosok legendáját* illeti, több mint egy év távlatából pontosan látható, hogy noha írója a regénybe rengeteg korábban hatékonyan alkalmazott eljárását olvasztja bele, s a nagyregény formája ezeket az eljárásokat valamiképp meg is emeli, mindez semmi esetre sem jelentett nála zárlatot: Darvasi a regény után következő munkáiban jó néhány elemet minden különösebb kétely vagy „korszakszerű” megfontolás nélkül pontosan ugyanúgy alkalmaz, mint azelőtt (ilyet láttunk a közelmúltban, a helyiérték értelmében *A könnymutatványosok legendája* és a *Szerezni egy nőt* között hasonló a viszony, mint Nádas Péter két egymást követő munkája, a „nagy” *Emlékiratok könyve* és a három évvel későbbi „kis” *Évkönyv* között volt).

Igen érdekes ebben a gondolatmenetben a *Harmonia caelestis* pozíciója, hiszen a re-

gény más megvilágításba helyezi és „átírja” az őt közvetlenebbül előző műveket. A *Harmonia caelestis* kicsit olyan helyzetben van, mint amit az autósok az „előlről követés” kifejezéssel írnak le. Azt gondolom, visszapillantva, a kilencvenes évek három Esterházy-kötete, a *Hrabal könyve*, a *Hahn-Hahn grófnő pillantása*, az *Egy nő*, bizonyosan az 1. könyv sorozat sok-sok darabja, de tágabban véve az író egész kilencvenes évekbeli publicisztikája e regény közvetlen előzményének, felkészülésnek tekinthető, olyan írásoknak, amelyekben az új regény számtalan eleme valamilyen formában ki volt próbálva – túl a fentebb említett stilisztikai összetartó erőn, ami az Esterházy-életmű egyik legnagyobb horderejű hozadéka. A *Harmonia caelestis* eredetregény, szerzőjének, írójának és beszélőjének egyaránt legfontosabb kérdése önmaga eredete, e genezis értelmezése és magyarázata, s ha Esterházy korábbi műveire efelől az észrevétel felől pillantunk, új fényben tűnnek fel nemcsak a közvetlen kánonba került nagy, korszakfordítónak számító művei, a *Fancsikó és Pinta*, a *Termelési-regény* vagy a *Bevezetés a szépirodalomba* bizonyos darabjai, hanem az olyan rendhagyó munkák is, mint amilyen a *Tiszta Amerika* forgatókönyve vagy a Czeizel Balázssal közösen jegyzett *Biztos kaland* című kötet volt. Hozzájárul mindehhez, és némileg megzavarja az összképet, hogy jelentős különbség van Esterházy '89 előtti és '89 utáni fogadtatása között. Emlékezzünk rá, hogy a kritika Esterházy írói pályájának első 10-12 évét, körülbelül a *Kitömött hattyú* című 1988-as esszégyűjteménnyel bezárólag, folyamatos, reflexív és dialektikus viszonyként értelmezte, megjelent könyveiről számos érdekes és szorosán összetartozó, egymást erősítő elemzés született. A második 10-12 évben, a hozzánk közelebb álló szakasz kritikájában, úgy tűnik, felerősödött az a szólam – vagy ezt néhány esetben éppen a műveket kísérő hallgatás erősítette fel –, hogy Esterházy a *Bevezetés a szépirodalomba* utáni művei nem képesek megismételni ugyanazt az intenzitást, amit a *Termelési-regény* vagy a *Bevezetés* saját korában még reprezentált. A *Harmonia caelestis* fényesen bizonyítja ennek ellenkezőjét, játékba hozva, átfordítva, de lényegesen meg nem változtatva saját közvetlen előtörténetét. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ebben az értelemben Esterházy Péter regénye az írói egyneműség és következetesség, az „összefüggő egész” és az összetartozó konstrukciók jelentős diadala.

S ha a kritikához jutottunk, befejezésül hadd térjek vissza ahhoz az állításomhoz, amit a bevezetőben félbehagytam: komoly, nagy, esztétikailag összegeezhető, az irodalom más részeire és szereplőire is ható fordulat az új próza megjelenése óta az elmúlt két, két és fél évtized magyar irodalmában nem történt, magának az irodalomnak az intézményrendszerében, ennek működésében, funkciójában, ezen belül a kritika szerepében és helyzetében, vagy az idegen nyelvekre fordított kortárs magyar irodalom megjelenésében viszont jelentős változások álltak be, és ezeken a pontokon minden bizonyos fordulatként számbavehető átalakulások zajlottak le. A korábbi, monopolhelyzetben lévő intézmények helyett a '89-től megszorodó folyóiratok, műhelyek, könyvkiadók, a kritika felszabadulása és többhangúvá válása kétségtelenül pozitív fordulatnak számít, amihez általánosabb értelemben a saját életünk szabadsága is társul. Ezt még akkor is evidenciában lehet tartanunk, ha jól tudjuk, hogy a folyóiratkultúra immár több mint tíz éve tartó, lényegében változatlan keretek közötti működése vagy a sok kis kiadó fennmaradása mögött mennyi áldozat és küszködés áll, ha hozzávesszük, hogy az irodalomkritika segítségére kéretlen gyámolítóként a tudomány sietett, ami inkább szereptévesztéshez, funkcióvesztéshez, az irodalmi emlékezet elvesztéséhez és kommunikációképtelenséghez vezetett, mint egy irodalmi forma valóságos felvirágzásához, s ha jobban körülnézünk, a magyar irodalom külföldi sikerét tulajdonképpen szinte kizárólag a német nyelvterületen ragadhatjuk meg, ami persze egyáltalán nem kevés. Vagyis bizonytalan vagyok e nem irodalmi fordulat irodalmi egyenlegét illetően. Ám a fordulat mindenkor lehet a reményünk, a fordulatnak nevezetesen az a tulajdonsága, hogy akárhogyan is van, minden olyan dologban, aminek története és haladványa van, minden olyasmiben, melyben új és új dolgok jelennek meg – előbb vagy utóbb el fog következni. Szerintem várjunk erre; ennél sokkal többre nem nagyon várhatunk.

EGYIDEJŰ KORSZAKOK AZ ERDÉLYI MAGYAR IRODALOMBAN

„Nemcsak a tényérnek nem volt még neve, hanem az észnek sem. Egyikből sem létezett annyi, hogy érdemes lett volna elkeresztelni, elegendőnek mutatkozott rábökni, ha épp szóba került.” Ezekkel a szavakkal indul Láng Zsolt *Bestiárium Transylvaniae* című regénye. Ha értékekről, irodalomról (erdélyi magyarról vagy másról) próbálok beszélni, azt a mozdulatot keresem önkéntelenül is, amellyel Sapré báró beszéd közben rábök az észére. A mozdulat egyszerű és szemléletes: a mutatóujj még koppan is a koponyán, a hangeffektus pedig egy jól kimódolt érveléssel ér fel amellett, hogy van ott valami.

Arról kellene beszélni, aminek még nincs neve. Úgy kellene az erdélyi magyar irodalomról beszélni, mintha nem volna még neve. (A dilemmák éppen abból erednek, hogy ott a név, és nem tudni pontosan, mit jelent, mire vonatkozik. Nem tudni, mi legyen az erdélyi magyar irodalom.) A kilencvenes évtized egy kezdeti sokk után, úgy tűnik, megalkotott néhány működőképes definíciót arról, hogy milyen irodalmat lehet írni. Arról vizsgált nem, hogy milyen „erdélyi magyar irodalmat” lehet írni. Nem véletlenül. Ilyen definíció ugyanis véleményem szerint nem fogalmazható meg. Az erdélyi magyar irodalom létezése nem az írás kérdése, hanem az olvasásé. Csak akkor létezik, ha vannak, akik szeretnek és/vagy tudnak „úgy” olvasni, erdélyiül. Vagyis ott, ahová bökünk, miközben beszélünk, sok mindent láthatunk, attól függően, hogy miként olvassuk: erdélyi magyar irodalomként, magyar irodalomként, közép-európai irodalomként vagy, elvetve a jelzősítés lehetőségét: irodalomként. Márton László írta nemrég egy hipotetikus reprezentatív Erdély-regény kapcsán: „Szerintem nem nagy, reprezentatív Erdély-regényre kellene törekedni, hanem egyszerűen csak regényre. (...) Aztán vagy kánonképző tényezővé válik, vagy sem, de ez már nem az író dolga. Nem bizony. Hanem a recepcióé.”¹ Ez a megállapítás jóval több, mint egy nyugtatgató vállveregetés: „Ti csak írjatok, aztán majd lesz valahogy.” Én inkább egy befogadó közeg iránti igényt olvasok ki belőle, amely képes észrevenni azt, ami körülötte és benne történik. Akár meg is íródhatott, vagy meg is íródhatna a reprezentatív Erdély-regény, a recepció munkája még nincs elvégezve. A kilencvenes évek ennek az elvégzetlen (elkezdett, de még befejezetlen) munkának a története (amely persze befejezhetetlen, mert csak időleges lehet). Ugyanakkor egy intézményrendszer kialakulásáról és egyre gyakorlottabb kezeléséről is szól, amely nélkül egyszerűen megszólalni sem lehet, ott a nagy terem, esetleg ülnek is benne, csak nincs bekapcsolva a mikrofon.

„A várakozás ideje”

Az alcímet Visky Andrásztól kölcsönzöm, aki 1994-ben időszerűnek érezte, hogy egy teljes folyóiratszám erejéig megbolygassa azt, ami 1990 után az irodalomban történt. A *Korunk* 1994/8-as száma a szerkesztő Székely János szabadkozása ellenére pontos látület

¹ Márton László: „(Levél)”, in: *Látó*, 1998/10. 49. o.

arról, amit és ahogyan az „erdélyi magyar irodalombírálat” akkor felmutathatott. A szerkesztői bevezetőnek le kell játszania azt a játékot, amely a kilencvenes években lassan kötelezővé vált, annak tisztázása érdekében, hogy honnan, melyik partszakaszról lép be a beszélő abba a mederbe, amelyben valami (az idő?, a beszéd?) a maga nyugodt tempójában hömpölyög. Néhány hasonló lapszám (és az idő) kellett hozzá, hogy ne ezzel kelljen kezdeni: „Az irodalom saját helyét keresi, s a kor, a jelek szerint – meg ne lepődjünk – neki kedvez. Szerzőknek, műveknek kevésbé. A kor kedvezése abban mutatkozik meg rövidesen, és már most láthatni ennek jeleit, hogy a szépliteratúrát aligha lehet visszarángatni majd úgy a közéletbe, hogy tőle teljesen idegen szerepet játsszék. (...) A küzdelem, ami most még tart, egyesélyes az irodalom felől tekintve; és esélytelen, ha a közélet felől nézzük. Egyesélyes: szerepből nem következik irodalom. Esélytelen: az enervált közélet egyre kevesebb hajlandóságot mutat arra, hogy a ráérős irodalomnak helyet szorítson. (Magát önhittén realitásnak tekinti, az irodalmat meg fikciónak. Annak, aminek az irodalom, család módon, önmagát.)”²

Ettől a szinte kötelezővé vált bevezető formulától viszont Visky egy másik formula lebontásáig jut el, amely az akkor már javában tevékenykedő *Éneklő Borz*-csoport egyik alapmondata is lehetne, lehetett volna. „Az írás ugyanis, a közhiedelemmel ellentétben – nem marad meg, jaj, nem. A maga tárgyi-anyagi valójában megőrizni mit sem ér. Annál mindenképpen kevesebbet, ahogyan a nyelv élő emlékezete cselekedheti meg. Ott, a nyelvben maradhat meg, a nyelvi *successió*ban.”³ Ez az elértett formula állhat az *Éneklő Borz* című „hangos folyóirat” koncepciója mögött, amely tehát úgy próbált következetesnek lenni a nyelv emlékezetének (és nemcsak emlékezetének) „élő” voltához, hogy sokáig nem volt hajlandó folyóiratborítók közé záródni. Hozzá kell tenni természetesen: sokkal kevésbé működött volna folyóiratborítók között, hiszen ennek az időszaknak éppen az írott nyilvánosság „eldugulása” volt a jellemzője, bármi elhangozhatott, nem volt rá befogadó közeg. Tünetértékű, hogy az *Előretolt Helyőrség*nek mennyi szervezési energiára volt szüksége alig pár évvel később (megrendelt, kiprovokált recenziókra, azok azonnali lereagálására, tekintélyimportra és mindezek mellett biztató infrastrukturális háttérre) ahhoz, hogy sikeressé válhasson. Alapvetően más attitűdről van viszont szó a két esetben. De erről később.

A *Korunk* 1994-es kritika-száma viszonylag használható előképet vázol fel ahhoz, ami aztán éppen 1994–1995-ben mozdult be igazán. Igaz, csupán érinti azokat a korábban íródott regényeket, amelyek csak 1990 után jelenhettek meg – *A másik torony* (Székely János), *Agancsbozót* (Szilágyi István) –, s a *Sinistra* körzetet is, akárcsak a fenti kettőt, egyedül Bogdán László esszéje említi. Szócs Géza reprezentatív válogatott kötetéről, illetve Láng Zsolt *Perényi szabadulása* című regényéről viszont két-két kritika is szól, s a recenzált szerzők között ott találjuk még Mózes Attilát, Lászlóffy Aladárt, Kovács András Ferencet, Visky Andrást, Tompa Gábort és Palocsay Zsigmondot. Arról azonban szinte semmi nem árulkodik a fiatal írók-költők lapszámbeli miniantológiáján kívül, hogy legalább két jól körülhatárolható „csoport” tevékenykedik és készülődik már ekkoriban, amelyek bizonyos értelemben sokkal inkább „korszakváltók”, mint maga a túlon túl kézenfekvőnek tűnő 1990-es fordulat. Hans Blumenberg mondja: „A korszakváltásoknak nincsenek szemtanúi.”⁴

² Visky András: „A várakozás ideje”, in: *Korunk*, 1994/8. 4. o.

³ Uo.

⁴ Idézi Kulcsár-Szabó Zoltán: „A »korszak« retorikája”, in: *Literatura*, 1996/2. 128. o.

„Hogy valaki énekel egy holdfényes éjszakán, azon nincs semmi csodálnivaló”

Amikor Láng Zsolt szétküldte az 1992-ben alakult *Éneklő Borz*-csoport tagjainak a *Lolla haliz* című, „ismeretlen nyelvű” szöveget, hogy fordítsák magyarra, az utolsó mondat így hangzott: „So zelva markot ter lolla qualligram selle kullad, gerd igan quio fogart pamun valeo.”⁵ A „megfejtés” szerint, Akutagawa Rjúnoszuke *Az éneklő borz* című novellája alapján a mondat azt jelenti, amit alcímként emeltem ki: „Hogy valaki énekel egy holdfényes éjszakán, azon nincs semmi csodálnivaló.”⁶ Bár igencsak áttételesen, ez ismét egy *Éneklő Borz*-féle ars poetica. Nem lehet figyelmen kívül hagyni ugyanis, hogy az *Éneklő Borz*-alapítók (Kovács András Ferenc, Láng Zsolt, Salat Levente, Visky András, Jakabffy Tamás, akikhez a második felolvasástól Kisgyörgy Réka is csatlakozott) már 1989 előtt publikáltak, s az ellenzéki „civil szerveződésekkel” is kapcsolatba kerültek. 1990-től kezdve is vannak annyira nonkonformisták, hogy a „csak úgy énekelni egy holdfényes éjszakán” mondat mentén próbálják definiálni saját irodalomkonceptiójukat. Az *Éneklő Borz* hangos folyóirat ötlete (amelyről Hizsnyai Zoltán, a *Kalligram* főszerkesztője némi csalódással állapítja meg 1996-ban, hogy „sajnos tulajdonképpen nem több alkalmankénti dramat(urg)izált felolvasásoknál”)⁷ olyasfajta szándékot jelez, hogy újfajta közeget, fórumot teremtsenek, amelyben otthon van az általuk művelt próza, dráma, vers, esszé. A *Borz* 1997-es megszűnte után Láng Zsolt egy újabb lap tervéről beszél egy interjúban, s amit az elképzelt lapról mond, az magára a *Borzra* is visszavonatkoztatható: „számomra nyilván érdekesebb volna, hogy valamit pluszban tegyen hozzá az erdélyi irodalomhoz, valamit fölmutasson. Egyfajta szertartás lenne ez, úgy ahogy a templomban fölmutatják az áldozatot. Ugyanígy ez a lap a maga gesztusával fölmutatná, amit közöl, s ezáltal az, amit közöl, egészen más aurában, fényben jelenne meg. Olyan apró kristályszerkezet volna ez a lap, s itt a szerkezetre helyezném a hangsúlyt, ami köré lerakódhatna egy nagyobb szerkezet.”⁸

Azok a felolvasások/lapszámok, amelyek együtt végül a *Kalligram* 1996/4-es számában jelentek meg összegyűjtve, arról szólnak, miként mozdítható be egy hagyomány anélkül, hogy zajosn tagadó gesztusok járnának együtt a bemozdulással. A *Borzok* (főleg Láng Zsolt, Kovács András Ferenc, Jakabffy Tamás) sokat bíznak az iróniára, ugyanakkor (főleg Visky és Salat) rendkívül visszafogott állító mondatokat is megfogalmaznak. A kísérlet mögött leginkább talán az a másfajta médium iránti bizalom áll, amelyben lemérhetők a közönség reakciói, s amelyben a felolvasott szöveg rituális funkciót kap. Ez a rítus nem célirányos, hanem önmagára utaló, s a közösség, amelyet a játszma résztvevőivel teremt, spontán és egyszeri. Vagyis: működőképes és megtapasztalható – tennék hozzá az *Éneklő Borz*-alapítók, akiknek a „másfajta”, „nem-közösségi” típusú beszédmód kimunkálása vissza-visszatérő problémájuk, főként a *Borz*-projektben. Amit kitaláltak: „nem antiideológia, hanem anideológia, nem antipolitika, hanem apolitika, nem antisütő, hanem A SÜTŐ.”⁹

Lehetne keresni az okokat, hogy miért állt le, miért kellett leállnia az *Éneklő Borz*nak 1997-ben, öt éves születésnapján. Talán a nemzedéki fellépéshez túl kései pillanat miatt. Talán azért, amiért a budapesti *Nappali ház* tette. (Ez a kettő lehet, hogy ugyanaz.) Talán a médiumváltás lehetetlensége miatt – hogy tudniillik a *Borz*-számok nem mindig, és nem egyformán működtek papíron. Talán az 1995-ös *Éneklő Borz*-fesztivál nagy sikere és

⁵ L. Jelenkor, 1993/7–8. 626–633. o., *Kalligram*, 1996/4. 35–42. o.

⁶ *Kalligram*, 1996/4. 42. o.

⁷ Hizsnyai Zoltán: „Az Éneklő Borz futára a Vasmacsában”, in: *Kalligram*, 1996/4. 127. o.

⁸ „Regényt szeretnék írni. Beszélgetés Láng Zsolt íróval”, Kérdez Papp Sándor Zsigmond, in: *Székellyföld*, 1997/1. (október) 52. o.

⁹ Láng Zsolt: „Sütő”, in: *Kalligram*, 1996/4. 67. o.

csekély visszhangja miatt. Talán azért, mert éppen újabb médiumváltásra és öndefiníálásra volt szükség 1997-ben, és erre végre lehetőségek is mutatkoztak. Láng Zsolt a már idézett interjúban mintha erre is utalna: „ez egyfajta öndefiníciós kísérletet is jelentett. Mert ha valaki igazán jelen akar lenni valamiben, akkor tudnia kell, hogy ki ő. És minden öndefiníciós kísérlet bizonyos körvonalakat jelent, hogy akkor húzzuk meg azt a kört. (...) Azok a meg nem határozott pólusok, melyek addig észrevétlenül jelen voltak, a felszínre bukkantak, kirajzolódtak. Én nagyon jól látom ezeket a pólusokat, és azt gondolom, hogy egy következő lépésre lesz szükség ahhoz, hogy ez a fajta öndefinícióval együtt járó tevékenység fennmaradjon és továbbvihető legyen.”¹⁰

Az új öndefiníció és a szellemi közegben való másfajta jelenlét már az *Éneklő Borz*zal párhuzamosan is alakult: Jakabffy Tamás egy katolikus értelmiségi lap felelős szerkesztője lett, Kovács András Ferenc írt, könyveket szerkesztett, kezdett színházban gondolkodni, Salat Levente bedolgozta magát a civil szférába, Láng Zsolt kritikarovatot szervezett, regényt írt, Visky András a színházi munka mellett kiadót és szellemi műhelyt alapított. Látszólag teljesen eltérő világok, legfeljebb kettő-kettő találkozik valamiben egymással. És mégis közük van egymáshoz. Abban az igencsak negatív kritikában, amely a *Kalligram Éneklő Borz*-összeállításáról szól, és jellemző módon a *Látó*-ban jelent meg (ott, ahol két *Borz*-alapító is dolgozik), Tarnói Beáta így definiálja a *Borz*-attitűdöt: „a hagyomány pontos felkutatása, és a hagyomány akkurátus kicsinálása”.¹¹ A jellemzés első része stimmel, a második nem feltétlenül. Beszéljünk végre a művekről. Láng Zsolt regénye és Kovács András Ferenc költészete bizonyos értelemben valóban nevezhető „a hagyomány pontos felkutatásá”-nak, a hagyomány radikális olvasatának. Ezeknek a szövegeknek, a *Bestiáriumnak* és (mondjuk) a *Kompletóriumnak* a tétje viszont éppen az, hogy átemeljenek valamit ebből a hagyományból – egy látásmódot vagy a nyelv érzékenységét – az aktualitás közegébe. Ennél persze sokkal érdekesebb az az irodalmi tét, ami ezeknek a máshonnan nem importálható látásmódoknak a nyelvi megformálásából fakad. Ezért is lehetett Kovács András Ferencnek és Lángnak akkora sikere Magyarországon, ahol a hagyomány „szerkezete” kissé más, mint Erdélyben. Magyarországon nyilván abba a közegbe olvasták bele őket, amelyet Parti Nagy Lajos és Márton László készítettek elő, velük párhuzamosan.

Visky (illetve Jakabffy és Salat, akik voltaképpen nem írók) ezt a „módszert” – a hagyomány felkutatását és (maradjunk tán ennél) újraértelmezését, kritikáját – nem engedi be a verseibe, viszont szívesen folyamodik hozzá, ha a színházi nyelv vagy az egyházi és szellemi élet kritikájáról van szó. Az itt a fontos tehát, hogy mindannyian tudni akarják, kíváncsiak arra, hogy milyen „talajon”, milyen hagyományban, milyen szellemi térben állnak.

Ilyen szempontból az *Éneklő Borz*-attitűd folytatásának – „az öndefinícióval együtt járó tevékenység továbbvitelének” – tekinthetők azok a „nyelvi szellőztetések”, ankétok, amelyek a kilencvenes évek végére már egyre kevésbé közhelyesek: a Vida Gábor által kezdeményezett *Hogyan írjuk meg a romániai magyar irodalom történetét?* című ankéta,¹² vagy a *Provincia* 2000-es körkérdésére gondolok itt elsősorban.¹³

¹⁰ *Regényt szeretnék írni*, 51. o.

¹¹ Tarnói Beáta: „Reménytelen *Éneklő Borz*”, in: *Látó*, 1996/11. 82. o.

¹² Ld. *Látó*, 1998/10. o.

¹³ Ld. *Provincia*, 2000/4, 5. (augusztus, szeptember) – www.provincia.ro

„A tizedik napon Vanek úr kilépett a szekrényből”

1994 és 1995 az első kötetek jelentősége (és tegyük hozzá: mennyisége) szempontjából fordulatot jelentett Erdélyben, amit azelőtt is, azóta is igencsak ritkán lehetett tapasztalni. 1994-ben jelenik meg Vida Gábor, Jánk Károly és Demény Péter első kötete a Mentor Kiadónál, 1995-ben Kelemen Hunor verseskötete a Kriterionnál, illetve az *Előretolt Helyőrség* három év eleji száma után az első négy *Helyőrség*-könyv: Orbán János Dénesé, Sántha Attilaé, László Noémié és Fekete Vincéé. Távol a világ zajától ekkor jelent meg György Attila első kötete is, Csíkszeredában. Szögezzük le mindjárt: különböző írásmódokról és írói attitűdökről van szó. Vida és Jánk (a korábbi *Árnyékhatár* szerkesztői) közelebb állnak a magyarországi irodalom egy visszafogottabb vonalához – Kun Árpádhoz, Vörös Istvánhoz, Tóth Krisztinához –, akik nem sokat törődnek a befogadói közeggel, egyszerűen valamiért értelmét látják az írásnak. Kelemen Hunor és László Noémi, akik kezdetben ugyan *Helyőrség*-szerkesztők voltak, szintén ide sorolhatók, nyelvileg sem állnak messze Jánktól, Vidától. Demény Péter később, 1997-től kezdődően *Bolyongás* című verseskötetével és prózáival kezd kitűnni nemzedéktársai közül, tulajdonképpen nem áll messze Orbán János Dénes vagy Varró Dániel néhány szövegétől, csak más hagyományhoz nyúl vissza, szinte kizárólagosan a századelő heltais-sanzonos mentalitásához.

Az *Előretolt Helyőrség* szerkesztői-szerzői (Orbán János Dénes, Sántha Attila, s a háttérben Fekete Vince) viszont nem egyszerűen „közölni kezdenek”, hogy majd előbb-utóbb kötetben is megjelenhessenek, hanem kitalálják, megtervezik színrelépésüket. Ugyanúgy felméri a terepet, a nyilvánosság közegét, mint korábban az *Éneklő Borz*, csak ők más stratégiát választanak, hiszen másképpen gondolkodnak. Rendkívül önreflexív módon eljátszanak egy avantgárd kiáltványosdiból, profi reklámkampányból és egy helyel-közzel teoretikus önkanonizációs játékból álló sorozatot, intézményeket harcolnak ki maguknak, amelyek a továbbiakban márkanévként funkcionálnak. Bedobnak a köztudatba egy fogalmat – a *transzközepet* – amiről vitázni lehet, s amelyről „kikérik” a szakma véleményét. A „szakma” (többek között Cs. Gyimesi Éva és Berszán István) közli, hogy a *transzközép* egy jelentés nélküli szó, amely azonban a róla szóló beszédben jelenvalóként szimulálódik. Ezt a csoport azzal a logikával fordítja a szó javára, hogy „ha a transzközép olyasvalami, hogy a szakma is foglalkozik vele, akkor bizonyára nagyon fontos dolog”. Mire a játszmának ez az oldala nyilvánvalóvá válna, már valóban van miről beszélni: megjelennek az első *Helyőrség*-könyvek.

Igazából a posztmodern világ első komplex feltűnése ez a magyar irodalomban és körülötte – és itt fontos hangsúlyozni az írások kontextusát, keretét. A posztmodern mentalitásnak, írásmódoknak voltak már fontos megnyilvánulásai a magyar nyelvterületen, a posztmodern marketingtechnológiáknak és az explicit fogyasztói-szolgáltatói ideológiáinak viszont nem. Szögezzük le gyorsan: arról a posztmodernről beszélek, amelyben az „arisztokratikus” és a „populáris” szférák közelednek egymáshoz, mint Doctorow, Umberto Eco vagy John Fowles regényeiben, amelyben pluralizálódnak a világról mondható „elbeszélések”, és amelyben a pluralitáshoz való viszonyulás nem apokaliptikus és pesszimista, mint a modernségben, hanem önreflexíven „felhasználói” jellegű. Azért tartom fontosnak hangsúlyozni ezeket a vonásokat, mert a transzközép kiáltványok a saját újszerűségük, „világalapító” gesztusuk legitimálása érdekében egészen más képet festenek a posztmodernről. Sántha Attila legelső kiáltványa például egyenesen a posztmodernre való nemet mondás gesztusából eredezteti a transzközepet: „Az antiposztmodern egyaránt modern- és posztmodern-ellenes, a posztmodernséget a modernitás záróakkordjaként értelmezi. A NEM szaltószabadságot nyújtó lázadása jelen esetben egyaránt irányul a modernitásnak az egymásba játszó mindkét véglete, a modern és a posztmodern ellen. Az irodalmi antiposztmodern egyidőben veti el a Nagy

Történet, illetve a Nagy Történet Hiányának mítoszait.¹⁴ Ezután a nemet mondó gesztus után nevezi el új néven az „antiposztmodern-t”, *transzközépn*ek: „A kezdeti »nem« fölöött lebegve, a transzközép többé nem tagad, territóriumra voltaképp a tagadáson túl kezdődik.”¹⁵ Sántha úgy tesz tehát, mintha a transzközéphez nem tartozna hozzá a tagadás, hiszen az, ami tagadott, még más néven nevezetett. Ez a játék a szavakkal (amelyekről pontosan tudják a kiáltványírók, hogy – mint a *posztmagyar*, a *konstruktivista irodalomtudomány* és tágabban: minden elméleti fogalom – „mondvacsináltak”) része annak a tudatos önkanonizációs sorozatnak, amely éppen ezzel a kiáltvánnyal kezdődik. 1996-ban, az utolsó transzközép-elméletben Orbán János Dénes továbbra is élesen elhatárolódik a posztmodernről, még az írásjelhasználatban is: „[A transzközép] nem hisz a Modern mítoszaiban és metanarratíváiban, és nem fogadja el a posztmodern pesszimizmust. (...) A Modern kultúrájának esztétikai és erkölcsi normáit javarészt tagadja, de tagadja a Posztmodern kultúrárombolását is.”¹⁶ E kiáltványok tehát diabolizálják a posztmodernről, nyilván azért, mert abban a konzervatív közegben, amelyben mozognak – s amelyben az Éneklő Borzok is tevékenykednek velük párhuzamosan –, a szóhoz negatív asszociációk társulnak. A későbbiekben, mikor már az *Előretolt Helyőrség* név kellőképpen megerősödik és ismertté válik ahhoz, hogy márkanév lehessen, a *transzközép* kikerül a csoport szóhasználatából, sőt több interjúban és felolvasóesten elhangzik, hogy a transzközép egy blöff volt, egy fogalom, amelyről vitázni lehet.

Mindezek ellenére a *Helyőrség* valóban újdonságot jelent az irodalmi életben. (A *Szerény Múmia*, amelyet Fekete Vince szerkeszt, ilyen szempontból nem tekinthető markáns arcélú fórumnak, hiszen mindenfajta „fiatal irodalmat” közül létrejötté óta.) Mindenekelőtt az írói/költői szerep értelmeződik újra ezekben a lapszámokban és könyvekben. A populáris szféra szerzői attitűdjének tudatos vállalásáról van szó – arról, hogy az íródjék, amire „a zembernek” (Sántha Attila szóhasználat) igénye van. Ez a törekvés távolról hasonlóságot mutat azzal, ami visszatérő igény volt korábban az irodalommal szemben: hogy a valamilyen módon megnevezett kollektivitáshoz – néphez, közösséghez, magyarsághoz stb. – szóljon. Abban más ezúttal, hogy a közönség itt az egyéni létében, vágyaiban szólítódik meg, egy életérzést, egy nonkonformista, felszabadult szemléletet adnak el neki, akárcsak a popzenében vagy a populáris irodalom egyes alkotásaiban. Annyiban persze uniformizál is ugyanakkor, amennyiben az egyéni nonkonformizmusok gyűjtőterepe, a popzenearajongók tábora is uniformizálnak tekinthető.

Ennek a játszmának megvan a maga intellektuális és művészi tétje. Ki kell hozzá találni a nyelvet, a visszatérő toposzokat (amelyek minél nonkonformistábbnak tűnnek, annál hatásosabbak – szex, bohémélet, szado-mazo). Talán nem túlzottan elrugaskodott azt mondani, hogy a Térey–Peer–Poós Zoltán trió rap-próbálkozásai, illetve Varró Dániel és Karafiáth Orsolya versnyelve ennek a felvállaltan populáris attitűdnek a körültekintőbb, cizelláltabb változatai, hogy tehát ezekben az esetekben a *Helyőrség*-jelenség továbbgondolásáról, recepciójáról is szó van.

Ez az attitűd és szókészlet a *Helyőrség*-jelenségnek az a része, amely leginkább jellegzetes, ugyanakkor a leginkább utánozható. A *Helyőrség* „teoretikusai”, Sántha Attila és Orbán János Dénes korán beépítették a *Helyőrség*-körbe azokat a prózaírókat is, akik valami hozzájuk hasonlót műveltek: elsősorban Molnár Vilmosról és György Attiláról van szó. Így lehetővé vált, hogy valóban jó prózákkal is „megtámogassák” az irodalmi köztudatba bedobott koncepciót. Orbán János Dénes versei és prózája ugyanakkor – mint ahogy Molnár Vilmos prózája is – valamelyest másról és másként is szólnak, mint az em-

¹⁴ Sántha Attila: „A transzközép irodalom”, in: *Előretolt Helyőrség*, 1995/1. (február 15.) 7. o. (Átvéve az *Echinox* 1993/6-os számából.)

¹⁵ Uo.

¹⁶ Orbán János Dénes: „Két előadás”, in: *Előretolt Helyőrség*, 1996/1–2. 17. o.

lített életérzésről és „tematikáról”, nem véletlen ezúttal sem, hogy a magyarországi recepció, amelyik kevésbé érzékelt „újdonságként” a *Helyőrség*-jelenséget, éppen Orbán János Dénes verseit kitüntetett figyelemmel.

Szembetűnő, hogy a már többször idézett kiáltványokban kik azok a szerzők, akikre „elődökként” leggyakrabban történik utalás: François Villon, Dickens, Jókai, Rejtő Jenő, Nyíró József, Stephen Leacock, Rabelais, sőt Weöres Sándor is. Természetesen érthető a törekvés: olvasott szerzőkre utalnak a kiáltványírók, olyanokra, akiket időnként a klasszikus kánon is elfogad. Nincs viszont konzisztenciája a kiáltványok érv- és értékrendszerének: nem mennek utána, hogy Rabelais vagy Villon miért válhattak klasszikussá, és Rejtő vagy Leacock miért nem. Annál a metaforánál maradva, amelyet Sántha Attila az első kiáltványban használ: a transzközép „a kezdeti »nem« fölött lebegve” időnként lenyúl vagy felnyúl abba a masszába, ami körülötte terjeng, megragad valamit, ami tetszik neki, és kijelenti: ez az enyém, vagy: ez is én vagyok. A transzközép, ezt ismét jól és hatásosan érzékelteti egy másik kiáltvány, nem az érvelés közege, hanem az azonosulás és a test reakciói: „Ha valaki azt mondja neki, hogy a világ létezik, ő aszongya, hogy sipirc, s jól fejbe veri. Ha valaki azt mondja neki, hogy a világ nincs, ő aszongya, hogy sipirc, s jól fejbe veri. Mert a transzközép nem rendelkezik olyan pozitív ideológiával, miszerint valami valamihez képest relatív, neaggy’ isten, hogy valami van, s hogy valami nincs. Ezért jól fejbe veri.”¹⁷

Magyarán: annak a hagyománynak, amelyhez képest a *Helyőrség* tagadó módon (tehát nem egy pozitív ideológia mentén) meghatározza magát, nincs szerkezete. Sematizált ellenfelekkel – Modernnel, Posztmodernnel, Transzszilvanizmussal – szemben fogalmazza meg az öndefinícióját. Teljességgel hiányzik tehát a *Helyőrség*-ből az a kíváncsiság, amellyel az *Éneklő Borz* szerzői „a hagyomány pontos felkutatását” végezték és végzik. Ilyenformán az erdélyi magyar irodalomról való beszéd (vagy akár a magyar, német, román, stb. irodalomról való beszéd) sem releváns a transzközép számára, a problémát, amely a Borzokat foglalkoztatta, a nonszalansz teoretikusan megtámogatott viszonyulásmódjával véli megoldhatónak. Sántha Attila fogalmazásában: „fogalmam sincs, milyen (úgy általában) a magyar, a román, a német irodalom. Kétségeim vannak azzal kapcsolatban, létezhet-e egyáltalán ilyenfajta szublimálás, amely az egy nyelven születő irodalom lényegét, milyenségét ragadná meg. (...) Amit én látok Erdélyben, az nem az, hogy az itteni irodalom külön sajátosságokkal rendelkezik, hanem az, hogy az irodalmi provincia fellázad a központ ellen, de nem a szétválás érdekében, hanem azért, hogy ő vegye át a centrum szerepét. Érzésem szerint Erdély még mindig kacérkodik azzal a gondolattal, hogy Kolozsvár legyen a magyar irodalom (egy másik) központja, mint már többször is volt az idők folyamán (és ezt a törekvést, egy vízfejű, Budapest-centrikus irodalom esetében nem is kell ellenezni, sem lekicsinyelni).”¹⁸

Érdekes, hogy Orbán János Dénes verseit a magyarországi recepció éppen a történetiség mentén, a versekbe szövődő intertextusok mentén interpretálta leggyakrabban. S ez az olvasat – néhány kevésbé sikerült travesztia elértése mellett – elfogadhatóan működik. Ez tehát azt jelenti, hogy Orbán János Dénes oly módon építette be a verseibe a „transzközépet”, hogy a versek közben másról is szólnak. Az ő esetében beszélhetünk valamiféle hagyományszerkezetről, amely „rendezi” az utalásokat. Másfajta nézőpont-ról van szó, mint Kovács András Ferenc esetében, Orbán János Dénes nem akar „mindent választani”, a folyamatos József Attila- és Borges-szál reflexívvá teszi a műveken belül is (nemcsak az értelmező metatextusok szintjén) azt, amit a „transzközép” – maradjunk most már ennél a szónál, utólag hátha jelent valamit – művel a verseiben, prózájában. Ebben minden bizonnyal egyedülálló a csoporton belül az, amit ír.

Azok a jelentősebb szerzők, akik később debütáltak a folyóiratban vagy akár a könyvsorozatban, egy-két kivételtől eltekintve nem alkalmazzák azt a toposzrendszert,

¹⁷ Sántha Attila: „Transcoezep Vulgata”, in: *Előretolt Helyőrség*, 1996/1–2. 10. o.

¹⁸ Sántha Attila: „Arról, ami nincs: erdélyi irodalom”, in: *Provincia*, 2000/5. (szeptember) 7. o.

amely azonban továbbra is az arculat deklarált része.¹⁹ Lövétei Lázár László inkább egy szenvtelen, korai téreys, Peer Krisztián-os hanggal kísérletezik, Mikó András posztumusz kötete egyfajta önreflexív és ironikusabb Jánk Károly-i hangvételt idéz, Gál Attila vagy Farkas Wellmann Éva pedig, akik debütálni készülnek a *Helyőrség*-könyvek sorozatában, szintén a saját útjukat járják. De ez már az a korszak, amikor a *Helyőrség* konzolidálódott, és a „csoport” helyett sokkal inkább infrastruktúrává és márkanévvé vált, olyanszerűvé, amilyen korábban a *Forrás* könyvsorozat volt.

„Értelem, ahhoz hasonló”

1998-ban a marosvásárhelyi Mentor kiadott egy antológiát *A hétfejű zsákmány* címmel, az akkori legfiatalabb költők verseiből válogatva. A Jánk Károly által válogatott kötet talán nem mondható reprezentatívnak, a szerzők egyéni teljesítményét tekintve sem, viszont jelez valamiféle változást, továbbgondolást. A kötet szerzői²⁰ nem valamiféle egységes koncepció mentén szólnak meg. Selyem Zsuzsa utószava azt sejteti inkább, hogy ismét a „személyre”, pontosabban: „versnyelvre szabott” olvasásmódok ideje következik az erdélyi magyar irodalomban. Olvassunk lassan, fennhangon, derűsen, gyanakodva, könnyedén vagy „teával, rummal, Bach-zenével” – ajánlja Selyem Zsuzsa. Hogy milyenek lesznek ezeknek a szerzőknek a kötetei (jelen pillanatban még csak ketten jelentettek meg önálló kötetet), még nem tudni. Mindenesetre nem radikális az az eltérés, amely a *Helyőrségtől* vagy az Éneklő Borzoktól választaná el őket, a kedélytelen, borongós vagy a szélsőségesen avantgárd irodalomnak, úgy tűnik, egy ideje nincs fogadókészsége Erdélyben. A reflexivitás – például Mikó Andrásnál, Karácsonyi Zsoltnál, Gál Attilánál – mindenesetre erőteljesebbnek tűnik, mint a korai *Helyőrség*-versekben. A *Téli hadjárat* című Karácsonyi Zsolt-versben a lendületes dallam például addig a pontig segíti a szöveget, ahol az értelem és a nonszensz összeérnek: „Az ész rágja a könyveket. / Belgrád alszik, Belgrád beteg, / a ló alszik, a ló lovas, / páncélja behorpad, / a vas – / avas szalonnán él az ész, / paradicsomszós és penész / a kenyér belső burkain. / A szó sziszeg, a hinta kín. / A ló lovas, pihen a holló. // Értelem, ahhoz hasonló.”²¹ Selyem Zsuzsa a „hangos” olvasást ajánlja ehhez a versbeszédhez, akárcsak a Farkas Wellmann Évához, mondván: „hallani fogjuk Karácsonyi Zsolt versbeszédének örömét, drukkolunk, vajon meddig tart a *Téli hadjárat*, hol fullad ki a szó, a ló, kibírja-e a vers végéig, »az értelemhez hasonló«-ig? (...) a vers itt kezdődni szokott, Karácsonyi Zsolt versei eljutnak ide, mintha csak azt próbálnák ki, hogy pontosan mit is jelent a több, a kevesebb, a más, mint értelem”.²²

Jelen pillanatban tehát ismét a definícióknál és öndefinícióknál, finom kételyeknél tart a fiatal erdélyi magyar irodalom, ennek egy újabb fóruma is alakult 2000-ben, a kolozsvári Baldóver Irodalmi Kör, ahol 2000 nyaráig Demeter Szilárd, Demény Péter, Karácsonyi Zsolt, Horvát Zsolt, Berszán István és ezen írás szerzője is tartottak vitaindítókat. Hogy ez a fórum vagy valamelyik másik képes lesz-e valamit átstrukturálni az irodalmi közegben, ezután derül ki. Most éppen az a helyzet állt elő néhány debütálásban szűkebb év után, mint 1993-ban, amikor Józsa T. István így sürgette a kiáltványfogalmazó fiatal irodalmárokat: „Lássuk a műveket.”²³

¹⁹ Vö.: Orbán János Dénes: „K. P. úr pasztillái”, in: *Krónika*, 2000. szeptember 20. 9. o., illetve uő.: „Kritikrokik”, in: *Korunk*, 2000/10.

²⁰ Farkas Wellmann Éva, Gál Attila, Gombos Szilárd, Karácsonyi Zsolt, Kudelász Nóbel, Mikó András, Sipos Géza és Balázs Imre József.

²¹ *A hétfejű zsákmány. Fiatal költők antológiája*, Mentor, Marosvásárhely, 1998. 60. o.

²² Selyem Zsuzsa: „Utószó”, in: *A hétfejű zsákmány*, 108. o.

²³ Józsa T. István: „Si, Signore”, in: *Korunk*, 1993/9. 65. o.

A MÚZSA TESTVÉRNÉNJEI

(*Erdős Virág, Halász Margit, Forgács Zsuzsa, Karafiáth Orsolya*)

„Az a különbség marad férfi- és nőírók között, hogy ránk nézve a múzsa szerető (ha szerető), rájuk nézve pedig csak testvér.”

Jókai Mór

A múzsa egyszer homlokon csókolta az író, aki természetesen férfi volt. Az írónak ennyi nem volt elég, szeretőjévé tette az ihletért. A múzsa tehát nő. Aztán kiderült, hogy a múzsa néha meglegyinti testvérnénjeit is, márpedig ha nő, köztük kizárólag homlokpuszi eshet. Hát ennyi is elég lenne egy nőnek? Avagy a múzsának több neme van netán? Vagy egyszerűen nincsen neki, csak úgy égbe-kékbe csókolgatja a szép fényes homlokokat? A férfiak persze azt hiszik, az isten is elkerüli a nőt, nem szállja meg egészen... vagy ha igen, az bizonyosan hús-vér férfi volt. Mindezekből következik, hogy férfi- és nőíró között az a különbség, hogy míg a férfit zsenivé avatja szeretője, a nőt csupán testvéri szeretettel csügg a múzsa, mert ha a múzsa férfi lenne vagy kétnemű, bizony akkor a férfi író soha többé nem akarna véle ágyba bújni...

Ingoványos talajon járunk. Annál is inkább, mert a női íráság kérdésében kénytelen vagyok olyan terminusokat (mint például a nőirodalom) használni, amelyek nem léteznek. Ingoványos azért, mert tisztázatlan, sokfelől vizsgálható, ellentmondásos és zavaros. Az irodalom felől nézve ugyanis nem létezik nemek szerinti szétválasztás. Vagyis van női irodalom meg nincs is.

A mai magyar irodalomolvasást általánosságban kétféle diszkriminatív hajlam jellemzi, ha nőíróról beszél.

Egyrészt a művet a maga mű voltában olvasni szándékozók körében eltagadott tény, amelyről nem lehet vagy nem kell beszélni, az az eddig csak életrajzinak minősített körülmény, hogy bizonyos mű írója nő. Abban a pillanatban, amikor a hagyományosnak tekintett olvasatban felmerül a női szerzőség kérdése, az értelmezés gyanússá és bizonytalanná válik, lévén ez irodalmon kívüli szempont.

Másrészt, ezzel ellentétben áll az a hozzáállás, amely különös jelentőséget tulajdonít a szerző nemének, háttérbe sorolva így a szorosán vett irodalmi szempontokat, mert hogy nem adatott más számára, mint a feminista irodalomkritika ismerete, kiegészítve valóban irodalmon kívül eső, a nő és férfi különbözőségére vonatkozó tételekkel.

Azaz vagy mellőzi ezt a szempontot vagy túlértékeli. Bár mindkét hozzáállás lehetne eredményes is abban az esetben, ha a nagy irodalmi kánonokban hangsúlyosan szerepelhetnének nőírók, illetve ha megbízható fogódzók állnának rendelkezésre e művek egyedi karakterének megközelítéséhez.

Az utóbbi néhány év fejleménye, hogy feltűnő igény mutatkozik a kortárs irodalomban a női írók művei iránt, egyre több szó esik a nőirodalomról mint irodalmon kívüli, friss szempontok érvényesítőjéről, amely az irodalom vérátömlesztését segítené. Már-már a kritika is kacérkodni látszik a gondolattal, hogy a női szerzőség kérdését komolyan is lehetne venni. Ehhez azonban nem rendelkezik sem hagyománnyal, sem tapasztalatokkal, sem pedig terminológiai fogódzókka. Annál is inkább, merthogy e kérdést a

szociológia, biológia vagy pszichológia vizsgálati tárgykörébe utalja, nem veszi be az irodalomról való gondolkodás lehetséges és izgalmas témái közé. Dolgozatom négy olyan női szerző kapcsán kísérel meg javaslatokat tenni az irodalom e szempontú nyitott olvasására, akik az utóbbi öt évben nyújtottak jelentős teljesítményt. Noha magam is érintett vagyok, szeretném megmutatni a szemérem lényegét, amely nem vesz tudomást másfajta beszédmódok létezéséről, vagy azokat a demokratizmus jegyében egybemossa stílárís, tematikus vagy éppen nézőpont- és szemléletmódbeli karakterelemekkel, vagy éppenséggel nincsenek támpontjai épp ezen művek értéséhez.

A múlt században neves íróink vallottak a női írók szerepéről. Jókai Mór a következőket írja: „... magának az irodalomnak is érdeke, hogy nőírói legyenek. És szükséges elem. Azt nem vitatom, hogy abból, amit a nők írnak, mindig hiányzik valami, ami a férfiakéban benne van. Ez így van; minden lénynél, aminek szárnya van, a hímé a hím. De megfordítva, a férfiak műveiből is hiányzik többnyire az, ami a nők költeményeiben uralgó. Férfiak sajátja a humor, az erő, az életismeret; a nőké az érzés, a gyöngédség, az ábránd. Nálunk kivált az utóbbi időben kevés kivétellel az egész irodalom az első irányban halad, és ezt jól teszi, ez az útja. De veszendőben van nálunk egészen a genre, mely a gyöngéd, mély érzésű, ábrándos műveket alkossa. Ez a nőírók feladata...”

A helyzet a múlt század óta Magyarországon nem sokat vagy semmit sem változott, ellentétben persze a külföldi példákkal. A nőírókat ért elvárások lényege megengedő: furcsa kiegészítései lehetnek a nagy egésznek a maguk különös érző- és látóképességével. Mindez persze elsősorban a nő iránt támasztott társadalmi elvárásokkal függ össze, amely most már több mint egy század óta jócskán megváltozott, irodalmi kánonjaink azonban nem vagy csak kevésbé vesznek tudomást erről. Bár minden generáció felmutat egynéhány jeles nőíró, a szitán csak azok nem hullanak ki, akik írói erényei nem különböznek a férfi szerzők által kanonizáltaktól.

Vegyük sorra a kínáló nézőpontokat: a *szociológiai olvasat* a konvenciókhoz kötődő női szerepeket emeli ki, amelynek biológiai, kulturális alapjai vannak. Ezek szerint a nőirodalom hivatása egy társadalmi csoport (faj) sajátos tapasztalatainak megfogalmazása, mely különös hangsúlyt fektet e csoport társadalomban betöltött szerepére való reflektálásra, és az irodalmi művet inkább tekinti dokumentumnak, mint alkotásnak. Azaz a nő hagyományosan a családi fészek megteremtője, meleget, gyöngédséget adó, lírai, ábrándos lény, akinek írásaiban mint téma privilégiumokat élvez az e szerephez tapadó minden tevékenység: a gyermekszülés, nevelés, otthonteremtés. A nő teremtető feladata a gyermekkel kapcsolódik össze, szellemi szüleményre nem vonatkozik. Maximum az engedtetik meg, hogy teendői mellett, e teendőkkel kapcsolatos, és szorosan szerepeihez kötődő írásműveket hozzon létre, nem feladatként, hanem melléktermékként.

A *pszichológiai nézőpont* a női psziché férfiútól való különbözőségére koncentrálnál, erőteljesen hangsúlyozza a lelki beállítódás másságát. A nőt testi és lelki valójában látja, a világ érzékenyebb, érzelmesebb részének tekinti. Agykutatók a jobb és bal agyfélteke működését vizsgálva különbséget látnak női és férfi gondolkodás között: a jobb félteke, amely a vizuális képességekért, térérzékelésért, érzelmekért, a világ egészben való látásáért, az elvonatkoztatásra való, alakzatok, mintázatok létrehozásának képességért felelős, a nők esetében együttműködik – a férfiakéban viszont nem – a ballal, amely viszont a verbális, nyelvi működés, a részletek látása, a gyakorlati, konkrét dolgok iránti fogékonyság, a sorba rendezés, rendszerezés képességének letéteményese.

A *feminista olvasat* mindezeket elegyítve, magába vonva éppen hogy a különbözőség eltörlésén munkálkodik. S miközben számon kéri a kánonképző férfiírodalom a női hiteseles és belső szempontú ábrázolását, elsősorban etikai, emberjogi kritériumok teljesítését követeli. A heves ellenfeminista (tehát a nőmozgalmi irodalomkritikát vallási alapon ellenző) gondolkodás ugyanakkor e különbözőség mellett keresztény minták szerint

apellál. Egyik sem vesz tudomást arról, hogy ha van is efféle szétválaszthatóság, azok nem az előbb említett szempontoknak felelnek meg, és nem minőségek, hanem pusztán működésbeli másságok. Mivelhogy a szerepből származó viselkedésminták, szereplehetőségek másféle megszólalás- vagy beszédmódokat és nézőpontokat követelnek meg. Ha ezeket a tapasztalatokat bevisszük az irodalomértelmezés területére, miközben számolunk azzal a ténnyel, hogy a nő társadalmi szerepe változásban van, s az azt rögzítő, feltáró megszólalás ezt követi, közelebb jutunk a természetes olvasás lehetőségéhez.

A férfi létre való reflektálás a kortárs irodalomban nem létezik, egy férfi számára az identitásprobléma tágabb jelentéseiben realizálódik, azaz emberi, társadalmi, írói szerepeiben, de sosem nemében. A nőírók esetében ez hangsúlyosan másképp van, *a nőként való önmeghatározás* fontosabb, mint bármely tágasabb szempont szerint való. Ennek okai számosak, kezdve a nők szűkösebb szereplehetőségeitől, egészen odáig, hogy az ilyenfajta betekintés kivételesen sok irodalmi tanulsággal is járhat. *A nő mint téma*, saját nőiségünk definiálása szűkösebb, zártabb világteremtést ígér, mivel látszólagosan jobban kötődik karakterében, hangvételében és tematikusan is a személyiség belső régióihoz, mint az identitás keresés világát, társadalmat, nagy emberi kérdéseket feszegető problémáihoz. A világteremtés más karakterű, nem a részleteiben sokféle, az emberi lét problémáit tekintve sokoldalúan ábrázolt világ bomlik ki, hanem egy bentről szemlélt egész, amelynek a határai sokkal elmosódottabbak.

Az alábbiakban négy női írói karakter munkáit vizsgáljuk azon szempontból, mennyiben illeszkednek bele vagy távolodnak el a maguk női karakterében a hagyománytól.

Erdős Virág első köteteiben sajátos hangvételű *beszédmódot* teremt, ez határozza meg többnyire világát is, kivételek azok a nagyobb léptékű novellák, amelyekben nem a nyelv vagy megszólalásmód vezérli a történetet, nem az elbeszélő kivételes nézőpontja szervezi a művet, hanem fordítva. Ez utóbbiakban (kevés van ilyen) kevésbé erőteljesen rajzolható körül maga az elbeszélő, a megszólaló, vagyis közelebb állnak a hagyományos prózához, annak mindent látó, az eseményeken kívül helyezkedő nézőpontjával.

A belső udvarok, amelyekről csak ezen a nagyon *fizikális* nyelven lehet beszélni, test és lélek belső terei. E fizikális vagy organikus, érzékletes vagy érzéki nyelv szinte közvetlenül csal elő az olvasóból érzeteket, egyidejűleg több, egymáshoz hasonló tapasztalat előhívásával.

Nem a jelenségek ábrákban való megragadása, absztrahálása a célja, hanem az egyik tapasztalati síknak egy másféle tapasztalati síkra való átültetése, szinte közvetlenül. Az elbeszélő szervesen együtt él a szöveggel, a nyelvvel mint közeggel, amely hitelesen képes beszélni a környező világról. Ezért tekinti a kritika még mindig igen sokszor versnek Erdős Virág munkáit, lévén hogy nem tud mit kezdeni a sűrű, az elbeszélés fölébe kerekedő nyelvi koncentrátumokkal.

Erdős Virág legtöbbször különös nézőpontot választ, lenről vagy bentről beszél, egy gyermek vagy egy nő szemszögéből, leginkább az elesettek, kívülállók nézőpontjából, úgy, hogy a legnagyobb mértékben állított eszményben, jelenségben is annak esendőségét mutatja meg, onnan néz ki. A megszólaló látszólag közvetlen, naiv és mindentudó, de nem azonos a mindenre hűvösen rálátó, omnipotens elbeszélővel, amit tud, az egyetlen tudás, ő maga. Naiv, mert előtapasztalatok nélkülinek mutatja magát, de tudásában, amely a legegységbe vonatkozik, olyan pontos és árnyalt, hogy e másik tapasztalati síkban belülnézetből világot bont ki. Amik bent vannak, civilizálatlan, hús-vér tapasztalatok (anyag, föld, test és érzetek), látszólag nincs szükségük szublimálásra, áthangolásra, a nyelv azonban ellenáll. Olyan kreatúrának kell születnie, amely szimulálja a valóságot.

Erdős *Lenni jó* címen megjelent kötete már azt tanúsítja, hogy korántsem tekinthető

oly problémamentesnek az elbeszélő világhoz való viszonya, akár visszamenőleg sem, hiszen olyan distanciát teremtő elemek válnak hangsúlyossá, sőt meghatározóvá (paródia, irónia, humor), amelyek eddig is jelen voltak műveiben, s amelyek az imént említett nyelvhasználattal együtt egyidejű kint- és bentlévőségi viszonyt rajzolnak ki.

Egy nem írói/irodalmi perspektíva felállításával vonzza a *reflektálatlan*, bizonyos tekintetben differenciálatlan írásmódot. A második könyvben azonban ez már rafináltabban van jelen, és azt jelzi, hogy ez a próza vagy mindörökké megkövetel magának valamiféle szerephelyzetet, vagy előbb-utóbb megteremtődik benne egy radikálisan sok nézőpontú beszédmód, amely aztán megtalálja majd a saját tisztulási pontjait. Erre mutat a gyermek beszélőnek mint az egyik legfontosabbnak a szerepeltetése. Még hozzá azért, mert olyan fókuszált nézőpontot nyújt, amely a legfontosabbra koncentrál, az alapvető életheveket központba állító értékrendben, alul- vagy bennenézetből hatalmas organikus egész a világ, ahonnan nézve mulatságosan és tragikusan laposak az úgynevezett nagy dolgok.

A személyes, nagyon közeli, *mikroszkopikus vagy békaperspektívák* velejárója, hogy amit ott, onnan lehet látni, az brutálisnak, taszítóknak tűnik, ezért vagy brutális, taszító valószínűsítő hangulatos itt. Egy benső vagy gyermeki nézőpontból a test kerül központba, de nem az ábrázolás pusztá tárgyaként. Így kerül fókuszba Erdősnel a szégyen, a titok, a butaság, a kisszerűség, a szorongás, a szerencsétlenség, elesettség, elveszettség, a testi hibák: mind közvetve vagy közvetlenül a testre vagy a személyes létezőre vonatkoznak. Szalonképtelen, irodalmon kívüli, nem épp illendő dolgainkról ír. Nem is bontakozhat így ki egy irodalmi/társadalmi elvárásoknak megfelelő romantikus nőkép a könyvekben, mert a testközeli szemszögek a biológiai létezés aprócska jeleit ragadják meg, amelyek nem vagy nem mindig köthetők az író vagy ábrázolt nőhöz.

Halász Margit a klasszikus *mesélő* narrátori pozícióját veszi fel műveiben. Ez a nézőpontot illetően azt jelenti, hogy úgy ad elő fordulatosan vezetett történeteket, hogy az olvasó kíváncsiságát dramaturgiai módon előkészíti, várakoztatja, és teret enged az elbeszélői hévnek is, amennyiben lírai futamokba vezérli, mindezek mellett pedig él a mese attribútumai-val és fordulataival. Az alaphelyzet tehát drámai szituáció, melynek egyik oldalán az elbeszélő, másikon pedig az olvasó/hallgató áll. Sokszor kísérli meg a hideg, kívülálló elbeszélői perspektíva felállítását, de hangvétele homogén, személyes, intim marad, attól függetlenül, hogy az elbeszélő részese-e a történetnek vagy nem. A szöveg reflektált, a narrátor jelzéseket ad jelenlétére és érintettségére, s egy-egy mondat jelzi, hol az ő helye a történetben. Többnyire részese annak, s mint mesélő/krónikás egyes szám első személyű szerephelyzetben beszél, a narrátori poszton kitart, ritkán enged betekintést az elbeszélőnek mint szereplőnek a sorsába. A kint és bent nézőpontjait váltja, legerőteljesebben a *Bordó bicikliben* távolodik el mint szemlélő, eseményeire rálátó narrátor.

A világot kaleidoszkópszerűen, részleteiben bontja ki, így áll össze az valamiféle kozmikus egész. Ezek a részek úgy tárulnak fel, mint hímzett falvédők vagy gobelinek csudás történetei. A népszerű próza hagyományát követve e fejezetek előtt vezető, szinopszisok állnak, amelyek egyrészt arra való, hogy az olvasót a továbbhaladásra inspirálják, elvárásokat ébresszenek benne (amelyeknek vagy megfelel a történet vagy nem), másrészt pedig a szűzse sajátosan sűrített vázát mutatják úgy, hogy néhol maga a történet más fókuszpontokat talál, elhajlik attól.

Zárt, erőteljes körvonalú kisvilág képe bontakozik ki tehát a rövid történetekként futó és egybeszővődő fejezetekből, amelyben a nagy történet fragmentumokban meg-megjelenik, megérintve, kissé átformálva a bensőben létező, országnyi Csillagkertet. E helyszín Halász Margit prózájában a világ kicsinyített másaként olyan keret, amely ismert,

visszatérő figuráival, mint az édenkert és a modern falu keveréke létezik, amelyben együtt élnek ősrégi babonák, áthagyományozódó történetek és a városból beszivárgó közhelyek, slágerek, szlogenek (*Csillagkerti szonáta*). Olyan kevercs, amely mindezek ellenére a maga tisztaságában, romolhatatlanságában addig létezik, amíg meg tudja őrizni mindenén kívül valóságát. A Csillagkert beszédes név, egy misztikus-mitikus világot takar, amelyet szereplői varázsolnak szerethetővé. A leírt, legtöbbször személyes történetek mindegyike bekerül egy nagyobb, tágasabb kontextusba, a személyes olvasatú történelem fölébe helyezkedik, és egy hatalmas világegész képét adja, egyetlen fókuszából, személyes olvasatként.

Az elbeszélőnek többnyire határozott körvonala van. Az ő érzelmi, gondolati világa szervezi a mű világképét, s a szereplők lelke is az övé. Egy nézőpont létezik tehát, az elbeszélőé. Minden szereplő ugyanúgy kötődik hozzá, mint ahogy ezer szálon függ a főhőstől is, mintha egy nagy család részei volnának mind.

Az elbeszélői módszerek finom hagyománykövetése Halász Margit műveit viszonylag kérdésmentesen illeszti be a kortárs prózába. Karakterességét leginkább az a *hangsúlyos nőkép* adja, amely vágyaival, erkölcsével, álmaival a romantikus hősnő képét kíséri, néha túlságosan irodalmian. Ebben a nőképben nincs helye gonosznak, rossznak, semmiféle szélsőségnek, ami által differenciáltabbnak, hitelesebbnek láthatnánk. Az igazság az ő oldalán áll és az elbeszélőén. Ami miatt, mindezek mellett és ellenére igaz tud lenni ez a próza, az az, hogy sosem kacérkodik más nézőpontokkal, hanem megmarad játékosnak, személyesnek, ábrándosnak. A fókuszba mindig nagy, nemes célokat, magát az életértelmet állítja, naivan és egyszerűen. Közelnézetből szemléli a világot, néha, mint a galamb, el-eltávolodik ettől a perspektívától, s mérhetetlen magaslatokra jut, onnan tekint körbe. E világnak és magának az elbeszélőnek határai vannak, a tágítás, amerre elmozdulni képes, más szempontú, belső és végtelennek látszó.

Érdekes az Erdős Virág prózájához való finom illeszkedés, amelynek egyik attribútuma a prózai szöveg *belső ritmikája* mindkettejükénél (felező nyolcas, időmértékre emlékeztető szabálytalan ritmika, amely mégis túlszabályozottnak hat a prózában), és a poézis terének megteremtése. Ugyanúgy elmondható róla, hogy a valóság spiritualizálódik benne, átpoétizálódik, semmi sem áll az ő póré valóságában. Erdős műveire jellemző a radikális nyelvhasználat, míg Halász Margit szövegeire a stiláris és nyelvi szemérem működése.

Forgács Zsuzsa következetesen, *célzatosan és tudatosan mint nőíró* jelenik meg a magyar prózapalettán. *Talált nő* című kötetének tétje nemcsak egy vasfüggönyön vagy *óperencián* túlra emigrált nő magára találása, hanem a nemi szerepek, életmódok, választások és magatartásformák végigjátszásával az anima, a női lényeg felfedezése. Az önmagában talált *nő arcképe*, képmása, valami nagyon saját, személyesen benső-nő, s ezzel egy időben az irodalomban kevésbé láttatott, ismert nő felfedése. Nem véletlenül, hiszen Forgács Zsuzsa látószöge tágasabb, sokkal inkább nyitott gondolkodást tükröz, amelyben a női íráság/szerzőség kérdése hangsúlyos, és bár önmagában nem üdvözlendő, semmiféle diszkriminációban nincs része.

Forgács Zsuzsa prózája azonban amellet, hogy tematikusan kiemelt szerepet játszik benne a nő (a nő-férfi különbözőséget például a legkarakteresebben tematizálja a nemek közti játszómák sémáját nyújtó *Tangó* című írás), szövegszervezésében, világépítésében következetesebben illeszkedik a nagy narratívák hagyományába. Az általa befogott, ábrázolt világ sokkal tágasabb szociológiai szempontból is, mint az imént említett íróké.

Ugyanakkor tanulságos, hiszen nem eleve beszél az említett nézőpontból, hanem tanúi lehetünk a személyes útnak, amely elvezet odáig. A személyiség megtisztító képzetkalandok vagy az élet ismeretlen, belső dimenzióinak bejárása által nyer erőt és életet. A kaland

tétje a rálátás és a valósággal való termékeny viszony létrehozása. Úgy teremt distanciát elbeszélése tárgyával, hogy magasabb, tágabb régiókba emeli, a befogott világ nemcsak társadalmi szempontból, de kozmikusán is kinyílik, még hozzá a limesen túli világok megismerésével, befelé pedig a végtelen belső kozmosz irányába. A *merkuri sárga* című személyiségtríp a nemi szerepekkel játszik el, a metamorfózison áteső én *kétnemű*, ám nem azonos az androgünnel, inkább a Woolf-féle Orlando vérbő változataként a női és férfiúi vágygal, sorssal, az önmagunkban egyként élő animával és animusszal való játék.

A test és a lélek kérdése szinte minden történet alapvető mozgatója. Testhez fűződő témáiban Forgács sokrétű: a vonzalom, vágytalanság, orgazmus, betegség, pusztulás, abortusz és kövérség – fókuszban áll minden, ami azzal a földi por és hamuval történhet, amit (női) testnek hívnak. A *testérzékelés* pontos kódolása a sajátosan női tapasztalásmód nyelvi megformálását jelenti. A lélek különös szerepet kap a kötetben: ahogy egyre stilizáltabb szövegtájakon járunk, mind nagyobb erőt nyer. Általa mitikus, misztikus, *metafizikus kontextusba* helyeződik az ember, itt épp a nő. Forgács Zsuzsa sztorijainak egyetemes, mitológiai síkra emelésével, az egyiptomi hitvilágba ágyazásával teremt talajt a nőről való beszédnek, hiszen a lélek más világok ismerőjeként van jelen, legyen az egy másik ember vagy más csillagrendszer.

A női látásmódnak (ha van ilyen, egészlátás és közvetlen érzékenység) a gyengéi is megmutatkoznak a rögzítés nehézségei folytán. Például abban az emlékezés-, írástechnikában, melynek lényege a tapasztalat kísérőjelenségeinek, ezzel egy időben az ahhoz kapcsolódó intellektuális/gondolati értelmezésnek és értékelésnek a leírása. Akárha az orvosi látélet, diagnózis és terápia szimultán megfogalmazása szolgálhatná csak az átélt pillanat megértését és megérttetését. Ugyanehhez tartozik az is, hogy a nagy felismerések (igazságok) nem szervesülnek a történetmenetbe, tudatos beépítésük kacérkodik azzal, hogy levonhatóak valamiféle intellektuális tanulságok, amelyek nem válnak ugyanolyan intenzitásúakká a szövegben, mintha személyes tapasztalatként jelennének meg. A kollektív modulok beépítése megkívánja az újra előhívott igazságok folyamatos szemléltetését, a leírt világ maga tagolatlanabb, kaotikusabb, minthogy elbírná a primer (bár archaikus) tanulságok egyenes kimondását.

A *Talált nő* kötet egyik hangsúlyos és szimbolikus alakja az Íbisz madár, ami a barát-kedves–anya–apa–magzat halála utáni ítélet megpecsételője, az emlékezésre vagy felejtésre ítéelés szimbóluma. Forgács Zsuzsa könyve tanúsága szerint a maga mitológiájában gazdag és végtelen világ bennünk van. A krónikás csak a vak tényeknek és saját benső örökkévalóságának lehet regisztrálója. Az *univerzum összefüggéseiben* minden dimenzió-náltabbá lesz, puhább és megbocsáthatóbb, a fájdalom megszelídül. Minden, ami romlandó (a test), a természet egyetemes törvényeinek fennhatósága alatt halhatatlanná és anyagtalanná lesz, spiritualizálódik. A többnapos vízi hulla például az egyiptomi szent tehén alakjában megjelenő istenséggé változik, aki kozmikussá duzzadt melléből táplálja a világot.

Hogy a mű lehet öngyógyító *írasterápia*, nem ismeretlen az irodalomban: viadal a halál el- és befogadásáért, megmérettetése szeretetnek, szerelemnek, újraértékelése az élet nélkülözhetetlen és kikerülhetetlen kötődéseinek. A személyes/individuais rettenet oldódik fel az intimmé tett, kollektív mitológiában, s csak lépésről lépésre – egy formálódó személyiség befelé vezető útjának végigkísérésével – jut el a lélek nyugalmaig, amikor is a salamoni szenvedélyek csapnak föl, ég és föld, jó és rossz, férfi és nő nászra kél.

Beszéltem már a női megszólaló énjét kötelezően elfedő formákról. S olvastuk azt is, hogy a nőnek leginkább testre szabott művészi kifejező formája a költészet, hiszen a lélek rezdüléseit legközvetlenebb módon az közvetítheti. *Karafiáth Orsolya* versei azonban több szempontból is példának kínálkoznak számomra. A költő első kötetének mind rej-

télyes címe, *Lotte Lenya titkos éneke*, mind a borítón látható mélabús díva a női titkok birodalmába hívja az olvasót. És legyen ez is szempontunk, a *titok*-karakter. Miből áll ez? A „néma song” és alig „suttogás”, e titokzatosság, elhallgatás attribútumai, a hamvadó cigarettavég: még csupán kellékek. A dal van, a cigarettafüst, a cigaretta története nélkül. A nem látható, olvasható történet végén, minden történet után, az „ez lett a vesztünk”, vagyis a vesztes, elveszés alapszituációjában szólal meg, annak színpadi díszleteiből, különböző alkati alteregók szerepében. Nem a titkok megértése és felfedezése itt a cél sem a lírai én, sem az olvasó számára, a titok titok marad, kibogozhatatlanul.

Míndez úgy valósul meg, hogy a törések, elhallgatások, bújtatások, amelyek által létrejöhet a kettős olvashatóság színtere, hiányoznak a versekből. Az a legalább kétféle nézőpont, amelyek segítségével felfedhető lenne a dolgok magukban való ellentmondásossága, egybecsavarodik. A nő beszél, ez esetben ráadásnak egy karakteresen körvonalazott másik nő (több másik), „eldalolja” a szív titkait, érzéseket fest, az elmúlás és a megrengés hangulatait, sok esetben többféle okból el nem mondható, el nem viselhető dolgokat. Ama másik nőre, akinek jelmezében és beszédmodorában elhangozhatnak e dalok, éppenséggel ezért van szükség, mert arról beszél, amiről nem lehet, amit szeméremmel el kell fedni.

A szerep harsányan, *hangsúlyosan női*, túlmegy azon, amikor közvetlenül és természetesen lehet nőként értelmezni, azaz túlfuttatja, átfordítja s ezáltal megvédi, elfedi a beszélő ént. A századelős dívakarakter, a sötét, bűgő hang, kissé fanyar, sok helyen ironikus, távolságtartó beállítódás egy külső szemszög, pozíció felvételét jelenti, hogy megte-remtődjön az életet élő, szenvedő versalany eseményeire való, kellően hűvös és szenved-ten rálátás helyzete. Miközben a beszélő kívülről szemléli hősnője érzéseit, a dívaalak mellett kirajzolódik egy magányos, koravén és szívében zárt gyermek képe. Minden egyes versének címzettje van, még sincs párbeszéd. Amit a női irodalom tud, vagyis dal-ban lenni, „*bennlévőségéből*” beszélni, a hangulatok, érzelmek, gondolatok teljében, a szenvedéstől vagy boldogságtól való telítődöttség állapotában, azaz szenvedéllyel, fájdalom-mal, szerelemmel áthatva szemlélni a világot, e megváltozott tudatállapotokból kitekin-teni, az e versekben korlátozva van. Ennek többféle okát láthatjuk, egyrészt a szerephely-zet distanciát teremt, másrészt a versek alaphelyzete valamiféle események utániség, amikor is elmúlt, lezárult, nem folytatható vagy folytatandó valami, amelynek utólagos feldolgozásai, interpretációi a szövegek. Nem véletlen tehát az elégikus hangvétel, a bo-rongósság, élettelenség, életem kívüliség, kifosztottság, intenzitáshiány, és a bennük visszhangzó „Ó jaj, hogy eltűnt minden”.

A borús *képmás*, amely megrajzolódik, aminek jelmezében határozza meg magát a költő, a femme fatale, aki halálos szerelmekben pusztít és lobbant lángokat, ujján pör-geti a férfinépet, mintha meg sem kottyanna neki semmi szenvedés: valójában hideg versbeszélő, aki távol tartja magától mégis az archaikus-démoni nőképmást, a kísértő, csábító, örök rejtélyt. Karafiáth Orsolya szándéka hajdani képmások, azaz a hagyomá-ny (sztereotípiák) és maga, azaz a jelen (egy árnyalt karakter) megfeleltetése egy-mással. Személyes vonzalmakból és azonosságtudatból választott példái Karády Kata-lintól Emily Dickinsonig, önmeghatározási kísérletek, nemcsak női, de költői szereple-hetőségek. Ezen elődök jelmezében játszik abszolút azonosulással. A tökéletes azonosu-lás, utánzás folytán – amelynek tétje, hogy végigjátszva e szerepeket, elmozdulási pon-tokat találjon, új gyűjtőhelyekre leljen, azaz meglássa, megtalálja a maga hangjait – a te-mérdek arc között sokszor monomániás, homogén alak marad, ami sajátjának sejtethető. S csak újabb verseiben mozdul el erről a holtpontról, egyrészt a hagyományos költői megszólalásmódok felé, másrészt a jóval játékosabb, az olvasót beengedő, megszólító beszédmódok irányába.

Az irodalom jeles kortárs férfi képviselői között is számos akad, akik az alább felsorakoztatott, nőírók esetében evidens, másfajta szemszögekkel, nyelvezettel élnek, és virtuózan szólalnak meg nőszerepben. Az író neme szerinti olvasat, úgy tűnik tehát, önmagában nem tekinthető gyümölcsözőnek. Csak annyit lehet állítani, hogy azon női műveknek látszik ma létjogosultságuk, azok érvényesek, hitelesek, és azokra van igény, amelyek jelentősen elválnak a nagy hagyománytól, karakteresebben van bennük jelen mindaz, ami által különböznek (ezek között legnagyobb erénynek tűnik az íráshoz és a leírás tárgyához való sajátos viszony).

Mi által különbözhet hát ez a férfiak és nők által is művelhető, de női karakterű és mostanság saját különös színeiben egyre erőteljesebben megmutatkozó irodalom?

Jellemző lehet a közvetlen tapasztalásmódot követő, közvetlenséget szimuláló írásmód, amelynek egyik sajátossága a reflektáltság hiánya vagy a reflexiók egybeforrasztása a leírással (elsősorban érzések, érzékletek). Ennek oka, hogy az elbeszélőnek többnyire karaktere, kirajzolódó jelleme van, és közvetlen részese, átélője az elbeszélte világnak, természetesen viszonya van elbeszélése tárgyához.

A nézőpont: közvetlen, naiv, egyszemélyes, ritkán azonos a hagyományos omnipotens narrátor nézőpontjával, sokkal inkább jellemző az egy fókuszról való kitekintés és a fókuszpontra való visszavezetése az olvasónak. Éppen ezért olyan nézőpontokról van szó, amelyeknek legfőbb sajátja a bennlévőség vagy az alulnézet. Jellemző a distancia hiánya vagy teremtett távolságok létrehozása az elbeszélő és az elbeszélte világ között, s mivel az elbeszélő érintett, és nem veszi fel a hagyományos narrátori pozíciót, távolfelviteli lehetőségei különféle búvóhelyként szolgáló szemszögek (gyermek, hajléktalan, ostoba), ezek karakteres nyelvezete, az e szemszögekből adódó humor-, paródia- és ironialehetőségek, valamint maga a demonstratíván megjelenő nőszerep és annak alakváltozatai.

A nyelvhasználat sok esetben fizikális/organikus/érzéki karaktere tűnik ki, vagyis szinte közvetlen módon fizikális reakciók kiváltása a célja. A nyelv sok esetben fölébe helyezkedik a történetvezetésnek, jellemrajzoknak stb., gyakran jellemzi a poézis felé való elhajlás, akár ritmikában, akár egy poétikusan kibomló képi világ vagy egybevont, sűrű jelentésháló megteremtésével.

A rendező látásmód, nagy formák átlátása kevésbé érvényesül, sokkal inkább egy másfajta komplex látásmód (egészlátás), amely leginkább a gyermeki látószöghöz hasonlatos. A sajátos női tapasztalatok elsősorban a testérzékelés specifikus köréhez tartoznak, a felépített világ egy másfajta, organikus egységben mutatkozik meg. A személyes témák elnyomják a nagy társadalmi problémák megtárgyalásának igényét, s általában nem valamely racionális szempont vezérli a szövegeket, hanem a minden ízében átélt emberi, amelyen belül hangsúlyt kap a nő mint téma is.

Most jutottunk csak az ingovány kellős közepébe. Most, amikor a nők által írott művek felé kitért figyelemmel fordulunk. Most, amikor minden valószínűség szerint az író, aki épp nő, mintha megtalálta volna a maga feltehetőleg férfiúi műzsáját...

THE GAMES OF THE NEW MILLENNIUM

Pályakezdekés és fordulatok a kilencvenes évek magyar lírájában

Feltűnő, mert nem feltétlenül indokolt, hogy az elmúlt évben és hónapokban egymást érték a konferenciák, tudományos dolgozatok és kritikák, melyek megkérdőjelezték az elmúlt évek magyar irodalmi eseményeit mérlegre tenni, nyíltan vagy kevésbé nyíltan az ezredvég kitüntetettnek vélt horizontjából.¹ Pedig nyilvánvaló, hogy a poétikai változásoknak és állapotoknak vajmi kevés köze van a Gergely-naptár aktuális fordulóihoz, és könnyelműség lenne azt hinni, hogy akár a kilencvenes évek, akár a kilencvenes évek második fele direkt módon beleíródott volna a szépirodalmi szövegek különbözőségebe, netán úgy, mint a közelgő korszakforduló előzményei. Ugyanakkor egy határként jelentkező dátumnak – miként azt az utóbbi időben gyakran lehetett hallani – legalább kettős funkciója van, hiszen egyrészt önmagával indokolt természetességgel a múltra irányuló megismerés felerősítője, másrészt a lezárultság és kezdet képzetét keltve identitásképző funkciót is ellát, és egyben a jövőre orientál.

Amikor tehát azt a kérdést teszem fel a jelenlévőknek és önmagamnak, hogy milyen új jelenségekkel találkozhattunk az elmúlt öt év magyar lírájában, akkor talán nem is annyira az elmúlt öt év számvetésére vagyok kíváncsi, mint arra, mi az az újdonság, ami a következő öt vagy tíz évben meghatározhatja a magyar költészetet, túllépve és talán véglegesen, talán csak időlegesen régivé átírva az ezredvégi líra akár legkorszerűbbnek vélt poétikai eljárásait. Messzemenőig egyetértek Keresztury Tiborral, aki azt állítja, hogy például az egykötetes, húszas éveinek elején járó Varró Dániel már most sokkal nagyobb hatással van a líraértés alakulására és a kortárs költészet kontextusára, mint egy „jól bejáratott lírai szövegeket mégoly színvonalas megbízhatósággal variáló preklasszikus pályatárs.”² És ez az oka annak is, hogy előadásomban az elmúlt években pályakezdekőként vagy esetleg a második-harmadik, jelentősebb kötetükkel jelentkező költők legalább olyan arányban lesznek reprezentálva, mint a kiadói listákat vezető, húsharminc *Szép versek*-szerepléssel bíró „nagy nevek”.

Az említett helyeken azt is sokan leírták, hogy a költészet, legalábbis ami olvasottságát és tekintélyét illeti, újabb válságát éli napjainkban, de azt is, hogy a költészet minőségét tekintve ez egyáltalán nem állítható. Sőt talán sosem volt ennyire sokirányú, törekvéseiben és hagyománykeresésben ennyire változatos a magyar líra, mint épp most, amikor még, részben az intézményrendszer sajátosságainak köszönhetően, kisebb tehetséggel induló költők is biztosak lehetnek a folyóirat-publikációk viszonylagos rend-

¹ A legjelentősebbek: Az *Alföld* 2000/2. számában Margócsy István, Keresztury Tibor, Kulcsár Szabó Ernő, Bányai János és Tarján Tamás dolgozata, a *Bárka* 2000/5-ben Görömbei András, Margócsy István és Keresztury Tibor írása, Pomogáts Béla a *Parnasszus* 2000/őszi számában, Mészáros Sándor a *Lettre Internationale* 1999/34. számában, valamint H. Nagy Péter, illetve Menyhért Anna tanulmánya az *Alföld* 1999/4., illetve 2000/12. számában.

² Keresztury Tibor: „Az üvegház törekeny nyugalma”, in: *Bárka*, 2000/5. 68. o.

szerességében és előbb-utóbb a saját kötet megjelenésében is. Fölöttébb jellemző momentum például a legkedveltebb napilapunk kultúroldalain bevezetett szerda-szombat-szerda-szombat ritmus, ami egy magyar focistát alighanem végzetesen megviselne, nem úgy a magyar költőket, és soha ennyi „X. Y., költő, kötete még nincs” aláírású vers nem került alkalmanként egymillió potenciális olvasó kezébe, igen, még hétköznapokon is. Mindezzel csak azt akarom illusztrálni, hogy talán mégis azoknak van igazuk, akik a maximum ezer-ezeröttszáz példányszám ellenére és a vitathatatlanul meglévő *presztízsvesztő szerepcsökkenés* ellenére sem temetik, hanem dicsérik a mai magyar költészetet, mondván, az értő olvasók száma talán még a hetvenes évek végéhez képest sem csökkent.

Persze az is igaz, hogy a sokszínűség és a sokszólamúság kialakulásával együtt egyfajta klikkesedés is elindul, és ahogy Keresztury megjegyzi, ma már szinte elfogadottá vált, hogy például Nagy Gáspár vagy Csoóri Sándor olvasói nem olvassák Parti Nagy Lajos vagy Kukorelly Endre írásait és fordítva. Legalább annyira politikai és ideológiai okok miatt, mint poétikai és a szöveg szerepét, funkcióját érintő elvárásaik miatt. De ide tartozik az is, hogy maguk a szerzők sem törekszenek az egymással való párbeszédre, és anélkül alkotnak sokszor hasonló alapokról indulva egészen mást, hogy – szerencsés esetben legalább imitálva a toleráns és érdeklődő egymás mellett élést – valójában nem is tudnak egymás kérdésfelvetéseiről. És nagyon fontos azt is kijelentünk, hogy mindezekkel együtt a poétikai alakulástörténetnek olyan szerencsés időszakát éljük, amikor a lírai hagyományok sokszorosán sokféle újraértelmezése úgy hozott létre magáról a versről és a nyelvről is merőben másként gondolkozó költészeteket, hogy az irányzatosságuk és az ebből sajnos automatikusan következő kirekesztésnek még csak árnyékát sem vetette. Ez talán az elmúlt öt év költésztörténeti eseményeinek egyik lehetőségét teremtő kulcsa, minőségének záloga.

Azt állítom, hogy az elmúlt időszak költészetbeli újdonságai javarészt azzal a felszabadultsággal függenek össze, mely az önmegszólító, létösszegző, leggyakrabban tragikusnak nevezett versek mindenhová elérő kánoni hatalmának csökkenéséből adódott. Mert bár ez a sok tekintetben hatékony és a nagy művek megszületésével önmagát legitimáló poétikai elvárásrendszer még ma is termékenynek mondható, az alapokat felülvizsgáló, a vers funkciójáról másként gondolkodó költészeti kísérletek ehhez a tragizáló hanghoz képest tudtak más, sokkal oldottabb, de legalább olyan eredményekre vezetők beszédhelyzeteket felvonultatni. A hagyományos és sokszor a kritikus szótárakban is előkelő helyen szereplő elvárások, melyek a komor, elégikusan mély hangot eleve értékesebbnek ítélik a könnyedebb, bár talán ugyanolyan „komoly” kérdéseket felvetőnél, ezúttal épp a több oldalról érkező átfőmáló igényeknek köszönhetően kezdett változni. A legpontosabban ezt Szilasi László Kukorelly-tanulmányában láttam leírva,³ de felhívta erre a figyelmet többek között Menyhért Anna több kritikája is.⁴ Az alábbiakban tehát ennek a megállapításnak az érvényességét kívánom vizsgálni néhány, az utóbbi időben megjelent, és a legtöbbször által kiemelten fontosnak ítélt könyvvel szembeállítva.

Az ugyan könnyen lehet, hogy az általam alább többször használt „nehezen olvasható–könnyen olvasható” kategóriapár viszonylag egyszerű érvekkel megingatható, de azt aligha lehet vitatni, hogy a kritikai gyakorlat, még a(z ízlésem szerint) legjobb kritikusok is, gyakran élnek vele. Az összekuszált rész–egész viszonyok, a nyelvre ráhagyatkozó gondolkodás, a jelölőorientáltság, a grammatikai szabályok be nem tartása vagy az irány- és ritmusváltások gyakorisága és a kiszámíthatatlanság a „nehezen olvasható”

³ Szilasi László: „Megtelik. És pedig azonnal.”, in: uő.: *A Kopereczky-effektus*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000. 172–179. o.

⁴ Vő.: Menyhért Anna: „Ex Libris”, in: *ÉS*, 1999/44., és uő.: „Szétszalazás és összerakás”, in: *Alföld*, 2000/12.

szerzők recepciójában tűnik fel megbízható gyakorisággal, ezek ellentétei pedig, ugyan ritkábban, de a „könnyen olvashatókban”. Én mégis azt gondolom, hogy a dolog nem itt dől el, és talán azt is meg tudom mutatni az alábbiakban, miért lehet mégis könnyebben olvasni egy a fenti tulajdonságok majd mindegyikével bíró szöveget egy látszólag rendezett és kiszámítható, de épp ezért sokszor végtelenül unalmas szövegnél.

„Listámat” hadd kezdjem azzal a költővel, aki a legutóbbi időkben a legtöbb figyelmet kapta, és aki nagyrészt elismerő hangokat kiváltva meg is osztotta a kritikát. Természetesen Varró Dánielről van szó és a *Bögre azúrról*. A „költészettani gyakorlatok”-nak vagy épp a „könnyűség poétikájá”-nak nevezett kötetet majd minden kritikus örömmel és felszabadultan fogadta, érezve, hogy ami itt történik, az a vers mint szöveg funkcióját tekintve is jelentős változás. Egyes kritikusok ezt úgy fogalmazták meg, hogy Varró Dániel könyve nem várja el olvasójától a csendes elmélyedést vagy a metafizikai távolbalátást, viszont a szöveg formai kidolgozottságának, például a különféle retorikai alakzatok mesteri alkalmazásának örömet, és eközben Petőfiig visszanyúlóan az elődköltőkkel fenntartott ironikus kapcsolatok alakításának kiemelt tétjét könnyen tetten érhető hatásmechanizmuson keresztül közvetíti. Vagyis a könnyedség, a lazaság, illetve a „megcsinált” irodalmiság melletti elkötelezettség valódi vitahelyzetet provokál, melyben a költői szerep és a vers szerepe válik leginkább kérdésessé. Az *Ének* című szövegben és más helyeken is nevéen is nevezi ezt a pozíciót: „ezért a költők felvidulni félnek, / mert abból vers sosem lesz – csak ének”, illetve: „a költő fecsegő természetű ember / vagy tud’ isten miféle izé”.

Az sem véletlen, hogy a kötet egyik legjellemzőbb újdonsága a gyerekversek és a „Boci-boci tarká”-s stílusparódiák beemelése a könyv főrészébe, az úgynevezett komoly versek közé, melyek persze Varró Dánielnél ugyancsak telítettek az előbbieket poétikai eszközeivel. Mert mások is írtak már gyerekverseket és paródiákat, stílusimitációkat – sokan és talán jobbkat is –, de arra Weöres Sándor óta nemigen volt példa, hogy valaki ezeket a verseit műfaji indexek nélkül, egyenrangú szövegeknek tekintve adná közre. Talán csak Kovács András Ferenc próbálkozott ilyesmivel, aki a *Manótánc* és a *Kótya-lapótya* című gyerekverskötetek után először az *Adventi fagyban angyalok* című könyvének néhány darabjában teszi elérhetővé ezt az „alternatív olvasatot”, például a Krisztinka-versekben – „Nincsen több ugra-bugra / Álom száll kengurukra / Nincsen több ugribugri / Alszik Balu, Maugli / Majom méhecske medve / Durmol végleg elfeledve” (*Friss tint, tinta tinta!*) –, de nála ez mindig csak alternatíva. Ennek pedig az az elsődleges oka, hogy Varró Dániel verseiben a szöveg megformáltsága önmagában is érték, és másodlagos, hogy a versben egy szerelmi szálát húz ki és köt el, vagy egy nyuszikát küld téli álomra, esetleg önreflexív elemekkel játszva rajzolja saját karikatúráját, mint például egy a kötetben még nem szereplő versben, az *Unalmas őszi vers az ünalomról* című (*Beszélő*, 2000/2. – „Hát, a versnek vége itt most, unni tetszett szinte biztos, / untam én már írni is, csak bóbiskoltam dallamán, / rezgett, mint a málnalekvár, bús elődöm Allan Edgár, / félek, nem dicsérne meg már ennyi rossz rím hallatán”), ahol az írás egyedüli oka, értelme és célja az unaloműzés, ami viszont unalmas szöveget szül, mely unatja az olvasót, akinek viszont nem is marad más öröme, mint a szöveg formai bravúrjainak élvezete. Mennyivel más attitűd ez, mint a váteszi szereppel kacérkodó, a verset küldetésnek, a „láthatatlanba vesző emberi magaslatok felé” (Görömbei A.) vezető létrának tekintő szemlélet. A vers tétje maga a vers, egy rím, egy szólam vagy egy nyelvi játék. A maga teremtette szabályok közt, a szabálynak való megfelelés örömeért.

Karafiáth Orsolya, csakúgy, mint Varró, elsősorban Parti Nagy Lajos líranyelvi törekvéseit gondolja tovább, és dalszerűen könnyed, rímtől rímig lágyuló költészetével annak megerősítője is, hogy az elmúlt években „több mint ígéretes” pályakezdésekből sem volt hiány. A figyelmet elsősorban a nőiként azonosítható hang(ok), a kihívásra válaszoló,

sértettségéből beszélő hang(ok) érdemelték ki, melyek ráadásul a szerelmi költészet patetikus rétegeit a túljátszott szerepben rejlő ironia segítségével bontják le, vagyis törekvéseiben a humor mint eszköz az egyik legfontosabb szerepet játssza. A kötet legjobb szövegeiben pedig a gyermeki énréteget megszólaltató panasz álszentimentalizmusa váltja ki ezt a hatást.

Kovács András Ferenc költészetében is a nyelv hangzó aspektusára irányított figyelem az egyik legfontosabb törekvés. Az ehhez is használt intertextuális játéktér hallatlan kibővítése, a dallam, ritmikai képlet vagy a sokszor idegen szavakat rímeltető szövegek szintén kevésbé hagyatkoznak a hagyományos lírai témákra, mivel sokszor épp önmagukban találják meg ezt. Nem véletlen, hogy a KAF-művek recepciójában mindenki másénál gyakrabban szerepelnek a különböző idézéstechnikák elemzései, kezdve az egyszerűbb allúzióktól a különféle helyekről idézett szöveghelyek egymásba tördeléséig, mely már – miként Kulcsár-Szabó Zoltán írja – a „líra kódját teszi ki az olvasásnak”, amennyiben a szétszedett és más módon összerakott szövegrészek a verssé szerveződés elveire mutatnak rá, illetve felfüggesztik – avagy önmagukkal helyettesítik – az eredeti szöveg referencialitását.⁵ Ez a költészet, amelynek egyik legfontosabb témája a vers, a vers mint ritmus és hangzás, szöveg és forma a századforduló populáris nyelvén beszélve (Lázár René), vagy a római kori antikvitas poétikájának kereteiben mozogva (Caius Licinius Calvus), esetleg a már említett gyerekversek kódjait használva képes ugyanoda visszaérkezni: a megújulás lehetőségeit úgy mutatni fel, hogy eközben önmagát a költészettörténeti folyamatok részeként, és e benneállás hogyanjára rákérdezve definiálja.

Azt pedig bizonygatni sem kell, hogy a grammatikai szabályok áthágásának, illetve újradefiniálásának tendenciája talán az egész huszadik századi líra egyik legfőbb mozgatója, ahogy kis túlzással azt is bármelyik versre rá lehet fogni, hogy a kulturális hagyomány valamely részével épít kapcsolatot. Viszont azt csak kevésről lehet elmondani, hogy ezt (amennyire lehet) kontrolláltan, tudatosan és következetesen, a legrafináltabb eszközöket is fel-, illetve kihasználva, a jelentésképzés teljesebbé tételéért tenné. Varró Dániel versei mellett vagy előtt ilyen KAF legtöbb verse is, de még inkább ilyenek Kukorelly Endréi.

Kukorelly költészetének egésze leírható az irodalmi nyelv regiszterének megkérdőjelezésével, az alulretorizáltság alakzatainak használatával és például a közömbös, visszafogott modalitással, de az 1998-as *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.* című kötetében még markánsabban jelennek meg ezek a jellemzők. És az is hozzáférhetőbbé válik, hogy a beszéd korrekciós eszközeinek állandó, folyamatos részvétele a közlésben legalább annyira az elbizonytalanodást és a szerzői szerep identitásának feloldását erősíti, mint a szövegek osztoottságát, kezdeti józanságát és későbbi labirintusba jutását. Azt, hogy egyre kisebb részek tűnjenek egésznek. Nem véletlen, hogy a *H.Ö.L.D.E.R.L.I.N.*-kötet után többen is felhívták a figyelmet az automatizálódás veszélyeire, melyet nyugodtan érthetünk a befogadói oldalra is. Csakhogy ez az automatizmus épp azt jelentené, hogy a Kukorelly-szövegek kódjának ismeretében már a szemantikai síkon történő megértés sem követel különösebb erőfeszítéseket, a szabályszegő szörend és az egyedi szintaxis ellenére sem. Feltétlenül új jelenség azonban az idegen nyelvű szöveg ilyen mérvű bevonása a saját szövegbe, a fordítás és a fordíthatóság kérdéseinek ilyen kielezett felmutatása és részben megválaszolása, illetve megválaszolhatatlanságának kinyilvánítása, valamint a hű fordítás elvi és gyakorlati lehetetlenségének poétikai eszközökkel történő beláttatása. A szövegen belüli fordítások például kifejezetten progresszív, előremutató és eredeti gesztusok, azzal együtt is, hogy, mint említettem, a Kukorelly-kötetekben már régóta megismert beszédmód itt sem módosult említésre méltóan, legfeljebb kibővült és még következetesebb lett.

⁵ Kulcsár-Szabó Zoltán: „Kívül-belül a lírán”, in: *Élet és Irodalom*, 2000/25.

Borbély Szilárdot pedig épp azért tartom itt fontosnak megemlíteni, mert legújabb könyvének néhány helyén egészen közel kerül Kukorelly retorikájához, és ezen keresztül az általam – az egyes szerzők teljesítményének elősorolásával – körberajzolni próbált tendenciához. Igaz, csak „egyrészt–másrészt”, illetve „bár–mégis” elővezetésű mondatokkal lehet e közelség mellett érvelni, de mégis. Borbély Szilárd több mint tíz éve építi rendkívüli következetességgel költészetét, de az igazán nagy események nála is az utóbbi öt évben történtek. Az ő költészetében két összebékíthetetlennek tűnő elem próbál egymásra találni, az angyalok rilkei, illetve Nemes Nagy Ágnes-i rejtélyes könnyedsége és lebegő titokzatossága, illetve a nyelvkritikai, nyelvfilozófiai bölcsélet hűvös, néhol geometriai pontossága. Vagy máshonnan nézve: az egzisztenciális érintettségű, például a létmegértés problémáját a versben megjelenítő hagyomány és a magáról a vers határaitól beszélő bölcséleti belátások. Ezért hívhatjuk Borbély Szilárd költészetét a nyitott zárójelek költészetének, ami a 1995-ös *Mint. Minden. Alkalmom* című könyvben tipográfiai is megerősítést nyert. Az egyik oldalról lezárt a kísérlet, de épp ez kölcsönzi a kihívást, amire a másik oldalon nagyon is releváns, a kortárs költészetben bátran egyedülállónak nevezhető válaszok születnek. Ugyan az *Ami helyetben* ez a feszültség más szintre tolódik, és miként Schein Gábor írja, az allegorizáló, rejtőzködő beszédmód feloldhatatlanná alakítja, és egyszersmind rétegzettebbé és osztottabbá formálja, de kérdésfeltevését változatlanul hagyja.⁶ És ez a költészet épp ezért ígér még ennél is többet. Következetessége és önreflexivitása olyan biztonságot nyújt, mely az egyre magabiztosabban kezelt eszközökkel párosulva lehetővé teszi, hogy ami kezdetben a jambikus, hangköltészeti regisztereket is bevonó próbálkozásokkal nem sikerült (*Hosszú nap el*, 1992), a legújabb kötet egyes helyein már elérhetővé váljon: mégpedig az, hogy az eddig mögöttes tartalomként, metaforákkal elérhető jelentések előtérbe, hozzáférhetőbb közelségbe kerüljenek. És ez annak is köszönhető, hogy a versek maguk is egy nagyobb vers részei, ez a nagyobb vers pedig maga a kötet. Ez a monoton, nagyszabású, az iróniát nem öniróniának értő beszédmód az eredetileg (értsd: folyóiratokban) címmel megjelent szövegek egymásba éréseben és sodrásában teljesíti ki valódi lehetőségeit, az allegóriák elbizonytalanító, a tárgyakra rákérdező és rácsodálkozó mozgását. Hogy semmi sem fontos, de ezáltal minden az lesz, ami szót kap, ami bekerül a versbe. Borbély Szilárd azonban arra is rájátszik, hogy versekkel nem lehet vitatkozni, hiszen a közlés par excellence redukáltsága eleve pajzsként viselkedik, bármilyen ellenérv esetén jelzi, hogy mindez másként hangozna egy teoretikus szövegben. Persze itt is érződik az elméleti tisztaság, például az olvasóról és az olvasásról szóló kitételekben, jellemzően a „Télen jó írni a nyárról” kezdetű szövegben.

A legtávolabbról, de érzésem szerint mégis kihagyhatatlanul, Petri Györgynek a kritika által érezhetően visszafogott lelkesedéssel fogadott utolsó kötete tartozik ide, mellyel Petri ma még csak jelzésekben látható hatású örökséget hagyott hátra. A deretorizált, már-már antipoétikus nyelv mint az önlefokozó-ironikus beszéd eszköze mindig is azonosító jelentőségű jellemzője volt Petri költészetének, de úgy látom, az utolsó kötetben mindez a végleteleg leegyszerűsödött és tulajdonképpen monológba záródott. Külön erénye a kötetnek, hogy a halál közelségének tragikumát és a beszédre is visszavonatköztatott irónia könnyedsége egymást erősítve illeszkedik e kötetbe, sikeresen oldva fel a már többször említett tragizáló hagyomány kódjait. Két évvel ezelőtt ugyanitt Bagi Zsolt Petri liriko-filozófiájáról beszélt, többek között arról, hogy mifelénk, ahol a bölcséleti ihlettségű költői beszéd sohasem volt igazán otthonos, Petri azon kevesek között említhető, akik költészetükben jól körülírható filozófiai alapállást, ha tetszik, érvszerűen is mozgósítható fogalmiságot dolgozott ki.⁷ Az ő észrevételeitől elindulva mondhatjuk,

⁶ Schein Gábor: „A halott angyal”, in: *Jelenkor*, 1999/11.

⁷ Bagi Zsolt: „Petri György liriko-filozófiája”, in: *Jelenkor*, 1999/1. 79–87. o.

hogy az *Amíg lehet* Petrije már csak nyomaiban hasonlít a hetvenes-nyolcvanas évek közéleti problémáira reflektáló, szerephelyzeteit Petőfi és Ady nyomán megalkotó Petrijére. Amitől más az utolsó kötet – és részben a *Sár* is – az épp a felületre kitolt problémák el-sőbbsege. Az, hogy a vers nem labirintus, hanem, legalábbis a szintaxis szintjén, könnyen érthető, mondhatni, egyszerű. A közlés „eszköztelensége”, az azonnali érthetőségre való törekvése, illetve a már-már „költőietlen” formákban való kifejezés erőltetése vagy a panasz és néhol a moralizálás hangjainak megpendítése, érzésem szerint szintén ebbe az irányba mutat. Innen nézve különösen nehéz válaszolni azonban arra a kérdésre, ami a kilencvenes évek Petri-kötetei kapcsán mind gyakrabban felmerült, hogy tudniillik megtörténik-e Petri költészetében az a – ha tetszik – nyelvkritikai fordulat, ami a költői szubjektum elhelyezését és kezelését egy nyelvre ráhagyatkozó attitűdnek adta volna át. Én úgy vélem, nem, és ezen nem változtat, hogy maguk a szövegek többször is tesznek ilyen irányú utalásokat (például az Angyalosi Gergely által is kiemelt Ady-utalás: „Más aspektusból nézve / már ami a költő és a vers, / úr és szolga viszonyát illeti, / a szolga én voltam.”⁸). Mert nyilván a szöveg poétikájáról nem a szöveg beszél a legautentikusabban, különösen akkor nem, ha az én utólagosságának tapasztalata, az újraírás, az idézés, az ismétlés műveletei egyébként nem meghatározóak.

Minthogy tanácskozásunk címében a pályakezdeményekre is rákérdeztünk, végezetül hadd említsek még egy kiemelkedő indulást az elmúlt öt év feltűnően nagy számú ígéretes pályakezdeményéből. Orbán János Dénes – akinek az *Előretolt Helyőrség* körében, Farkas Wellman Endrére vagy Szálinger Balázusra gondolva, már szintén figyelmet érdemlő követői is vannak – recepciója azért is példa nélküli, mert magyarországi verseskötet nélkül, gyakorlatilag a folyóirat-publikációkra épülve ment végbe.⁹ Nála a vicc és a könnyedség, illetve a saját, külön bejáratú ünnepek poétikáját erősíti a „súly nélküli léghajózás” (Orbán Ottó), amennyiben a hagyományos lírai problémák kerülése vagy hétköznapi nyers kezelése legtöbbször a szex vagy az ürítkezés képeibe fut. Némely kritikusok részéről a blöff vádját is kihívó, gondolataltalannak ítélt költészet, mely a giccs-paródiától sem riad vissza, a sokhangú, egy a kötetet uraló lírai szubjektum megképződését lehetlenné tévő líra kézhezálló példája. Biztos formaérzék, könnyed imitáció, olvasható és felolvasható költészet. Ez ugyanis egy olyan új jelenség, mely a versnek a felolvasások oldott légköre által elvárt akciószerű, poénokra kihegyezett megjelenését várja el, és eszerint alakítja. Persze én sem tulajdonítanék a felolvasásoknak túlzott szerepet a versnyelvek alakításában, mindenesetre a megszorított költőversenyek és paródiajátékok, a Térey–Peer–Poós-féle rapzenekar, illetve Térey kötetciklusként is figyelembe vett rapversei, melyek jó néhány poétikai jellemzője, például a rímelés sajátosságai, a kötetek más részein is felismerhetőek, nagy általánosságban épp azt jelzik, hogy az ily módon érzékelhető olvasói elvárások a versesköteteket is formálják. Vagy ahogy Valastyán Tamás fogalmazott: a piaci viszonyok megérkeztek a magyar költészetbe is.¹⁰

Mégis azt mondom, nem ezért, hanem éppen ennek ellenére üdvözlendő, hogy a költészetet eredendően intellektuális jellegűnek elgondoló kánonok mellett végre alakul egy önmagát nem halálosan komolyan vevő, könnyedén léghajózó költészet vagy „répá-költészet” is, ahol az ügyesség, a játékos megcsináltság is eseményé válik, sőt elsődleges eseményé, illetve egy az olvasóra is odafigyelő, a követhetőségért megdolgozó líra. Az elődöknek vagy épp a kortársaknak fricskákat mutogató, a versenyt nyíltan vállaló, sőt gerjesztő költészet, illetve az alulstilizáltságot műfaji ismérvként feladó poétikák sajátosan új lehetőségeket nyitnak, sőt nem egyel már élnek is.

⁸ Vö.: Angyalosi Gergely: „A kocsmá, télen”, in: *Élet és Irodalom*, 2000/12. 15. o.

⁹ Vö.: Fried István: „Kinek a nyelve lila nyakkendőre vált”, in: *Tiszatáj*, 1999/11. 44–61. o.

¹⁰ Valastyán Tamás: „A könnyűség poézise?”, in: *Alföld*, 2000/6. 99–104. o.

Ha össze szeretném foglalni, hogy mit is tartok az elmúlt öt év magyar költészetének legfigyelemreméltóbb és legsokatigérőbb változásának, akkor az egyszerűsödésre, az enigmatikus jelentésalkotással szemben a szöveg és az olvasó közötti távolság csökkenésére mutatnék rá. Az elmélyült, visszahúzóó olvasás helyén a könnyedebb, lazább olvasásra. Mind Varró Dánielnél, mind az *Amíg lehet* Petrijénél, mind az itt külön nem említett, legújabb verseiben a szonettek kihagyásos, szócsonkolós bonyolultságát feladó Bertók Lászlónál vagy Háy Jánosnál, de Orbán János Dénesnél, az álnaivitással játszó, dallamokon elringó Kemény Istvánnál is megfigyelhető ez. Borbély Szilárd esete némileg problematikusabb, de ha a *Hosszú nap el* szövegeit helyezzük az új kötettel szembe, látható, hogy az utóbbiak mennyivel nyitottabbak, oldottabbak és könnyebbek. Nyilván könnyen lehetne ellenpéldát is hozni, de azt, úgy érzem, egyelőre nehéz lenne vitatni, hogy az olvasóért és az olvashatóságért folytatott „ki nevet a végén” jelenleg ennek az alternatívának az esélyeiről beszél a leglelkesebben. Még akkor is, ha az itt felsorolt szerzők más, legalább ennyire fontos alapkérdések tekintetében cseppet sem összetartó utakon járnak.

FOGYASZTÁS ELŐTT FELRÁZANDÓ

Kötelezők. Tanulmányok világirodalmi klasszikusokról

Nagy ötlet, felforgató erejű *trouvaille*; és pofonegyszerű gondolat, magától értetődő feladat. Mindkét minősítés leírható erről a tanulmánygyűjteményről, amely arra vállalkozik, hogy a fiatalabb korosztályhoz tartozó irodalomtörténészek segítségével klasszikus világirodalmi szövegeket – kötelező olvasmányokat – értelmezzzen (újra).

Az elgondolás remek, hiszen mindannyian érezzük, hogy az, amit az „iskolás” értelmezések nyújtanak ezekről a „nagy” művekről – amelyeket (vagy legalább némelyiküket) egyébként szívesen is olvasunk (vagy legalább némelyikünk) –, kevés, nem elég érdekes, túlságosan is megszokott, bevett, hagyományos. Nézzük tehát meg, lehet-e más módon hozzájuk nyúlni, lehet-e őket (újra) érdekessé tenni, ily módon „nagyságukat” (újra vagy másként) igazolni. Nem bémulunk-e meg a „klasszikus” művek előtt, nem jönnek-e ismét a szánkra (tollunkra) a már nagyon is jól ismert klisék, tudunk-e mást, mint *ismételgetni* a nagy szövegeket környező hagyományt? A vállalkozás azt is bizonyítaná: a kánonalakítás nem feltétlenül azt jelenti, hogy új (más, nem megszokott, nem klasszikus) *művek* felfedezését szorgalmazzuk, nem egy írói életmű, egy korszak, egy nemzeti irodalom hangsúlyait akarjuk átrendezni az érvényesnek tekintett kánon korpuszának módosításával – hanem azt (is), hogy másféleképpen olvassuk a kanonikus szövegeket, hogy a kanonikus értelmezés az, amin változtatunk. (E kettő, a kanonikus művek sorának bővítése vagy átszabása, illetve az értelmezés kánonjának módosítása, nyilvánvalóan igen gyakran össze is kapcsolódik; talán elvileg sem igen szétválasztható.) Nagy ötlet, és mindenképpen piacképes is: a hagyományos középiskolai oktatás értelmezéseinek patronjaitól elfásult diákok, egyetemisták és tanárok nyilván szívesen fordulnak bármilyen – szinte bármilyen – új interpretációhoz, amely szellemi izgalmat okoz, amely jobban megszólítja a művet és olvasóját.

De természetesen az ötlet kézenfekvő, és semmi új nincs benne. Részint mert tőlünk

nyugatra régóta bevett szokás, hogy a legklasszikusabb klasszikusok újraértelmezéseit kiadják, hogy a „nagy művek” radikális (és kevésbé radikális) interpretációi vitákat váltanak ki, s ezek könyvekben is napvilágot látnak; ezekben a kultúrákban az „iskolás”, bevett értelmezések mindössze egy szint jelentenek a skálán, de korántsem uralkodóak. Van miből választani, élénkebb a diskusszió. Részint pedig mindig is, nálunk is ez folyik: az értelmezés mindig megújuló folyamat, az értel-

Szerkesztette Bényei Tamás
 JAK-füzetek 106.
 József Attila Kör–Kijárat Kiadó
 Budapest, 1999
 233 oldal, 896 Ft

mezéstörténet szakadatlan elmozdulás, még ha a diszkontinuitás nem is válik mindig hangsúlyossá. Az elmúlt évtizedeket áttekintve elég csak Németh G. Béla és tanítványai Arany-elemzéseire gondolnunk, s hogy ezt követte Kemény vagy Balassi új interpretációja, vannak immár kiváló és a régebbiekhez képest merőben más szemléletet megtestesítő Mikszáth-, Petőfi- és Kosztolányi-olvasatok, s folytathatnánk a sort egészen a mai Ady-, József Attila-, Kassák-újraolvasásokig. Minden korban minden magára valamit adó irodalomtörténész-nemzedék értelmezi (és szükségképpen *másként* értelmezi, *újraértelmezi*) a klasszikusokat (ha másként nem, hát úgy, hogy *nem* foglalkozik velük); a kötet ötlete tehát nem is ötlet, hanem a dolgok normális menetéhez tartozik.

De – és ismét de – a *világirodalom* klasszikusai sajnálatos módon ki szoktak maradni a kánon mindig folyó felülvizsgálatából-átírásából. Mintha csak a magyar irodalom–világirodalom megkülönböztetés olyan evidens és erős volna, mint ahogyan a miniszteriális tantervekben. Holott a magyar irodalom értése nem függetleníthető az idegen nyelveken írott szövegek befogadásától, és a magyar irodalom története sem szakítható ki világirodalmi környezetéből. És az sem áll, hogy a magyar értelmező ne tudna mást, érdekeset, fontosat mondani a nem anyanyelvén írott művekről; lehet ugyan, hogy interpretációja mindig is hátrányban lesz, kikezdehetőbb, esendőbb lesz, de ha egyszer olvasója ezeknek a szövegeknek, akkor mindenképpen értelmezője is; akkor valahogyan érti őket, akkor beléjük ír valamit – még ha valami sajátosan magyart is. Ami azt illeti, az értelmezésnek ez a feladata egészen triviális, gyakorlati, didaktikai okokból sem megkerülhető: világirodalmat oktatni kell, és ehhez a műveket valami módon – akár csak iskolai „használatra” – értelmezni; márpedig korántsem egyértelmű, hogy a magyar diák az „importált”, az „anyaországból” átvett interpretációkra lesz fogékony, s nem inkább arra, ami az ő kultúrájában, az ő irodalmi (és nyelvi) közegében helyez el az „idegen” szöveget.

A kötet tanulmányai nem azzal az igénnyel nyúlnak hozzá a „szent” szövegekhez, hogy minden újat elmondjanak róluk, vagy hogy valamilyen átfogó képet nyújtsanak: túlságosan is nagy e művek értelmezési hagyománya ahhoz, hogy az elemzések ilyen ambícióval léphessenek fel. Ha azt mondjuk, hogy ezek az unalomig ismert művek mégiscsak bonyolultak, összetettek, ezerszer rétegzettek, bizonyos tekintetben ismeretlenek: akkor nem is annyira a művekről magukról, hanem az interpretáció évszázadairól beszélünk, arról, hogy mi mindennel kell szembenéznie annak, aki most ismét nekilát értelmezésüknek. Így azután az elemzők többnyire csak egy-két mozzanatot ragadnak ki a klasszikus szövegekből, azzal viaskodnak vagy azt írják körül – és aligha volna jogos e tevékenységüket önkorlátozónak vagy részlegesnek nevezni. Azért sem, mert bőven elég nagy vállalkozásnak bizonyul akár csak egy kicsinynek tetsző részlet újraértelmezése; és azért sem, mert nemegyszer bebizonyosodik, hogy ezen részlet-vizsgálódások a mű egészének (újra)értelmezésére is döntő hatással lehetnek.

A tanulmányok egy másik jellegzetessége, hogy megújítják a műelemzés szokásos retorikáját – vagy, pontosabban, többségükben érvényesítik azt a már nem mai belátást, hogy az elemzés nem pusztán „az adott” műről „szól”, és hogy az elemző dolga nem lenne más, mint hogy rá „alkalmazzon” ilyen vagy olyan elemzési „módszert”. Az elemzés maga is szöveg, amelynek beszélője van, nyelve méltó a figyelemre, logikája, gondolatmenete, érvelése nem valamely előre (eleve) elrendezett, örök szabályokat követ, a beszélő hatni akar olvasójára, olykor játszik a nyelvvel, kitérőket tesz, valahonnan valahová eljut (vagy nem jut el), s egyáltalán: az elemzés nem föltétlenül röviden összefoglalható *tétel* kifejtése. Durván és bizonyára félreérthetően fogalmazva: ezeknek az írásoknak a többsége nem a *tárgyról* (a műről mint tárgyról, a műről tárgyszerűen) szól; nem *valamit* próbál megragadni, hanem a valamiről való beszéd formáit próbálgatja, mutatja be, járja körül. A tanulmányok ennél fogva tanulságként nem olyasmit kínálnak, hogy „ilyen is

hát ez vagy az a mű”, hanem sokkal inkább efféléket: „így is lehet beszélni erről vagy arról a műről”, „ilyen gondolati pályák járhatók be, ha (újra)olvassuk ezt vagy azt a szöveget”, sőt: „én így gondolkodom, ha ezt a művet értelmezem”. Ez a fajta írásmód abban az értelemben tehát aligha követhető, hogy bárki bármikor bármire alkalmazhatná az „eredményeket”; mindegyik elemzés hangsúlyozottan egyedi (és egyéni), nem „a dolog maga”, hanem annak megközelítése, a hozzá fűződő viszony, az attitűd, s mindennek nyelvi formája volna elsajátítandó.

Félrevezető ezért a kötet címlapja, amelyen (egyelőre feltűnően tiszta) tollseprű látható. Mintha csak „leporolásról”, a pókhálóktól és pormacsskáktól történő megtisztításról volna szó, s a kötet jeles szerzői mindössze afféle takarítói feladatot végeznének el. Mintha a dolog maga megvolna, csak épp a sarokban porosodna, régen nem nyúltak hozzá, nosza, vessünk rá egy pillantást (ezt a felfogást a szerkesztő előszavának egy fordulata is alátámasztja: Bényei Tamás „a poros klasszikusok elméleti szempontok alapján történő újraolvasásáról” ír). Holott nem, nyilvánvalóan nem erről van szó: a tanulmányok nem azt sugallják, hogy íme, most érkezünk el az igazi, a tiszta műhöz, teljesítményük nem az „eredetihez” való visszatérés; a „poros” érzékletes és persze minduntalan használt metafora, de sugallata hamis. Másikat keresni szép, de reménytelen feladat; talán jobban tesszük, ha ehelyett arról szólunk, mit is tesznek a tanulmányírók.

Az újraértelmezés (és persze minden értelmezés) sajátos megszólalást, a régebbihez, a megszokotthoz képest szembeötlő nyelvhasználatot és argumentációt hoz magával. A kötet írásai között e tekintetben talán csak Papp Ágnes Kláráé számít kivételnek („Történetek kereszttüzeiben. Stendhal: *Vörös és fekete*”). Jeles írásmű, bizvást ajánlható érettségizőknek, felvételizőknek, egyetemistáknak és tanároknak egyaránt; tanulságos, alapos, nagy felkészültségről tanúszkodó munka, s bizonyára más benyomást keltene, ha szakfolyóiratban vagy a szerző önálló kötetében olvassuk – ebben a közegben kissé sápadtabbnak tetszik. Mintha a kérdésfeltevés – a kalandregény, a lélektani regény és a narratológiai sajátosságok összefüggése – sem volna igazán izgalmas; ehhez járul a szöveg „klasszikus” felépítése (kérdés – kifejtés – konklúzió), amely feltűnően különbözik a többi tanulmány kihívó, inkább dilemmákra, mintsem megoldásokra alapuló szerkesztésmódjától; ráadásul az írás talán stílusban sem teljesen gáncstalan. Papp Ágnes Klára tanulmánya éppen ezért elgondolkodtató: vajon lehet-e a „nagy realistákról” másként írni? Vajon nem éppen Stendhal (vagy Balzac) adja meg magát a legnehezebben az újraolvasásnak (az *írásnak*)? Nincsenek-e olyan pontok a (kanonikus) irodalomtörténetben, ahol a tradíció láncai még sokkal erősebben szorítanak, mint másutt?

Ha az imént „a többi” írásról így, általánosítva esett szó, akkor rögtön hozzá kell ehhez fűzni: a szövegek üdítően sokfélék, valóban – ahogyan a szerkesztő ígéri – az elméleti iskolák sokféleségét tükrözik, valamennyi megszólalás, hangnem, stílus, szerkezet egy-egy egyéniség. Ha valamiben (még) közösek, az az értelmezések frissessége: radikalizmusuk vagy erősségük gyakorta ironikus (fenntartva a más értelmezések lehetőségét, esetleg épp kívánatosságát), és ha merészet, meglepőt lépnek, az olvasó csak igen ritkán szisszen föl. Azt lehetne – jócskán metaforikusan – mondani, hogy ezek az interpretációk soha nem fájnak, inkább csiklandóság; ami berozsdásodott, ami meszesedő, azon jó nagyot kell rántani.

Simon Attila például („Oidipusz tragédiája. Szophoklész: *Oidipusz király*”) igen szoros szövegolvasással támasztja alá értelmezését, amelyben a dráma legfontosabb pontjait a szexualitás (meg a hatalom meg a látás meg az identitás-kérdés) dominálja. Simon olvasója ugyanakkor egy pillanatra sem gyanakodhat arra, hogy valamiféle leszállított áru Freud alapján rendeződnek éppen így a szöveg elemei; berzenkedhet ugyan egy darabig a szexuális felhangok kiemelése ellen, de az interpretáció nagyon erős és nagyon pontos. Lehet, gúnyolódhatnánk, mintha Szophoklész írta volna Freudot – de hát igen, miért is

ne? A tanulmány azt sugallja, hogy bizony Szophoklészben *benne van*, szövegszerűen benne van mindaz, amit (aminél *kevesebbet*) Freud majd kiolvas belőle. Hogy ez túlzás lenne, sok lenne? Nem: amit érzünk, az nem a kifricamodottság, hanem a határátlépés – és talán éppen a *megértés* – csiklándó érzése. Simon az amúgy is sűrű Szophoklész-szöveget még szorosabban összefontnak, szinte kibogozhatatlanul összetettnek mutatja, amikor kíméletlen alapossággal és szinte egyetlen lendülettel hordozza végig olvasóját a motívumok rendszerén – holott igazán csak néhány (bár alapvetően fontos) csomópontot ragad ki.

Jóval kacskaringósabb gondolatmeneten halad végig Kiséry András („Se füle, se farka: Shakespeare a *Hamlet*ben”), a *Hamlet* elveszett ősforrásának nyomozásától a Szellem alakján át a női(es) Hamletig. Noha minden elágazás, fordulat és kanyar indokolt, és a szöveg hallatlanul élvezetes olvasmány, a nem szerep-problémák – amelyek külön tanulmány(oka)t érdemelnének – akár el is maradhattak volna (a csattanós zárlat feláldozása árán is). Ebben a remek írásban van egy-két túlfeszített érvelés is (az „őrszó” angolra fordítására, majd visszamagyarítására alapuló fejtegetésben, 47–48. o.), de a hihetetlen erudícióval és szövegismerettel megoldott, csapongásában is rendkívül ötletgazdag írás a kötet egyik legjobbjá. Hogy melyik iskolához tartozik? Éppúgy nehéz volna megmondani, mint Simon Attiláéről; ha ott a pszichoanalízis és a hermeneutika nyomait láthatuk a szóhasználatban (de a recepcióesztétikát is), akkor Kiséryre nyilván hatott a *gender studies* és esetleg a dekonstrukció irányzata.

De sokkal kevésbé látványosan, mint ahogyan Lacan hatott Kalmár Györgyre: Kalmár a *Robinson*ot elemzi („Robinson és Crusoe. Avagy hogyan [nem] válhatunk mindentudó elbeszélővé? Defoe: *Robinson Crusoe*”), és a szöveg kezdetén, mi tagadás, elég komikusan hat az, ahogyan a szerző bevezeti olvasóját – egyelőre mindennemű hivatkozás nélkül – a lacani terminológiába. Így ír: „Robinson Crusoe a hűtlen, *tékozló fiú* elhagyja apja házát (az Apa házát)” – s aki nem sejtí, hogy miért a kurziválás, s miért az „apja” átnevezése „az Apává”, az csaknem önparódiaként kénytelen olvasni az értelmezést. Kalmár makacssága, következetessége azonban figyelemreméltó, és végső soron eredményes is: némi szelíd erőszakkal rángatja bele olvasóját a lacani értelmezési keretbe, de ha már ott vagyunk, Kalmár segítségével jól kiismerjük magunkat, előzékeny vezetőt nyerünk. Hajlamosak vagyunk elhinni, hogy jószerivel minden, ami hosszúság, az fallikus szimbólum, és hogy lényegében az Anya és az Apa körül forog minden konfliktus. Néha van ugyan olyan érzésünk, hogy bizonyos szerepek mintha fölcserélhetők lennének, de Kalmár interpretációja végeredményben annyira meggyőző, hogy ezután nehéz lesz másként olvasni a *Robinson*ot, mint az Apa helyébe lépő férfi, az Atyává váló, pozíciót fogláló ember allegóriáját.

Más írásaiból tudható, hogy Hódosy Annamáriától sem idegen a Lacan ihlette gondolkodásmód. E kötetben azonban („Irodalmi árvaság. Dickens és a metafikció”) efféle védőháló nélkül nagy mutatványra szánja el magát, és sikeresen: azt bizonyítja, hogy Dickens két regényében (az *Oliver Twist*ben és a *David Copperfield*ben) nem egyszerűen az áttetsző, „realista” próza működését kell látnunk, hanem mindkét szöveg telis-tele van metafikciós elemekkel, ahol is a szöveg önmagáról, létrejöttéről, fogadtatásáról, általában az irodalomról, könyvekről, olvasásról „szól”. Hódosy bámulatosan *ügyes* olvasó, aki annak ellenére, hogy (vagy azért mert?) alig használja a hatalmas Dickens-szakirodalmat, minden apróságot észrevesz, ami kérdésére választ adhat. Ezenközben pedig igen megfontolandó megállapításokat tesz realizmus, hitelesség, didaxis és szerzőség kérdéséről, mintegy mellékesen, de érvelése szerves részeként.

Sajnálatosan rövid, ezért éppen csak az elemzés ígérését tartalmazó szöveg Szilágyi Zsófia *Anyegin*-tanulmánya („Az orosz regény enciklopédiája. Puskin: *Anyegin*”). Sokkal kifejtetlenebbül és kevesebb részletmegfigyeléssel, de részint hasonló problémákról van

szó ebben a dolgozatban, mint Hódosynál: Puskin művének (és a mű szereplőinek, elbeszélőjének) önértelmező jellegéről, azokról a kölcsönviszonyokról, amelyekbe mindezek (s mindezek nyelvei) lépnek a szövegben.

A recenzió végére maradt Némedi Andrea Werther-elemzése („[L]enni vagy nem [l]enni, avagy az ifjú olvasó szenvedései. Goethe: *Werther*”), ez a módfelett mulatságos szöveg, amelynek elbeszélője számos újabb metaforát kínál a címlap tollsöprűje helyett. Az egész írás az étkezés, fogyasztás, gasztronómia figuráira épül, látszólag (ha nagyon iskolásan akarnánk összefoglalni) nem is tesz egyebet, mint hogy *számba veszi* (figyeljünk a szép kétértelműségre) a *Werther* étellel, evéssel kapcsolatos motívumait; ugyanakkor a mű *fogyaszthatóságáról* értekezik, már amennyiben nem tekintjük *lerágott csontnak* a szöveget. Némedi tobzódik az ötletekben, rengeteg finom megfigyelése van, és bár nehéz volna konkluzívnak nevezni írását (és miért is kéne annak lennie?), igen tanulságos, szellemes szöveg. Mindössze annyit érdemes éppen Némedi szellemében megjegyezni, hogy az elbeszélő – aki saját bevallása szerint is *átrágtá magát* Goethe művén – mintha rágcshalóként (rosszabb esetben hernyóként) azonosítódna, lévén a szöveg *levelek gyűjteménye*.

A fentiekben nem történt más, mint egy szöveg (szöveggyűjtemény) értelmezése, amelyet más, későbbi értelmezések fognak majd felülírni, kifordítani vagy eltörölni. Még az is lehet, hogy a kötet, különösen ha kötelező olvasmánnyá válik, unalmas, poros, fogyasztathatlan klasszikusnak bizonyul majd. Ezért tehát hiba volna a *Kötelezőket* kötelezővé tenni. Jó szívvel *ajánlani* – ez sokkal rokonszenvesebb megoldás.

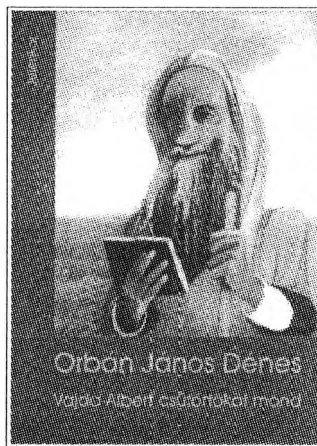
A MESTER ÁRNYÉKÁBAN

Orbán János Dénes: Vajda Albert csütörtököt mond

Orbán János Dénes prózakötete két főbb irodalomelméleti problémakör köré szerveződik: az egyik a fikció borgesi modellje, melyet a kötet írásai „a fikció forradalmaként” emlegetnek, s ezzel szoros összefüggésben a másik, az irodalom szerveződése-alakulása, az íróvá válás folyamata, a mesterek és tanítványok viszonya.

A kötet egyes elbeszélései és novellái témaválasztásukban és struktúrájukban is követik a híres borgesi elbeszéléseket: nem nehéz ráismerni többek között a *Funes*, az *emlékező*, a *Pierre Ménard*, a „*Don Quijote*” szerzője vagy *A titkos csoda* című Borges-novellákra az egyes darabokban, melyek ilyenformán amazok parafrázisainak, átiratainak tekinthetők. De nemcsak az átiratok történnek Borges szellemében, hanem más novellákban is erőteljesen jelentkezik a borgesi irodalomszemlélet és világkép mintaadó hatása. Látszólag legalábbis.

A Borgeshez való viszony allegóriájának tekinthető *A név és az álnév* című írás, melyben a tanítvány a maga neve alatt publikálja a Mester utolsó művét, míg saját első művét a Mester neve alatt adja közre. Ez a csalás az irodalom nagy trükkjét van hivatva szimbolizálni, az egyetlen időtlen Könyvnek tekintett irodalomét, mely a különböző korok és kultúrák alkotói és művei fölötti, azokat meghatározó és vezérlő szerveződési szintként tételeződik. Ha a végső Könyvről szóló elméletet elfogadjuk, értelmét veszti az eredetiségnek az irodalom történetében amúgy is változatos és korántsem állandó követelménye. A novella főszereplője, Juan Antonio Juárez tehát nem érez büntudatot, hiszen abban a névtelen versben, melyet a Mester halála után egy évvel kap (mintegy – a novellában csak Mesterként emlegetett, tehát eleve névtelen szerző – a mindenkori Szerző utolsó üzeneteként), szintén arról van szó, hogy az ilyen tett „a Nagy Könyv és a Lét viszonylatában / nem bűn, hisz ott nem számítanak nevek.” Az irodalom ebben az értelmezésben lopások, plágiumok vagy finomabban kölcsönzések, hatások végeérhetetlen láncolata. Borges maga is alárendeli az írói alkotást az olvasásnak, *A könyv* című esszéjében így ír erről: „Életem jó részét az irodalommal töltöttem, s azt hiszem, hogy a boldogság egyik formája az olvasás; a másik, gyengébb formája az írói alkotás, vagy amit alkotásnak nevezünk, amely *olvasmányaink emlékének és felejtésének keveréke.*” (Tóth Éva fordítása, kiemelés tőlem – M. Gy.) Az olvasmánytól, a Mester művétől való meghatározottság és megelőzöttség allegóriája s az allegorikus szerkesztésmód a kötet többi írásában jelentkezik: van itt Csáth-ka-

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 2000
123 oldal, 1200 Ft

rikatúra (*A nagy P*), ál-népies, ál-régies, ál-erdélyi monda (*A zákhányos csuda*), minimalista prózautánzat (*Napszerű*), mítoszparódia, egyfajta irodalmi Jurassic Park-vízió romantikus modorban előadva (*A Phyllobates bosszuja*) (*sic!*), börtönszlangben elbeszél monológ a *Bűn és bűnhődés*, valamint *A kis herceg* motívumaira komponálva (*A Dargli*).

Orbán János Dénes azzal is egészen explicitte teszi Borges iránti elkötelezettségét, s az eredetiség, a sajátlagosság esztétikai kategóriájának teljes fölfüggesztését, hogy könyvének műfaját 'próz'-ként aposztrofálja, előre bejelentve ezzel, hogy amit olvasunk, szerepjáték, maszk, póz, utánzat. Azonban az utánzatok is jelentéshordozók, van értelmük és referenciájuk. De Orbán utánzatai valószínűleg nem igazi, hanem hamis utánzatok, abban az értelemben, ahogy A. C. Danto megkülönbözteti a kettőt *A közhely színeváltozása* című művészetfilozófiai könyvében: „Leíró értelemben a hamis utánzat valami, amit csak mi vélünk utánzatnak, de nem az: Ménard Don Quijotéja nem Cervantes Don Quijotéjának az utánzata, és a George Washington profiljára hasonlító mohafolt sem igazán első elnökünk képi utánzata a mohában, mint közegekben (...) Az utánzatok (...) nagyon sajátos fajtájú hasonmások, melyek nemcsak a képektől, hanem az árnyékoktól és a visszhangoktól is különböznek.” Ebben az elméletben a nevek is lehetnek utánzatok, amennyiben a név és viselője ugyanabban az ideában részesül, melyet a megnevező felfedez. Orbánnál a név nem fontos, mert ez a részesedés eltűnt az irodalomból. A Könyv ideája – Borgestől eltérően – Orbán János Dénesnél inkább személytelen idea, az úgynevezett irodalmi élet pedig (*A Phyllobates bosszuja* vagy a *Nagycsüitörtők* című darabok tanúsága szerint) személytelen automatizmus. A borgesi „forradalom” konzerválásának paradoxona maga is sajátos trükként kezd működni. Jóllehet az utánzás gesztusának esztétikai funkciója éppen az, hogy a szerzőről elterelje, s helyette inkább a létrehozás folyamatára irányítsa a figyelmet, Orbán János Dénesnél azonban a maszkírozás olyan fokon jelölődik és reflektálódik, s válik ironikussá, hogy az olvasóban föltámad a kíváncsiság, s a vágy, hogy lerántsa a maszkot a beszélő arcáról, s a különböző szerzői pózokban pompázó karneváli figura eleven pillantását keresse. Arcot adjon a névnek – ahogy Derida mondja.

S ehhez azért a szövegek adnak némi fogódzót. Az átíratok ugyanis túlnyomórészt közép-kelet-európai díszletek között működtetik a borgesi játékot, s e hozzánk közeli referencialitásuk révén megújítják, új jelentésekkel gazdagítják a „fikció forradalmának” lehetséges értelmezéseit.

Persze ez sem Orbán János Dénes eredeti találmánya, hiszen a fikcióval való játék egyik közép-kelet-európai nagymestere Danilo Kiš, aki épp ellenkező irányban tágítja a fikció határait, mint Borges. A különbséget kiélezve talán úgy lehetne mondani, hogy nem a metafizika, hanem a történelem felé. A Kiš-féle téma-változatban, *A Mester és a tanítvány történetében* éppen maga a taníthatóság és a mű hatása lesz a központi kérdés. Ahogy az elbeszélő zárójelben megjegyzi: „Mert, mint Platon mondja, a Mester maga választja tanítványát, de a könyv ezt nem teheti olvasójával.” (Borbély János fordítása) *A holtak enciklopédiájának Post scriptumában* pedig ily módon viszi tovább, kettőzi meg fiktív értelmezésével a fiktív elbeszélést: „Ebben az az előrelátó, ám lélektanilag teljesen előrelátható kitétel szerepel, mely szerint a tanítvány »kíméletlen és hosszan tartó harcot fog indítani a Mester ellen, ezenközben nem riad vissza 'a pletykáktól és rágalmaktól sem, tanúbizonyságát adván, hogy nincs híján éppen minden tehetségnek'.« Így aztán ez az elbeszélés, idővel, mindinkább veszített allegorikus értelméből, s a realista, sőt *dokumentatív* elem kerekedett felül.” (Borbély János fordítása) *A Post scriptum* az allegóriák megtestesülését, megvalósulását állítja, mintegy visszaadja a művet a valóságnak.

Orbán János Dénes kötetének címadó novellája, a *Vajda Albert csüitörtököt mond is* „hazai talajon”, Brassóban játszódik: Vajda Albert a Szabad Európa Rádió műsorvezetője volt, s a szövegbeli elbeszélő gyerekkorára emlékszik vissza, amikor apjával együtt

rendszeresen hallgatta a Rádiót. A Szabad Európa Rádió fiktív poétikája pedig az emlékek egész áradatát indíthatja el mindazokban az olvasókban, akik valaha hallgatták a recsegő hangot, visszagondolunk az izgalomra, ahogy apánk egy napfényes délután a gyárból hazajövet gyorsan behangolta a rádiót, hogy mi van a lengyeleknél, vagy az estékre, mikor krumplit vagy tököst süttünk, s az amúgy is vidám hangulatot csak fokozták a Forgósínpad szórakoztató történetei, s hol elhaló, hol fölerősödő zenéje-szignálja, melyet persze ma is el tudunk dúdolni. Orbán azonban nem engedi, hogy az elbeszélő (s vele az olvasó) elveszzen az emlékek hullámaiban, az elbeszélést mindvégig (legnagyobb sajnálatomra) a borgesesi novellaforma keretei között tartja. Az apa alakja Funessel azonosul, a klinikai halálból való visszatérésének története pedig *A tükör és maszk* című Borges-novella titokzatos zárlatára emlékeztet, ahol a költő, aki az alkotás ezzel lehetséges alternatívája után harmadszorra egyetlen mondatot sug a Király fülébe, kettől mindkettejüket földöntúli gyönyörűségben részesíti, s egyúttal holtig tartó földönfutásra is kárhoztatja. A borgesesi titok a következőképpen jelentkezik Orbán János Dénes elbeszélésében: „Talán az a szó vagy mondat Vajda Albert valamelyik csütörtököt mondásában volt elrejtve, és apám, Funes, Cinakán már régóta sejtette, és a tízperces halál alatt megtudottak bebizonyították azt.

Talán azt akarta mondani, amit a Mennyei Atya mondott Jézusnak, Nagycsütörtökön, a Gecsemáné kertben, a Fiú igazi beavatásakor.”

A kötetnek erre az írására reflektál a záró szöveg, melynek címe *Nagycsütörtök*, s az allegorikus történet az elbeszélő megkísértéséről szól: egy kimerévített időpillanatban, (vagyis az időn kívül, ami szintén borgesesi fogás, például a puskagolyó kilöködése és becsapódása közti intervallum *A titkos csoda* című történetben:) az elbeszélőért eljönnek a Jó és a Gonosz propagandistái is, ő azonban nem választ (egyelőre), ott marad egy időtlen pályaudvaron, a végtelenbe futó sínek között: „csütörtököt mond”, nem dönt a jövőjéről. E két, kötetet záró és nyitó párnovella a szellemes és szórakoztató karikatúrák, allegóriák, parafrázisok és átiratok színes kavalkádja mögé valami különös, színtelen drapériát von, a „halálos tavasz” háttérét, az elkésett vagy sohasem bekövetkező beavatás? föltámadás? kétértelmű szimbólumaival. Ez a színtelen drapéria („személytelen, illattalan szél”) önreferenciálisan is értelmezhető, egy olyan végső szövegállapot allegóriájaként, amikor a referencialitás ismétlődésének, sokszorozódásának automatizmusából, már-már matematizálható kombinatorikájából végleg elillan az alkotás személyes gesztusa, az élet melege.

A korábbi szerzői maszkok ennek az utolsó változatnak az összefüggésében démonizálódnak, hiszen a maszk nemcsak elrejt, hanem mássá is tesz. Az ördög a középkori ábrázolásokban ezerarcú lényként szerepel, a latin ‘larva’ egyszerre jelent kísértetet és álarcot, az olasz ‘maschera’ pedig, melyből a maszk származik, boszorkányt, ördögi természetű kísértetlényt jelölt. Az utánczat utánczatának utánczata (n-szer) utánczataként fölfogott művészet a rossz végtelenség csapdájába kerül. A *Nagycsütörtök* című allegória mélyén tehát a művészet és morál nagy paradoxona (is) rejlik, megoldás nélkül, természetesen.

Egy lehetséges értelmezés (avagy a fikció továbbírása) szerint az elbeszélésben szereplő fiú, aki a szerelem felé indult, válaszüthoz érkezik, keresztyón áll, tudatára ébred kiválasztottságának („valakik kulcsszerepet szántak nekem egy titokzatos játszmában”), de ezzel egy időben annak is, hogy a sorsáról nem ő dönt. A „csütörtököt mondás” itt már nem a Mennyei Atya „szava” Jézushoz, nem a beavatás szava. Nagycsütörtökön, mikor Jézust a tanács elé viszik istenkáromlás miatt, Jézus az ellene felhozott vádakra *semmit sem válaszol*. A Mester, aki nem úgy beszélt, mint az írástudók, hanem mint akinek hatalma van, a döntő pillanatban néma marad, hatalmát nem használja fel saját védelmére. Ahogy persze az sem tudható, mondott-e valamit az Atya a Fiúnak az utolsó éjszakán.

(A Kiš-féle változatban a Mester kijavítja a tanítvány művét, aki azonban nem veszi figyelembe a Mester beavatkozását, és saját változatát adja ki. A világ-közönség azonban a tehetségtelen tanítvány művét is a Teljesség műveként fogadja el. A Mesternek nem marad más választása, mint a visszavonulás, hiszen a Teljesség és a Teljesség Látászata közti különbséget csak nagyon kevesen, csak az igazi Mesterek képesek észrevenni. A Mesternek marad a belátás, mások üressége fölé hajolni, kipróbálni rajtuk bölcsességünk hatalmát – hiúság, amiért méltán ér utol a büntetés.)

A tanítvány szorongása és bizonytalansága a Mester némasága miatt – úgy vélem, ez rejlik a maszkok mögött, vagy talán ez az utolsó maszk. Orbán János Dénes történeteiben azonban nincs kritikai elem, eldönthetetlen, illetve nem emberi döntés függvénye, kik az igazi Mesterek. És az sincs eldöntve, hogy ez a döntés történelmi-e avagy metafizikai. Én sem veszem a bátorságot, hogy megjósoljam, Orbán János Dénes Mester lesz-e valaha. Könyvének egyik legfőbb érdekessége számomra éppen beleütközése a némaság falába. Kétszeresen is: a személytelen semmitmondás és a személyes hallgatás végső határaihoz jut. Talán éppen azért mondja Borges, hogy az olvasás nagyobb boldogság, mint az írás, mert nagyobb boldogság tanítványnak lenni, mint Mesternek, a tanítvány, szemben a Mesterrel, sohasem magányos, és mindig biztos lehet a maga pozíciója felől.

A „csütörtököt mondás” az íróvá válás alfája és omegája: a mindig elhalasztott (mert végtelen) Terv és (a ’csütörtököt vetett szája’ régies szólás értelmében) a hazugság, az illúzió allegóriája. Övé az irodalom reménye, reménytelensége és szabadsága: ennyi belátás birtokában a szerző akár ki is léphet a Mester árnyékából.

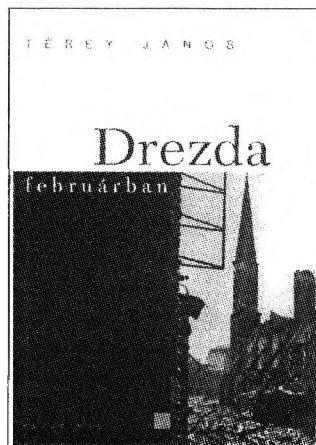
A SULKOLT HAMIS EREDETE

Térey János: *Drezda februárban*

A 18. századi itáliai festő, Antonio Canaletto unokaöccsét, Bernardo Bellottót méltán nevezték ifjabb Canalettonak. Hiszen ugyanaz a hatalmas ívű és egyúttal aprólékos pillantás uralja az ő Drezda-látképét, mint nagybátyja népszerű velencei vedutáit. S talán ugyanilyen méltán írhatja Térey János *Drezda*-kötetének egyik verse fölé címként: *A canalettoi pillantás*. Igen, az övé is canalettoi pillantás. Eredménye: az egykori Drezda „pazar hamisítványa”, a „múltja-nincsen-másolat”, amely „pimaszul utánozza eredetijét”. Az 1945 februárjában romhalmazzá bombázott Drezda – mint eredetét és múltját veszített látvány – felépítésre és megörökítésre vár. Ám a végeredmény jelen esetben nem lesz csalogató veduta – a canalettoi pillantás elsődleges-eredeti értelmében. A *tényleges Drezda* reálvalósága helyett a *valóságos Drezda* hipervalósága nyűgöz le minket – a canalettoi pillantás másodlagos-hamisított értelmében. A hamisítvány azonban most – lássuk be – az egyedül lehetséges eredeti. A Térey-féle versnyelv erős, nagyon erős valóságának eredete. A kötet valóságának eredettörténete, amely az önéletrajzi foszlányoktól vezet – négy verscikluson keresztül – egészen az apokaliptikusan átfestett, s így meghamisított canalettoi tablóiig; az egyetlen lehetséges, s így valóságos Drezdáig.

„Elindítom, / majd egyre fokozom a gyászt.” (*Felmutatom a gyászt*) – olvashattuk Térey 1993-as, *A természetes arrogancia* című kötetében. Akkor a gyász volt a látvány, most a szétbombázott város. A látvány „felmutatásának” módja pedig mindkét esetben a fokozásos sulykolás. Amióta Térey „elindította”, más szóval „arrogáns” üzemmódba helyezte költészetét, lényegében ugyanazokat a témákat, ugyanazokat a hangfekvéseket gyakorolja, tökéletesíti, azaz „fokozza” – a sulykolás retorikájának értelmében. A lírai én látszólag problémátlan önérvényesítése azonban felveti az olvasó önérvényesülésének kérdését. A Térey-féle üzemszerű írásmód retorikája jócskán provokálja az olvasás retorikáját. Miként olvasunk olyan költészetet, amely – kivételes nyelvi erejének köszönhetően – azzal, hogy pályára helyezi magát, egyúttal pályára helyezi olvasóját is, mondhatni beindítja, „majd egyre fokozza” az olvasást? Vajon a vers üzemmódja meghatározná egyúttal az olvasás üzemmódját is? Vajon az olvasó szabadságigénye kimerülne abban, hogy megpróbál felzárkózni Térey költészetének „egyre fokozódó” iramához? Vajon az írás sulykoló retorikája megteremtené az olvasás hódoló retorikáját? Az alkotói (maszkulin-típusú) aktivitás a befogadói (feminin-típusú) passzivitást? A harsány önérvényesítés a csendes önfeladást? A végtelen szabadság gyakorlása az életfogytig tartó szolgaság aszkézisét? Történik-e Térey verseiben, Térey verseinek olvasása során valami, ami

Palatinus Könyvek
Budapest, 2000
102 oldal, 1190 Ft

több lesz annál, ami annak előtte volt? Vajon a sulykolás retorikája együtt jár-e a sulykolt jelentés bővülésével, rétegződésével, s így – óhatatlanul – elbizonytalanodásával? Kockára teszi-e vajon önmagát a Térey-versek fikatív szubjektuma? Próbára teszi-e vajon önmagát a Térey-versek retorikus hangja? Mi történik *tulajdonképpen* a versekben? Mi történik *tulajdonképpen* a versek olvasása során?

A kötet már felépítettségében is a fokozó sulykolás retorikáját képviseli, hiszen a négy ciklus címei: *II. 1.; II. 2.; II. 3.; II. 13.* A sorozatot lezáró prímszám Drezda bombázásának időpontja: ezerkilencszáznegyvenöt februárjának tizenharmadik napja. Továbbá – a drezdai dátumon túl – a *II. 2.* ciklus *A Sztálingrád-hasonlat, avagy: miért emlegettem annyiszor a katonákat* című darabjában ezt olvashatjuk: „Február második, Paulus / aláírja a papírokat, ma van / anyám kilencedik születésnapja.” A történelmi tabló – mint a hasonlat retorikai eszköze – személyes árnyalatot kap. Más szóval (a másik oldalról fogalmazva) a személyesség szólama megtalálja a maga helyi értékét a megkomponált egészben, a mű-tárgyban. De visszatérve a cikluscímekhez, a növekvő számsor nem csupán *mennyiségi* gyarapodásról tudósít egytől háromig, hanem *minőségi* ugrást jelent a háromról a tizenháromra. Következésképpen a szerkesztettség elemi szintjén sem pusztán mechanikusan fokozó sulykolásról, hanem dinamikus jelentésbővülésről és -rétegződésről van szó. Az első három ciklus életrajzi logikája látványosan feloldódik a negyedik ciklus egyszerre historizáló és fikcionáló retorikájában, a már említett canalettoi pillantásban. A lírai szubjektum szívós öntelmezése így – a minőségi ugrás értelmében – nívós világtérteremtéshez vezet. S ennek a világnak megvan a maga térbeli rétegzettsége, mint ahogyan megvan a maga időbeli genealógiája is. A kötet mitikus idejét képviseli a Lukács evangéliumából (13, 1-5) vett mottó a tizennyolcra, „akire rádólt a torony Siloámban”, valamint a záróvers tézise: „Azt mondom, istenkísértés / újra fölállítani / régi tornyát Siloámnak, / ha le kellett dőlnie.” (*Szerény javaslat*) A galileai Siloám és a második világháborúban elpusztult Drezda fogja abroncsba a kötet kitöltendő-értelmezendő idejét és terét, amely egyszerre személyes és mitikus. Egy önmagát mitizáló személyiség retorikus megmutatkozásának ideje és tere.

Ha az első három ciklus térszerkezetét tekintjük, feltűnik annak kétpólusossága. Ami esetenként vertikális kiterjedésű: „Elkeveredik *al-* és *feléptmény* törmeléke” (*Semmi jónak elrontója*) Olykor centripetális irányultságú: „A mi kohónknak csak a *magja* ont hót, / nem ragyog a *felszínén*.” (Uo.) Vagy éppen toronyiránt „arrogánsra” és ítélezőre hangolt: „*Fönti* forgatókönyv, *házi* nyersanyagból / kivitelezi a helyi sáfár.” (*Hogyan mozgat hátra és előre*) De lehet akár irodalomközi utalás formájában egyszerre patetikusan és ironikusan kihegyezett: „...*festett* vérzés helyén *valódi* seb.” (*Boszorkányság*) Ám míg a korábbi versekben a két szélső pólus egyeduralmát figyelhattuk meg, például a következő két értékelő szóban: „méltó”–„méltatlan”; addig most megjelenik a kiegyenlítő közép élménye is, például: „Új helyem lesz. Megelégszem / az arany mázzal befuttatott középpel.” (*Elméleti sík*) Vagy: „...szokásból kormányoztam lépteimet / a tűz közelébe.” (*Gyé mánttengely*) S így a heroikus alapszólam dualisztikus abszolutizmusa helyett egyre inkább teret nyer a rezignált hangfekvés kiegyensúlyozott pragmatizmusa.

Az értékzőzömbösítő szemléletváltás jelentkezik egyébként a versek köztes időtapszlatatában is, amelynek ugyanakkor nyilvánvaló a geometrikus alapozottsága, például a *Holland Ház* alábbi illusztrációjában: „Minden tiszt a parancsnoki hídon / tehetőségtelen, ha *ifjanc* / és ha *régi* ember, akkor levitézlett.” Egyfelől minduntalan felsejlik a visszahozhatatlanul „méltó” múlt: „Nagyon boldog voltam *akkor*...”; (*Anyá*) „Apám zsebre vágja / a felmondást, és az Avas lejtőjén / járkal sötétedésig, *akkor még* / szőlőhegy az egész.” (*Apám és a fegyelem*) Másfelől a „méltó” múlt csakis a „méltatlan” jelen perspektívájából válhat egyáltalán ábrázolhatóvá: „Itt van körülöttem minden, / ami az

* A versidézetekben a dőlt betűs kiemelések tőlem – B. S.

ép világra emlékeztet. (...) minden az Óbirodalomból való. / Ami újabb keletű, az a sérülékeny." (A Sztálingrád-hasonlat...) Ugyanakkor: „Öreg minden, ami szentség.” (A romlékonyaságról) Következésképpen: „Otthon, ez a kifejezés / egy évtizedig törölve a szókincsből.” (Szétszórás után) Ami a „méltó” múltból egyáltalán maradt, ami „méltóképpen” egyáltalán szóba hozható, az a „rendszer emléke”, (A Sztálingrád-hasonlat...) a „csak képzeletben” létező, ámde onnan bármikor előhívható „otthon”. (A Két malomtól a Szent Annáig) S ami az „emléken” és a „képzeleten” túl valójában megvan, az a „már nem és még nem” mulékony, sőt romlékony, s így (dologi értelemben) megőrizhetetlen, ámde (retorikai értelemben) ábrázolható köztes tere és ideje: „Már és még üres volt / a majdani Debrecen Plaza telke.” (Uo.) A retorikusan megjelenített köztes idő- és tértapasztalat adja a versek mitikusan rétegzett életrajzi-egzisztenciális narratíváját: „Magnetizálva vagy, rabja a réginek, / az egyetleneknek. Süketen az újra.” (Áldatlanság); „Amit elhoztam a roncsról / – az apai és az anyai –, / vadonatúj fedél alatt pihen...” (Szűzföld)

A versek beszélője a versvilág teremtett idején és terén belül kijelöl egy köztes-átlagos helyet. Ám oda sok esetben nem is ő lép be, hanem – saját magát ravaszul helyettesítve – benyom egy sematikus szereplőt, egy figurát. Lásd például a II. 3. ciklus néhány igencsak beszédes címét: *Értekezés a mezők harmatáról, Négerbaba, Szegényke, Az ordas azonosítása, Valaki*. Eszerint a versek köztes játéktere csak arra volna jó, hogy helyzetbe hozza a kétpólusú sémát erőltető lírai szubjektumot, fokozza annak kettős látását? Eszerint a megteremtett és helyzetbe hozott figurák funkcionálisan feloldódnának a lírai én „arrogáns” önérvényesítésében, az „elindított” szólam eltökélt „fokozásában”? Eszerint a lekicsinylő egyes szám harmadik személyben megjelenített vagy a lesajnáló egyes szám második személyben megszólított szereplők olyan retorikai eszközök volnának, amelyek a teremtő és kormányozó szubjektum öntudatának patetikus körülbástyázását, és nem ironikus megkérdőjelezését szolgálják? Nézzük meg az *Értekezés a mezők harmatáról* című verset kissé közelebről.

A négy szakaszból álló költemény a Térey-művek variációs fokozása szerint épül fel. Az első három egység a grammatikailag is hangsúlyozott általános értelemben, azaz többes szám harmadik személyben beszél azokról, akik „a Vízzint és a Közép közt piszkolódtak félúton”. S mindezt úgy, hogy egészen egyszerűen – pontosabban a variációs *repetitio* alakzatával – hatásos nyelvi és szemléleti paneleket sorakoztat egymás után; például: „Behúzták a feket, és megszolgált pénzüknél maradtak. / Pitiáner duhajok – záróráig, és nem tovább.” A középszerű létezés mechanikus szatírája tulajdonképpen a felsőbbrendű létezés nem kevésbé mechanikus apoteózisa. A vers beszélőjének most is csak azért van szüksége a sematikus ellenképekre, a retorikailag létesített, azaz nyelvi-szemléleti panelekből mesterien összetákolt kreatúrákra, hogy velük szemben heroikusan bebiztosítsa, sőt magasztalja önmagát, s így eljuttassa látványos szerepét az olvasó előtt. És önmaga előtt is. A Térey-versek szerepjátékai, ha úgy vesszük, talán elsősorban nem is az olvasót szolgálják – az alternatív gyönyörködtetés retorikájával; hanem a szerző megfeszülő akarását képviselik – az előíró sulykolás retorikájával. Persze azért a minőségi meggyőzés nem kis gyönyört nyújthat az olvasónak. Ám – bármekkora legyen is a lenyűgözöttség – nem úszhatjuk meg a kérdést: mi történt valójában a versben azon túl, hogy valakik megint csúnyán le lettek rendezve; történt-e valami említésre méltó mindközben a beszélővel? Mert noha az utolsó versszakban immár harmadik személyűvé változik a séma, az „arrogáns” hangfekvés töretlen ívű marad:

„...És egy ilyen megfeszülhet: nem lesz sem Ember, se Polgár.
Bérlete a Csinn-bumm Cirkusz földszintjére szől.
Szemem bántja a púdertől ünnepélyes pofikája,
Amúgy ártatlan, mert gyöngé, mint a mezők harmata.”

Sulykoló variációk egy témára – mondhatnánk. Ugyanakkor azt is látjuk, hogy a befejező sorban valamelyest megdőccsen a fokozás töretlen íve, amennyiben a felsorolás utolsó tétele – az eddigiektől eltérően – egy beékelte mondatrésszel („mert gyöngé”) bővül. De vajon együtt jár-e a grammatikai többlet valamiféle retorikai, s így jelentéstöbblettel? Relativizálja-e valamelyest az „ártatlanság” biblikus-népdalos színezetű toposzát a „gyöngeség” kategóriája? S ha igen, vajon ezzel nem a beszélő retorikusan biztosított helyzete erősödik-e még inkább? Hiszen Téreynél a morális értelemben feddhetetlen „ártatlanság” csak „gyöngeségének” köszönheti ártatlan voltát. S mivel védekezni képtelen, „mert gyöngé”, ezt mindenki könnyűszerrel az orra alá dörgölheti. Mint például a vers amorális – szelídebb nietzschei kifejezéssel: nem morális értelemben vett – beszélője. Aki végső soron most is biztosra megy: keres, pontosabban teremt egy „gyöngét”, akihez képest ő mindenképpen erősnek bizonyul. S ebben rejlik az ő ereje: a retorikai értelemben feltalált (talált vagy kitalált) „gyöngé” megjelenítésében. (Az „erős” és a „gyöngé” természetesen úgy is értelmezhetők, mint a hagyományos férfi-nő viszony sematikus szereplői, akiket ugyanakkor Térey tovább sematizál – a biológiai determináltságon túli vagy inneni retorikai meghatározottság irányába.) De nézzük, mihez tud kezdeni a beszélő egy nála – mind dologi, mind retorikai értelemben – erősebb figurával, a szétbombázott Drezda látványával.

A befejező ciklusban, Drezda precíz térképészeti leírásán túl, képet kapunk a város történetéről, például a Miasszonyunk templomának több évszázados megpróbáltatásairól: „Georg Bähr volt a Miasszonyunk templomának építője. (...) 1738. március 30-án, mikor / már helyére illesztették a kupola zárókövét, / egy állványról lebukva szörnyet halt a mester.” Tovább lépve a történetben: „Drezda 1760-as ostromának idején a porosz ágyú- / golyók egyszerűen *lepattantak* a kupola kőkövairől” (kiemelés a versben). S eljutva a döntő napig: „Végzete 1945. február 15-én, a bombázás / harmadnapján, a délelőtti órákban teljesebben be. (...) Ledőlt / Luther Mártonnak a templom előtt álló hatalmas / bronzszobra is. Az óriási robaj még a viszonylag / távol eső kerületek utcáin is hallható volt.” (*Miasszonyunk*) Vagy továbbsétálva a még üszkös drezdai romkertben: „...a tűzboltozat alatt sütek meg elevenen. (...) Ahogy mentünk tovább az Óváros felé, / még többször megismétlődött a látvány.” (*Az alagútban*) A tömeges halállal övezett gigantikus pusztulást megörökítő hang látványként, műalkotásként értelmezi és tálalja az 1945-ös februári Drezdát. A látszólag – a részletekben – egyidejű, de valójában – az egészben – variációsán ismétlődő és ismételhető látványból ugyanakkor lehetséges történetek erednek. A historiai látványba írt történeteket Térey ráadásul megfejeleli a fikció újabb és újabb köreivel. Lásd például a *Takarítás* című darab elsődleges-elbeszélt fikciójában elszalasztott lehetőség részleges visszaráadását a másodlagos-feltételezett fikcióban: „Gerda az első vonattal jött vissza Drezdába, / és a kapkodásban az éjjeliszekrényen / felejtette a naplóját. (...) Ha történetesen / nem felejté ott, nem marad utána semmi. / És ha még egy napot töltött volna / az anyjánál, megmenekül.” Sőt olykor a krónika-szerep határait rafináltan átlépő hang vágyformában megtestesül, és feltételes módban befejezi a ténylegesen már be nem fejezhető: „A nyelvével rajzolja Sonja / csiklójára az ábécé betűit, / akkurátusan, egymás után. // Az M következne, csak hogy fölvisítanak / a szirénák, szaggatottan és félreérthetetlenül. (...) szeretném iderajzolni a betűrendet, / rajzolnék a végén egy ipszilont meg egy zét.” (*Sonja útja a Saxonia moztól a Pirnai tériig*) A jóvátehetetlen rombolást szemrevételező fikciós pillantás egyik kézenfekvő iránya a „mi lett volna, ha” jól ismert játéka: „...Akkor másik film peregne a szélesvásznos. / Képeslap-város lenne, mint Prága vagy Graz...” (*Mi lett volna, ha*) Ám a kínos aprólékoskossággal restaurált veduta – a canalettoi pillantás elsődleges értelmében – immár hamis ábránd. (Talán ezért lehetett igazán erős látvány az NDK-s Drezdában létesített Lenin Platz emberektől nyüzsgő embertelen tere.) Az egyetlen meggyőző választás – a canalet-

tói pillantás másodlagos értelmében – ha a hazug fikció helyett számba vesszük az igaz eredeti pontos maradékát. Hiszen csak az újjáépítő „nosztalgias” ragaszkodik a „múltja nincsen másolathoz”, amely „pimaszul utánozza eredetijét”. (*A canalettoi pillantás*) A valóságos torzó jóval igazabb fikciót rejt magában, mint a tökéletes fikció szegényes valósága. Az „újjáépítési biztos” – ha komolyan veszi tisztét – előbb-utóbb úgymint szembesül saját feladatának lehetetlenségével: „Kerüljön minden óvárosi téglá a helyére, / lehessen megint – kő kövön. / De csitt. Ébredjen bármiféle szándék, / abból már nem sült ki jó.” (*En, mint újjáépítési biztos*) Az egyedül lehetséges, s így kizárólagos látvány: az „eltörött egész”; s a látó szempontja: a „pont, ahonnan / egésznek mutatkozik a maradék”. (*Apám Szászországban*) A pusztulás, a rom, a torzó, a maradék volna tehát a valóságos Drezda, a tényleges műalkotás, s benne a fikciós látványok végtelen sora. A sorba rendezett látványtár egyik legmeggyőzőbb darabja: *A bennünk élő medve*.

A vers megfajuló emblémája: „A legendás Medve-kocsmá, Drezda, Weber utca 27. / Boltívei fölött a cégér: tátott szájú mackó.” A „Medve” olyan több rétegű – dologi alapozottságú, de ugyanakkor szimbolikusan felnövesztett – retorikai figura, amely mintha magában foglalná a beszélőt is; aki most ekképpen oktatja aktuálisan választott-teremtett társát: „A Medvét az emberben fölébreszti a kivillanó hús. / Fölébreszti az első korty tömény. (...) *Velem feleselhetsz, de a Medvével aligha.*” A lírai énnel logikai értelemben szembeállított, s így retorikai értelemben vele egyenrangú „Medve” lesz a mindenkit túlélő látvány:

*„Utolsó csapolás a Medvében, aztán a fájront.
Nem érjük meg, de valamelyik éjjel
a homlokzat mögül majd eltűnnek a közfalak
és a légnymás a masszív ajtókat fölrepszti,
és a törmelék a Weber utca
járdáját embermagasságban elborítja.
Állni fog akkor is talapatán a Medve,
és mohó mancsait megfürdeti a tűzviharban.”*

A többretegű embléma tehát túléli a beszélőt, aki azonban – ismeretelméleti-narratológiai botrány! – mégiscsak beszámol a pusztulás utáni látványról. Jöcskán kérdéses tehát a medve-embléma státusa. Valóban meghaladná a beszélőt? Vagy éppen a beszélő mitikussá növesztett mása volna? Maga a mindenható költői szubjektum – a legpompásabb medvemaskarában? A költői „ész cselének” látványos csúcsterméke? Univerzálisán érvényesülő metafora? Vagy csupán funkcionális metaforikus csúsztatás, amelynek köszönhetően a beszélő megint csak megússza a megúszhatatlant, sőt túléli a túlélhetetlent?... Úgy tűnik, hogy a szimbolikusan felnövesztett én még a teljes pusztuláson is győzedelmeskedik. De hát végül is az ő Drezdájáról van szó: teremtő canalettoi pillantásának látványáról és a látványba belepusztuló teremtményeiről.

„Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolgál, / Hulltommal hullni: ez a szolgál dolga, / Ha a nagyúr sírja szolgálkat követel.” – mondhatná Adyval a Drezda-kötet szerzője. S mondhatná még akkor is, ha már mindenki elhullt mellőle, ha már senki nem maradt a végső pillanatra, amikor az ő sírja is szolgálkat követelne. Az egyedül lehetséges út a túlélés: a teremtett világnak, a teremtett világ lakóinak, sőt teremtői önmagának túlélése. S ez a költői vállalkozás – ha végigolvassuk Térey új kötetét, s különösen az utolsó ciklust, láthatjuk – újfent sikerrel zárult. Kérdés, mi lesz akkor, ha már nem marad „arrogáns” kedv a mindent és mindenkit túlélő győzelemre, ha már nem lesz miért győzni, ha már nem lesz „méltó” tétje a küzdelemnek. Persze – most már Ady helyett Rilkével szólva – költői póz még akkor is marad: győzés helyett a kitarás. S addig a sulykolás retorikájával meggyőzetett olvasó sem akarhat minden áron győzni. Csupán kitar. Ha a szerző győzi. Márpedig győzi.

AKI ÍR ÉS AKINEK AKARÓDZIK,

avagy: hogy készül a vers, a konty, a gyermek?

(olvasói tapasztalat)

Grecsó Krisztián: *Angyalkacsinálás*

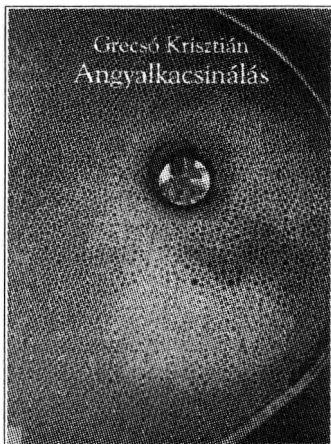
A *Magyar Napló* 1999. szeptemberi számában Ferencz Győző költővé avatta Grecsó Krisztiánt. Az írás a beavatás retorikája mentén halad: Grecsó előző kötete, témái és bizonytalanságai jelzik az egyes stációkat a költőlét felé vezető úton. Ferencz méltatását elemezni persze nem feladatunk, még ha mindez igen vastkos tanulságokkal szolgálhat is. Kiderülne például, hogy bár Grecsó Krisztián bedőlt a posztmodernnek, de művésze legalább *vidéki és élményszerű* – az előbbi ugyanis korkövetelmény, az utóbbi korszerűtlen, ám Ferencz Győző tollából legalább őszintének tűnik. Azt szintén tőle tudhatjuk meg, hogy „a költő, amikor önmagát és helyét keresi a világban, nemcsak a létezés elvontabb tartományában kíván tájékozódni”. Vajon mit akart ezzel mondani?

Ha lehet, még ennél is semmitmondóbb megállapításokkal él Papp Endre (*Az Irodalom Visszavág*, 1999. ősz), amikor Grecsó kötetét egyszerűen „szezoncikknek” aposztrofálja, miután néhány felfújható derridát, biztos, ami biztos, elhelyez saját szövegében. Mindezt ráadásul meglehetősen tudálékos modorban teszi. Ami egyébként értelmezésének saroktézisét illeti: a fülszöveg nem annyira *praetextus*, sokkal inkább *para*!

Tehát: a továbbiakban egy szót se Derridáról, értékekről, vidékről, ehelyett próbáljuk meg fülön csipni az említett részt, és a fülszöveget szembesítsük saját ígéreteivel! Túlzás persze, hogy ígér: mintha az írás munkálatait kívánná fazonra igazítani, megidéz egy füzet fölött piszmogó figurát, a saját emlékeket, az élet apróságait rövidlátó szorossággal letapogató anyai-apai „kettő az egyben” nagyszülőt, aki margót vet, igazít, megnyálaz és ráhajol. Az ihletettséget családi forrásvidékének megidézése megelőlegezi azokat az értel-

mezéseket, melyek egy generáción belül a „ki kicsoda” kérdésének irányában próbálnak tapogatózni, valamint kiélezi a fiktív és a valós mozzanatok szétszalazására irányuló érzékenységünket. Az olvasás e kezdőpontján tényleg kézenfekvőnek tűnhet a versek háttérében bontakozó családtörténetet remélni, kérdés persze, hogy idomítható-e a rokoni viszonyok takaros és rendezett (vágy)képéhez a szöveg?

És nem is csak a szöveg: ha például széthajtjuk a

JAK-füzetek 105.
József Attila Kör–Kijárat Kiadó
Budapest, 1999
72 oldal, 496 Ft

könyvet, és eltűnődünk egy kicsit az így egészsé tett borító felett, többféle érzésünk támadhat, az undortól a kíváncsiságig több minden jellemezheti ezt az odafordulást.

Milyen verseket rejt a kötet, mit előlegez meg belőlük a kép?

A kötet borítóján látható kilúgozott felvétel mintha egy kifutás nélküli sorsanalízisre mutatna: ez a kimerevített pillanat tanáccsal és jóslattal nem szolgálhat, a megbolydult sejt szeme egy esetleges képpel tekint ránk. Az asszony és a kisgyermek a kötet lapjain ennyiben nem válnak a családi krónika szereplőivé, hiszen a hangulatok nem adják ki történetüket: nincs anygalkacsináló asszony, nincs dédanya és szép mama sem – a megszólalások alig körvonalazottak. Ráadásul van itt még valaki: a rendezett dokumentanyagot hiábavalóságok jegyzékévé bomlasztó anygalkacsináló asszony, ő a fülszöveg beszélőjének – persze kötelezően hamiskás és kétértelmű – ígérete, mely érzésünk szerint végül is beváltatlan marad: a beszéd feletti jogát a Rozmaring utcai asszony csak részben gyakorolhatja; a (kulcs)lyuk körül tülekedő perszóna-család hol egyikük, hol másikuk esetleges nézőpontját érvényesíti. A luk felőli nézetet a kialakulatlan sejtszem nyújtja, ám a nézés ezzel nem ér véget: a képen a gyermekek egy-egy agyagedény mélyére tekintenek. A mindent tisztázó beszéd – a dokument rendígérete – a tekintetek elnyelődése miatt hiúsul meg, a pillantások olyan mélységben enyésznek el, melyek körül tehetetlen minden „a beszélő”-típusú megállapítás, mondat. Mindig valamelyik beszélő beszél, de a kérdés, hogy ki ő pontosan, válasz nélkül marad. A kötet a kémlelőlyuk körül tolongó arcoké, olyan verstekinteteké, melyek egyszerre, egy lyukon keresztül próbálnak világra jönni egy bizonytalan körvonalú, regresszív sejt belsejébe szorulva.

Ha mégis volna családi tabló, érzésünk szerint nagyjából a következő személyek szereplnének rajta:

– a perszóna édesapja, aki a háttérben disznósajtfoltos atlétában fészít (*Asszony mellettem*)

– a perszóna édes- (nagy-, szép- és kéjvágyó) anyukája, az újra meg újra visszapörgesztett ősjelenetben ízekre szakított, majd újra magába visszatekeredő, formalinszagú asszony (*Első évre fecske*)

– Perszónáné, a mindnyájukkal várandós, pongyolában álmatlanul kertet járó férj-, apa- és gyermekgyilkos (*Egy az egybe*)

– Kifiaborja, anygalkamintás pizsamában ólálkodó, az anya-titkot megfigyelni beépített szegénykisgyerek (*Savanyúból édes*)

– az anygalkacsináló asszony, akinek arzénos rémtette mindenki mást átjár (*Angyalkacsinálás*)

– a többiek közt kissé fesengő alanyaszájú perszóna, aki tündérnyelven énekel (Gresó-féle alanyi mozzanatok) (*Tündérség, Mire megfulladna, A Szépség huszonnégy próbája*)

A perszóna persze egy senki – ez a típusú családi beszéd a tapasztalatot nem juttatja egyetlen személynek sem: az a kötelék, mely a megszólalót azonosíthatná, meghatározhatatlan, mivel mozgékony, mindig átmeneti értelmet hordoz.

Ám ha ennek ellenére bejáratot szeretnénk találni ebbe a családi hajlékba, alighanem egy gyermek nyitna nekünk kaput – kialakulatlan én, közel valamiféle magába visszaforduló zigótaszerűséghez. Az *Első évre fecske* című kötetnyitó versben egy nektár- és rovarszerűen ragacsos leszármazássor végső tagjaként jelenik meg, máshol esetlegesen köré tapadt emlékei szigetelik magzatszerűségébe. Az ősjelenetek képei között él: miközben a festett vidéki lét tyúk- és gabonaszzerű dolgai mindig potenciális növekedésben és burjánzásban veszik körül, ő mégis az eredet motívumait ömlesztzi be újra és újra a versbe. Ezek: a női rejtkehelyek hátborzongató képei, az anyatestből átöröklött emlékezet, a halott nőkhöz tartozó, erőszakzárványokká alakult régi, küzdelmes térség,

melynek üzenetei idegen impulzusokként törnek be a dokumentvilág jelenben megalkotandó keresetlen képiségébe. A legkézzelfoghatóbban mindez a *Két dolog* című versben érezhető: itt a favágás monoton aprítórítmusának közeiben egy régi gyilkosság testi emlékezete rajzolódik ki, aminek következtében az anya agyonlövése, illetve az anyaggal való küszködés egymás metaforáiként jelennek meg, oly módon, hogy a köztük létrejövő átvitel közege az udvar kövezete lesz, melyre a beszélő tekintete fókuszál. Azt is mondhatnánk, hogy ez az ősjelenetet a jelenbe oltó szín magának a metaforának a születéstörténetét beszéli el.

Nem véletlen, hogy eddig is a fülszöveg értelmezését tartottuk szem előtt. E részlet paratextuális jelentőségére Benedek Anna (*Alföld*, 2000/6) is felhívta az olvasók figyelmét. Ő mindenekelőtt olvasási instrukciókat lát benne, annak foglalatát, hogy az olvasó mint „hallgatag bűntárs” szempontjának bevonásával a szöveg egy csapásra érvényteleníti a „népies, naiv, realista” olvasat lehetőségét. A helyzet – mint mindig – ennél komplikáltabb. Annyi bizonyos, hogy a fülszöveg hamis álcát kínál a sokféleségnek, mikor az anygalkacsinálónak tulajdonítja ezt a sűrűn tenyésző magánéletet. Hiába olvasnánk: egyszerűen szétfoszlik a szövegben az idegen asszony, beváltatlan ígéretnek bizonyul laptól-lapig szeme, élete, napjai. Az őt leginkább sugalló megszólalások – programszerű dokument-beszédként – vidékies kellékekkel és kartonfigurákkal szimulált képzelgések maradnak.

Hadd idézzük mi is a fülszöveg egy részletét, amely általában a dokumentről szól: „Apai nagyanyáméban azt olvastam, hogy aki a dokumentnek írója, annak szabad irkájával azt cselekedni, ami tetszik, de akinek akarózik mellé ülni, sohasem kíván nem odavaló dolgot.” A kézenfekvő olvasatban a helyzet a következő: a dokument akármit is mond, joggal mondja, hiszen a beszélőt nem érheti gáncs – „szabad irkájával azt cselekedni, ami tetszik...” Kicsit lejjebb kétfelé szalad az író akarata: úgy beszél a feljegyzett dologról „pontosan, ahogy volt”, de az is elképzelhető, hogy „nem arról ír, ami igaz”. Az olvasónak mindenesetre nem lehet szava, a fülszöveg jól irányzott tapasz az olvasói szájra. Ez mintha önmaga – például műfaji – kétségeivel szemben nagyon elnéző, megelégedett válasz lenne, melyben a szerző kerüli az olvasó pillantását. Érti ezt az is, aki a fülszöveget jegyzi, amikor ezt mondja olvasójának (valójában nem mondja): „Nálad is régebben tudom, hogy sohasem kívánsz nem odavaló dolgot”. Illendőség kérdésében tehát az író szava dönt.

Másképp fest mindez, ha az, *aki ír*, és az, *akinek akarózik*, egy és ugyanaz a személy: aki ír. Ő az, aki sohasem kíván oda nem illő dolgot, vagyis amit ír, az képviseli őt a dokument lapjain. Naplóját figyelmesen, legjobb tudása szerint vezeti: „lejegyzi, mennyiért veszik a disznót, hogy lett kukoricánk”. Ha mégis fikciót hoz létre, hamisságaiért is a tudatosság szándéka kezéskedik. Ám ezen a ponton történik valami, ami keresztezi ezt a jól formált szándékot: a vers kisiklatja az effajta diszkurzivitást. Kiderül, hogy a szövegben nem bontható ki fantasztikus környezetéből a pusztá realitás, egymást érik a képek, akár az eseteírások az analitikus munkanaplójában. Úgy tűnik, végső soron mindegy, hogy a tárgyi világot írom-e meg és a fantáziáim hozzáírják magukat, vagy folyamatosan fantáziálok, és a kartonfigurák maguktól költöznek a versbe. A tények és a fantáziák, a tudatos és a tudattalan rendszere egyszerre lendül mozgásba: így is, úgy is ezek az angyali légiók azok, akik a verset megírják, melyek így akaratlan és a letagadott részekhez fűződő szupplementális gesztusokként épülnek be a kötetbe. Ezek a versek olyanok, mintha egy *selfet* elszólásaiból rekonstruálnánk.

Ilyen nyomokkal dolgozik például az *Egy az egybe* című darab is, melynek beszélője egyszerre áll saját apjával, önnön kilökött részeivel és egy általa lecsonkolt pénisszel dialógusban. A vers építkezése megszólalás-variációkat hoz létre: minden kép mintha a vágyak és az aktusok felől nyerne többszörös értelmet: „Csomagoljalak el, vagy / egyenest

a földbe veled, nem / tudom, az ásó mozdulatokat várom, / ingert, mint a harapásra, számban / közben hol neved forgatom, / hol meg körbesiklik a nyelvem: / metszőfog végállomás, / várok, nem áll kezemre / ez a munka, az erő nem talál, / (dobozba vagy egyenest a földbe?), / mindenképpen gyökeret ereszt; / apám megmondta, építhetnék / egy kiskonyhát ide hátra, / akkor lennének egy az egybe, / így hazamész és alvás előtt / kiakad az állkapcsod, mire végzel, / hat perc átlag, / nem rossz, de javítható, / *mi lesz már*, kitört közben az üvöltözés, / mert itt hevernek szanaszét ezek / a tények, azt hazudom, ide különben nem / jöhetnek, nem veszek tudomást, / itt jelzem, hogy NEM, / hiszen én csak a / vágyaidat akarom megfogagolni, / képzelj egy sűrűn vízbe forduló, / álmatlan szörföst.”

A még elvetett magazatainál is ködszerűbb és kiforratlanabb női beszélő tehetetlensége pecsételi meg a dialektikát orális és menetrendszerinti gyilkosság között. Az apa hangja egyszerű apaszerű és férfiszerű, és nem egyértelmű, hogy az a két sor, ahol a vers esetleg vált („akkor lennének egy az egybe, / így hazamész és alvás előtt”) valóban egy harmadikat is bevon a beszédbe: azt, akivel a nő együtt él. Néhány sorral lejjebb aztán hirtelen színtér lesz a szöveg: a kerthátulja *ittjéből* a nemet mondás terepére lépünk át: „mert itt hevernek szanaszét ezek / a tények, azt hazudom, ide különben nem / jöhetnek, nem veszek tudomást, / itt jelzem hogy NEM”. Ez a – vélhetően – feminin beszélő egy pillanatra a tagadáson keresztül közölhetővé válik, a hangot a regulatív férfidiskurzussal szemben tanúsított ellenállása körvonalazza, hogy a furor után ismét elfoglalja helyét a vágygépezetben. Kezdődik minden előlről: az „álmatlan szörfös” féligáteresztő metaforája vízzel veszi körül a magzatot, miközben a beszélő is kezdeti öntudatlanságába csobban vissza.

A magzat (vagy a gazdátlan pénisz) felett tűnődő beszéd valójában senkit nem ér el, csakis az anyai nárcisztikus *selfet*, amitől az utód eleve életképtelen, vagy halva született lesz. Ha megnézzük, Grecsó alakjai egytől-egyig ilyen veszett, patológus figurák: a nagymamát például csak egy hajszal választja el attól, hogy vissza ne kanyarodjon a déd mamába, a kisgyermeknek pedig fennakad a szeme, amíg kifürkészi a mozdulatlan rög-lódarázs titkait.

Az értelmezést meg lehet írni a távozó testrészt szemponjtjából is: miközben az értelmezés zajlik, a leharapott pénisz, amennyiben persze nem őt temetik, egyre messzebbre jut, találkozik néhány más testrésszel, például a szomszédos versből kilökött *seggrózsahalommal* vagy *Az örök kutyamorgásból* visszamaradó herékkel, melyekkel együtt különös testi kollektívát alkotva, nyomorult lényként vándorol tova.

Könnyen ilyen lények között találja magát az olvasó, ha enged a kísértésnek, és belefeledkezik a versek kihívó testi fantáziáiba: érzékeny és bomlott képek ezek, melyek óhatatlanul bizonyos darabok köré szervezik az értelmezést. Ezek közül egy az *Össze a formát* című is. A verset „értelmezésében” Papp Endre is említi. Ő azért ered a vers nyomába, mert úgy látja, hogy a szöveg „a világ nyelvi létmódjának” ismerős problémáját citálja, s ezzel azt a – már ugyancsak elhasználadott – látszatot termeli újra, mely szerint mintha valóban „a szövegelemek kapcsolódásai adnák a világot”. Valójában a beszélő itt kilép a játékból, felfedi lapjait: „Szándékom kígyózni kezd, / de nem ér tovább Füzeted felénél. / Járt utat járatlanra *fordít*. / Füzeted kapcsai évek óta némák: / a felső fogós, az alsó későn felsírt. / Gyulladásoktól, vérömlenyektől / nehéz, barázdált belül a *leírtak útja*. / A szereplők csak góccokban készek, / nem adják össze a formát. / Göthösek maguktól. / Törekszenek: menyegzőre, nászra, duhajra. / Könyökükön kenyérmorzsza. / A leírtak is évekig némák. / Akváriumba, polcra illenek. / Kedvük szerint halak vagy uborkák.” Mintha a versek háttérében hirtelen láthatóvá válna a szereposztás, mintha létezne egy akarat, mely átnyúl a család feje fölött, és megnevez egy alakot, aki alighanem ennek az én-szerűségnek saját kreatúrája, aki a kötet közepe táján („Füzeted felénél”) újraéli

önnön instrukcióit, visszakalauzolja az olvasót a fülszövegben megidézett Rozmaring utcai asszony boszorkánykonyhájába. A történet, amely az analízisbe hajló versek beszélőjének szülési fájdalmait meséli el, egyben kudarctörténet is: ami kezdetben a koncepció ígéretének mutatkozott, az itt végzetes gyakorlatként lepleződik le. Az *Össze a formát* ennek a leleplezésnek, az addig írtak egybeolvasásának eseménye, mely újraolvasás – újraírás, *fordítás*, lapozás – során a beszélő a már beírt, dokumentált élményeket egy új, és immár maradéktalanul a születő versekre vonatkozó jelentégségbe dolgozza át – „Járt utat járatlanra *fordít*.”. Ezt az új vonatkozást az anyalkacsináló asszony megidézett figurájából áradó vészjósló képiség hatja át, mely valósággal elveszejteti a verset azáltal, hogy a dokumentálásra már világrajött verskonkrécióit elvetélt lapokká, az életből kiszakadó, nyikorgó-nyöszörgő csecsemőkké nevezi át. A leírtak útja, a vers útja a születés helyett – erős visszafordítással – az abortusz útja lesz, miközben, ugyancsak az anyalkacsinálás képiségén belül maradva, a családregény öregjeit, ezeket a hétpróbás, elkoptatott dokumentalanyokat gomolygó szereplőgócokká, magzati csomókká formálja át. A vidékies zsáneratmoszféra itt már csupán vékonyka hártya a szövegen: a félreértett törekvésekkel, érdektelen naplószöszmötöléssel szemben a vers mélylélektani képletei kerülnek túlsúlyba.

Nem könnyű eligazodni ebben a magára záródó világban, a „lélekvesztő hamisságok” mindig újraíródó mozzanatai között. Ezért ne csodálkozzon az olvasó, hogy mindössze néhány verset emeltünk ki: melyekkel ízlésünk és olvasói kényünk-kedvünk találkozott. Hogy mi minden tűnik még érdekesnek ebből a családi verses kalendáriumból, döntse el az, aki olvas, vagy az, akinek akaródzik.

Kedves Jelenkor-olvasó!

Kérjük, hogy személyi jövedelemadójának egy százalékával támogassa a Jelenkort. Amennyiben úgy dönt, hogy hozzá kíván járulni a lap fenntartásához, rendelkezzen a következő

adószám javára:

18308884–2–02

Jelenkor Alapítvány

Köszönetet mondunk mindazoknak, akik az elmúlt évben lapunk működési költségeihez ebben a formában

– 50.341 forinttal – hozzájárultak.